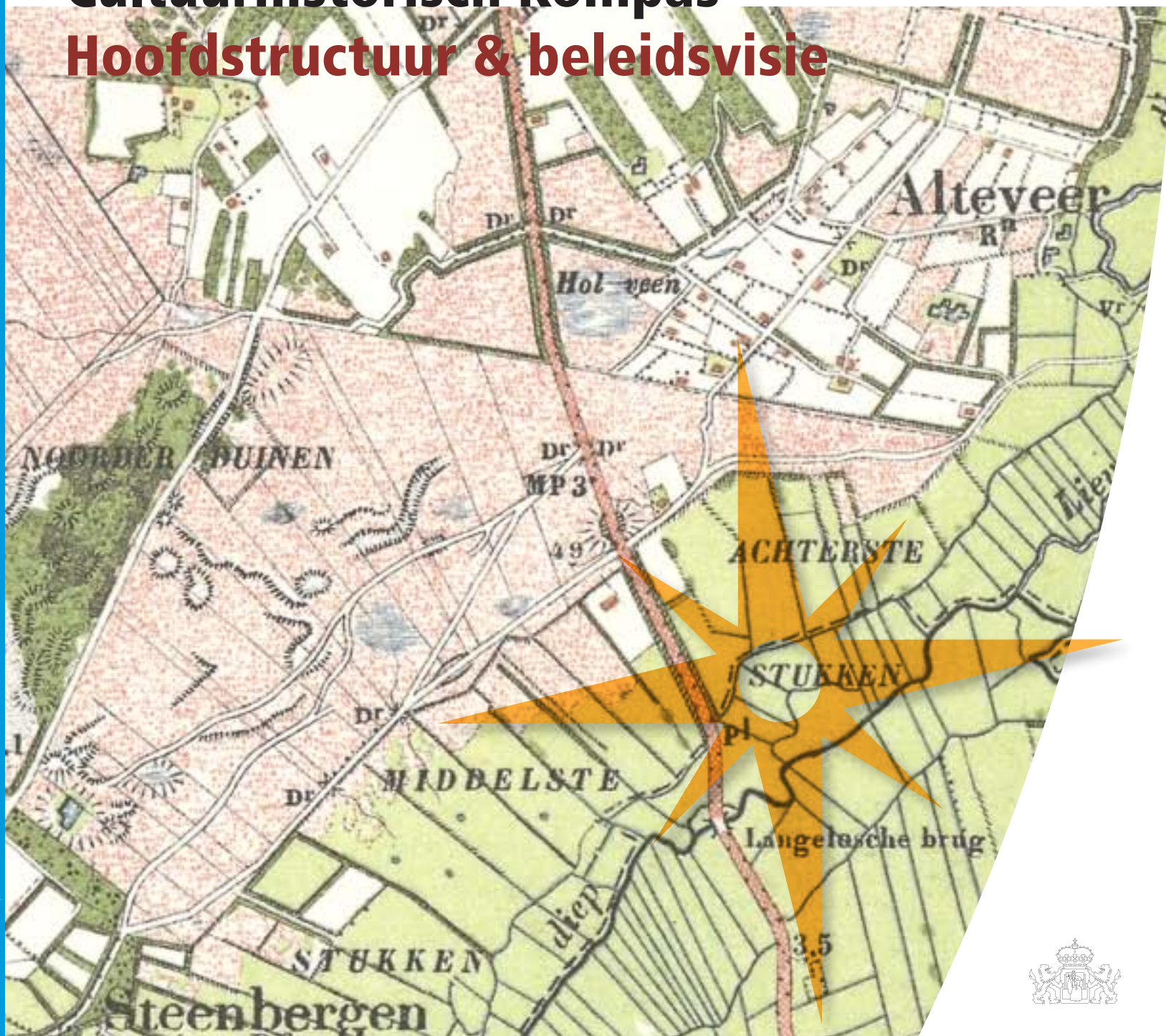

Cultuurhistorisch Kompas

provincie Drenthe

Hoofdstructuur & beleidsvisie

Voorwoord

De zevende stap in de tijd

Ik weet niet hoe het u vergaat, maar ik houd van dingen met karakter. Of het nu mijn lievelingsgerecht is of de oeroude uitstraling van de Drentse Hondsrug waar al vijfduizend jaar mensen wonen. Zonder de kleur en smaak van oorspronkelijkheid wordt alles vlak en eentonig.

Cultuurhistorische waarden zijn voor iedereen belangrijk, omdat ze uitstraling en betekenis geven aan de omgeving en ons herinneren aan waar we vandaan komen. Maar ook omdat ze toeristen trekken en mensen een inkomen verschaffen. Dingen die voor iedereen belangrijk zijn, daar moet een overheid op sturen en ook keuzes durven maken. Met dit Cultuurhistorisch Kompas wil de provincie Drenthe dat gaan doen.

U leest in dit Kompas, hoe Drenthe Drenthe is geworden. In zes stappen door de tijd wordt u meegenomen door de periodes waarin mensenhanden het landschap van nu hebben gevormd, van de oudste grafcultuur tot de recente stedenbouwkundige opzet van Emmen. Na die zes periodes komt het heden, de zevende stap. Want de ruimte in Drenthe verandert voortdurend. En om in die veranderingen cultuurhistorische waarden bewust een plek te geven, hebben wij dit Kompas gemaakt. Het is een provinciaal kader voor nieuwe ontwikkelingen en biedt daarvoor ook inspiratie. Daarbij sluit ik niet mijn ogen voor ontwikkelingen vóór die 'zevende stap in de tijd'. We leggen Drenthe niet onder een kaasstolp, de wereld is niet statisch. Juist historische veranderingen hebben het erfgoed van nu gemaakt. En dat blijft zo. Bij grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de cultuurhistorische waarden van 'provinciaal belang' (nWro) wil ik als provincie aan tafel zitten en meesturen. Met dit Cultuurhistorisch Kompas in de hand. Veranderen met respect voor het verleden, maar ook met durf en met aandacht voor kwaliteit. Daarbij zie ik veel ruimte, aandacht en inzet voor gemeenten, natuurterreinbeheerders, waterschappen en alle anderen die samen bepalen hoe Drenthe er uitziet. Daarom is het Cultuurhistorisch Kompas zo gemaakt, dat het inspiratie biedt voor vormgevers, planologen, ambtenaren en iedereen die betrokken is bij cultuurhistorische waarden en ruimtelijke ontwikkeling.

Rein Munniksma,
gedeputeerde voor cultuur, natuur en landschap,
landbouw, landelijk gebied, recreatie en toerisme.

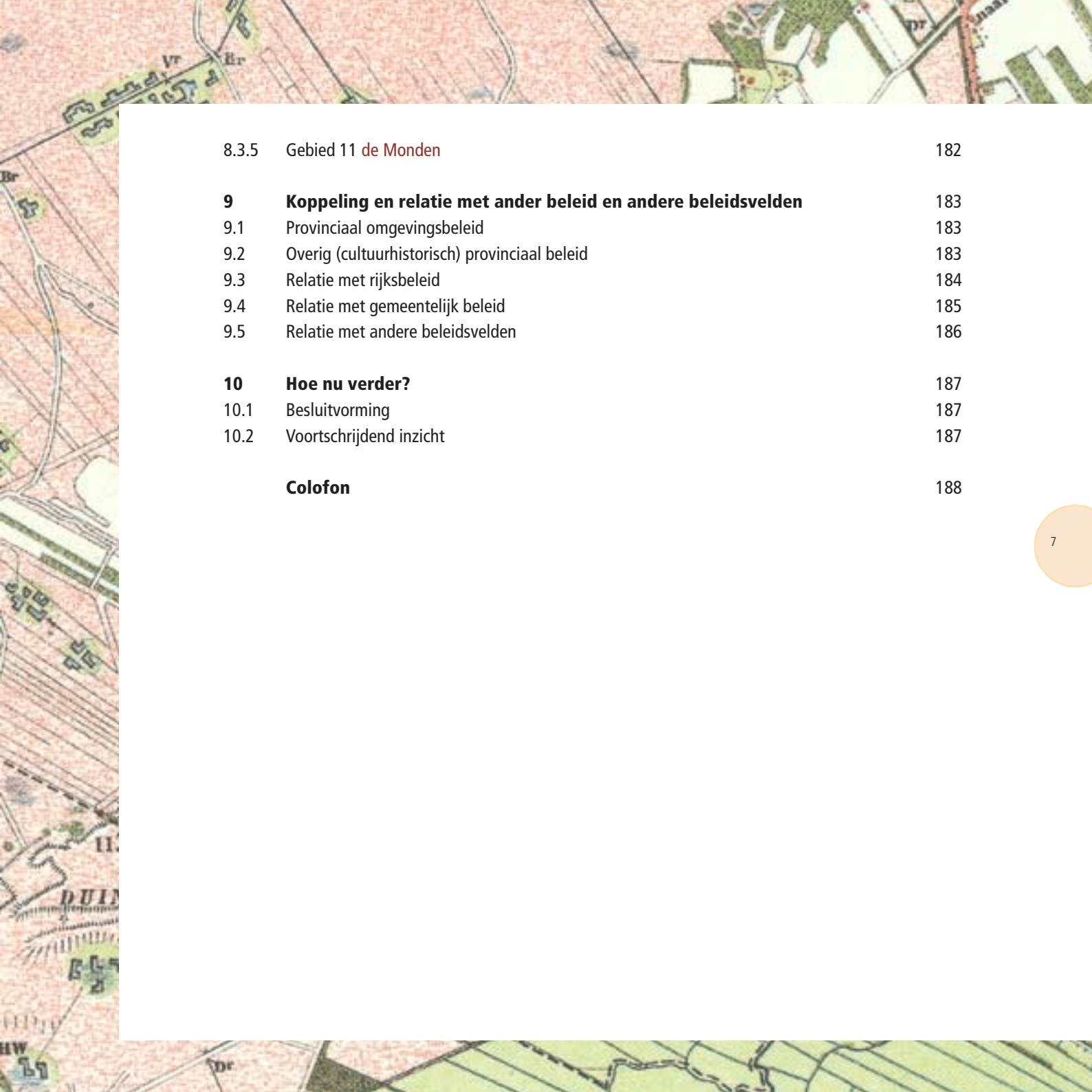
Assen, juni 2009

Inhoud

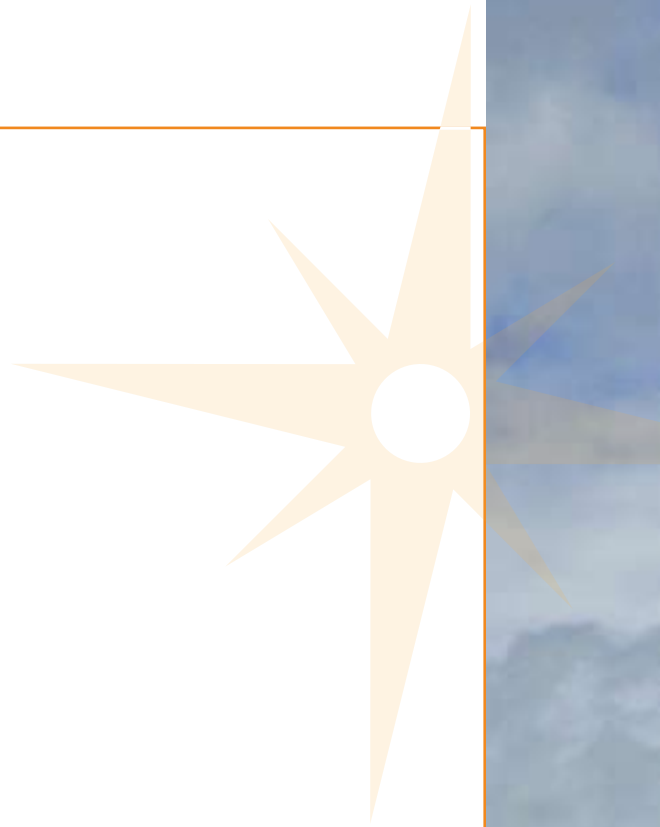
Voorwoord	3
Deel 1 Inleiding	9
1 Onze drijfveren	11
1.1 Waarom een Cultuurhistorisch Kompas?	11
1.2 Vertrekpunt	13
1.3 Rollen en verantwoordelijkheden	15
2 Hoe kunt u deze nota gebruiken?	17
3 Leeswijzer	19
3.1 Werkwijze	19
3.2 Opzet van de nota	19
Deel 2 Tijdlagen	21
4 In zes stappen door de tijd	23
4.1 Tijdlagen	23
4.2 Het prehistorische landschap als vertrekpunt	23
4.3 Periode 1: Graven in het verleden (3400 v. Chr. - 1900 v. Chr.)	25
4.4 Periode 2: Akkers in zicht (1200 v. Chr. – 200 n. Chr.)	29
4.5 Periode 3: Alles voor de mest (700 n. Chr. - 1850)	33
4.6 Periode 4: Brandstof voor een grote transformatie (1600 – 1940)	39
4.7 Periode 5: Werk scheppen uit woeste grond (1800 – 1945)	43
4.8 Periode 6: Een nieuwe blik op Drenthe (1945 – heden)	49
Deel 3 Cultuurhistorische hoofdstructuur en ambities	55
5 Cultuurhistorische hoofdstructuur	57
5.1 Provinciaal belang vertaald in een hoofdstructuur	57
5.2 Deelgebieden	59
Cultuurhistorische hoofdstructuur - kaart	61
5.3 Toelichting legenda en kaart	63

6	Deelgebieden	65
6.1	Inleiding	65
6.2	Deelgebied 1 Kop van Drenthe – rijk landschap, rijke dorpen	65
6.2.1	Karakteristiek en structuur	65
6.2.2	Achtergrond	67
6.2.3	Ambitie	73
6.3	Deelgebied 2 Drentsche Aa – bakens in het beekdal	75
6.3.1	Karakteristiek en structuur	75
6.3.2	Achtergrond	77
6.3.3	Ambitie	81
6.4	Deelgebied 3 Hondsrug en Hunzedal – doorgaande wegen door de tijd	83
6.4.1	Karakteristiek en structuur	83
6.4.2	Achtergrond	85
6.4.3	Ambitie	91
6.5	Deelgebied 4 De Drentse Monden – de economie van de rechte lijn	93
6.5.1	Karakteristiek en structuur	93
6.5.2	Achtergrond	95
6.5.3	Ambitie	101
6.6	Deelgebied 5 Drentse Hoofdvaart – vormend land (de mens vormt het land, het land vormt de mens)	103
6.6.1	Karakteristiek en structuur	103
6.6.2	Achtergrond	105
6.6.3	Ambitie	111
6.7	Deelgebied 6 De velden in centraal Drenthe – van nut maken van de stille heide	113
6.7.1	Karakteristiek en structuur	113
6.7.2	Achtergrond	115
6.7.3	Ambitie	121
6.8	Deelgebied 7 Mars en Westerstroom – het keurslijf van de beken	123
6.8.1	Karakteristiek en structuur	123
6.8.2	Achtergrond	125
6.8.3	Ambitie	131
6.9	Deelgebied 8 De Reest en Meppel – alle(s) voer(t) naar Meppel	133
6.9.1	Karakteristiek en structuur	133
6.9.2	Achtergrond	135

6.9.3	Ambitie	141
6.10	Deelgebied 9 het Hollandscheveld en Hoogeveen – kruising van richtingen	143
6.10.1	Karakteristiek en structuur	143
6.10.2	Achtergrond	143
6.10.3	Ambitie	147
6.11	Deelgebied 10 Emmen en haar venen – planmatige ontwikkeling	149
6.11.1	Karakteristiek en structuur	149
6.11.2	Achtergrond	151
6.11.3	Ambitie	157
7	Beleidsvisie	161
7.1	Waarom beleid?	161
7.1.1	Generiek beleid: respecteren	162
7.1.2	Gebiedsspecifiek beleid: voorwaarden verbinden	162
7.1.3	Gebiedsspecifiek beleid: eisen stellen	163
7.2	Beleid maken op cultuurhistorie en ruimte	163
7.3	Kaartbeeld	163
7.4	Middelen en instrumenten	164
	Beleidskaart Cultuurhistorisch Kompas - kaart	169
8	Gebiedsspecifieke sturing op cultuurhistorie	173
8.1	Inleiding	173
8.2	Gebieden in de categorie “voorwaarden verbinden”	173
8.2.1	Gebied 1: het esdorpenlandschap rond Norg	173
8.2.2	Gebied 2: Drentse Hoofdvaart	174
8.2.3	Gebied 3: de Havelterberg	175
8.2.4	Gebied 4: het esdorpenlandschap rond Mars en Westerstroom	175
8.2.5	Gebied 5: de Reest	176
8.2.6	Gebied 6: het Amsterdamscheveld	177
8.3	Gebieden in de categorie “eisen stellen”	177
8.3.1	Gebied 7: de Kop van Drenthe	177
8.3.2	Gebied 8: Drentsche Aa	179
8.3.3	Gebied 9: Maatschappij van Weldadigheid	180
8.3.4	Gebied 10: de Hondsrug	181

8.3.5	Gebied 11 de Monden	182
9	Koppeling en relatie met ander beleid en andere beleidsvelden	183
9.1	Provinciaal omgevingsbeleid	183
9.2	Overig (cultuurhistorisch) provinciaal beleid	183
9.3	Relatie met rijksbeleid	184
9.4	Relatie met gemeentelijk beleid	185
9.5	Relatie met andere beleidsvelden	186
10	Hoe nu verder?	187
10.1	Besluitvorming	187
10.2	Voortschrijdend inzicht	187
	Colofon	188

Deel 1

1 Onze drijfveren

1.1 Waarom een Cultuurhistorisch Kompas?

De historische waarden van Drenthe zijn in belangrijke mate bepalend voor de identiteit en de ruimtelijke kwaliteit van Drenthe. Ze vormen de basis die Drenthe tot Drenthe maakt! Daarmee is cultuurhistorie van belang voor de inwoners van Drenthe, voor bestuurders en voor planners.

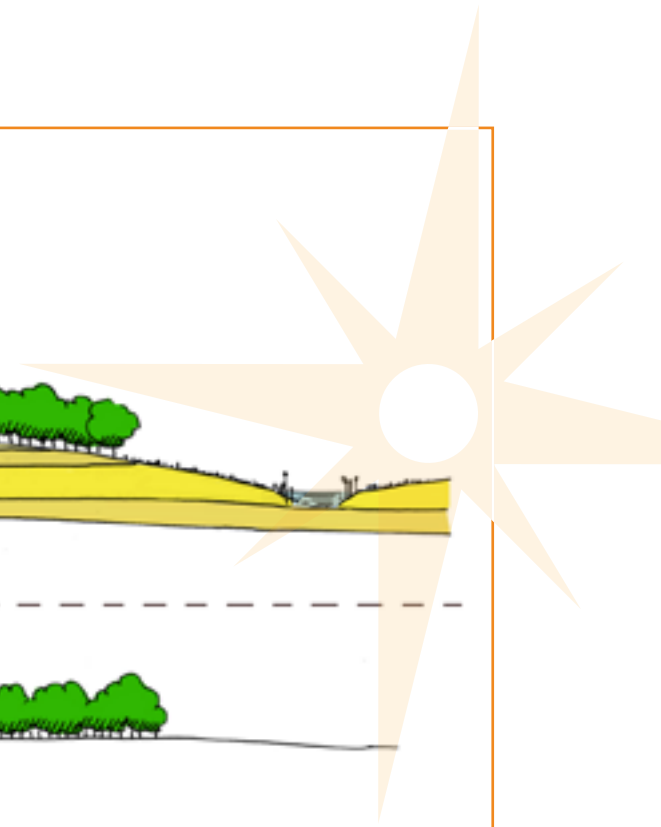
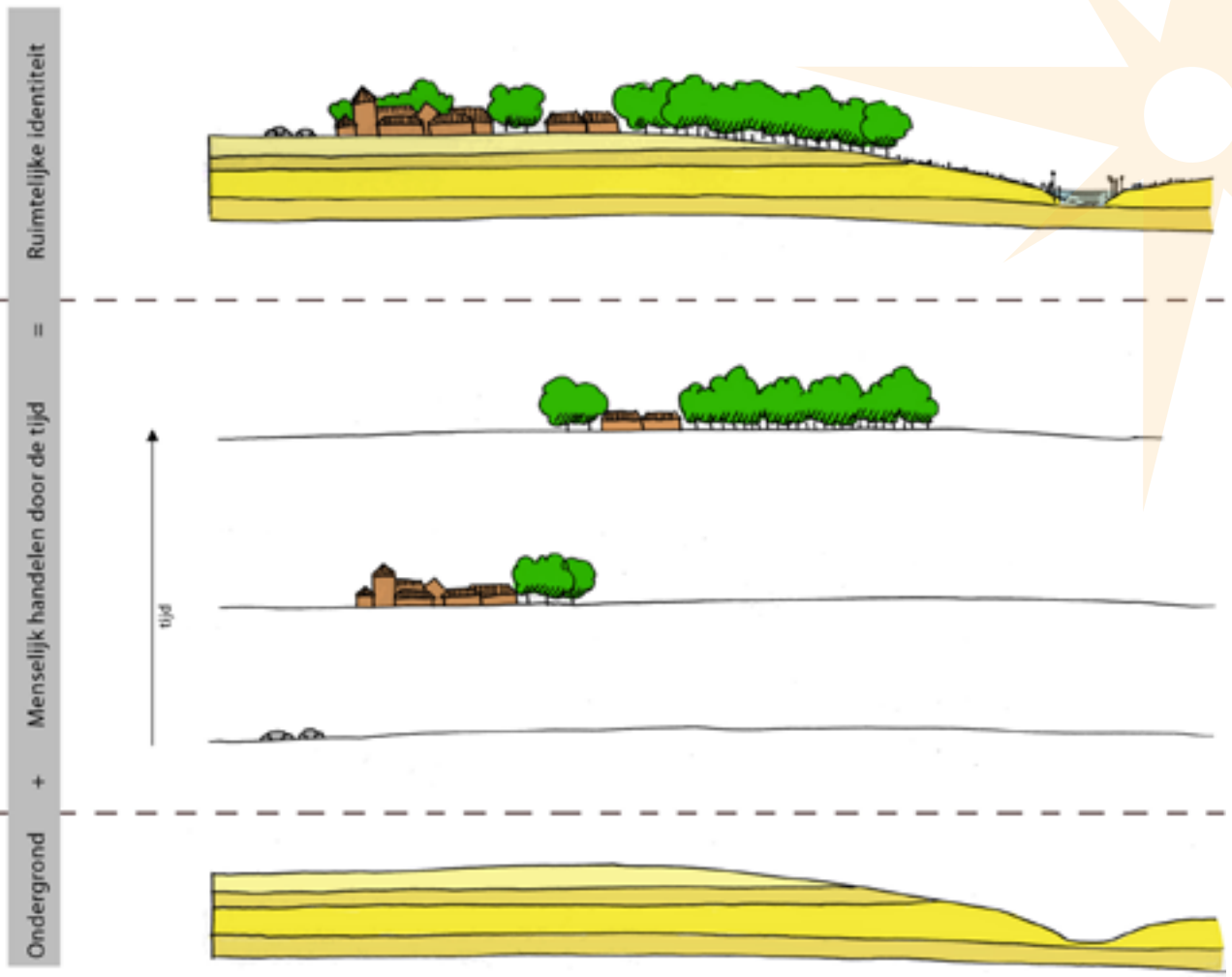
Met zijn allen moeten we de verantwoordelijkheid nemen voor het bewaken van de Drentse identiteit, nu en in de toekomst. De provincie draagt hieraan bij door cultuurhistorie te benoemen als één van de kernwaarden van het provinciaal beleid. Hierdoor willen wij onszelf en anderen inspireren en uitdagen om cultuurhistorie te benutten bij het (door ontwikkelen) van de ruimte in Drenthe.

De rijkdom aan cultuurhistorisch erfgoed in Drenthe is groot: variërend van de karakteristieke hunebedden tot de wellicht minder bekende kanalen en wijken in de veengebieden. De bijzondere waarde van al dit erfgoed zit echter in de samenhang daartussen. Door objecten en elementen in samenspel met elkaar te bekijken winnen ze aan betekenis. Ze worden onderdeel van grotere structuren die het “verhaal” van Drenthe vertellen.

De focus op de samenhang tussen het erfgoed betekent ook keuzes maken. Dat heeft tot gevolg dat er een selectie wordt gemaakt en het objectniveau daarmee wordt verlaten. De samenhang in het cultuurhistorisch erfgoed is de leidraad geweest bij het opstellen van de nota Cultuurhistorisch Kompas Drenthe. De nota of *Cultuurhistorisch Kompas* bestaat uit:

- een cultuurhistorische hoofdstructuur;
- een beleidsvisie met kaart en
- een databank, die in de komende jaren wordt uitgebouwd

Met deze nota willen wij als provincie vooraf duidelijk maken wat wij op het gebied van cultuurhistorie in Drenthe willen bereiken. Daarbij hebben we nadrukkelijk gekeken naar de dynamiek die zich voltrekt in de verschillende gebieden in Drenthe en de effecten die de dynamiek kan hebben op de aanwezige cultuurhistorische waarden en daarmee ook op de identiteit van Drenthe. Mede hierdoor is deze nota een handreiking aan gemeenten, adviesbureaus en andere partijen om cultuurhistorische waarden mee te nemen in het ontwerpproces en

A historical map of Drenthe, showing a network of roads, rivers, and agricultural fields. The map is rendered in a sepia tone with green highlights for certain areas. Labels like 'Vr', 'Er', and 'Dr' are visible on the map.

nieuwe ontwikkelingen te plaatsen in het historische perspectief van Drenthe. We willen alle betrokken partijen in de ruimtelijke ordening uitdagen om samen invulling te geven aan het dilemma waar we voor staan:

- Het bieden van ruimte voor ontwikkelingen bij het veilig stellen van de cultuurhistorische waarden.
- Het veilig stellen van de cultuurhistorische waarden bij het bieden van ruimte voor ontwikkelingen.

De titel van deze nota “Cultuurhistorisch Kompas Drenthe” is daarmee ook verklaard. De nota geeft richting aan de omgang met cultuurhistorie in een breed beleidsveld en spanningsveld!

1.2 Vertrekpunt

Bij het ontwikkelen van deze nota hebben wij vanaf het begin het volgende als drijfveer genomen:

“Met de cultuurhistorische hoofdstructuur en beleidsvisie versterkt de provincie de ruimtelijke identiteit van Drenthe. Het is een inspirerend kompas dat, vanuit de samenhangende cultuurhistorische kwaliteiten, partijen kaders en ruimte biedt om verantwoordelijkheid te nemen bij het afwegings- en ontwerpproces bij ruimtelijke ontwikkelingen. Planmakers kunnen hierdoor zowel met respect als durf handelen en het wordt mogelijk het verleden in de toekomst te sturen”.

Aan de hand van vijf kernbegrippen in deze zinnen (vetgedrukt), zullen we onze drijfveren nader uitleggen.

Ruimtelijke identiteit

Drenthe heeft een eigen karakter en eigen (ruimtelijke) identiteit. Deze identiteit wordt door de inwoners hoog gewaardeerd. De identiteit komt voort uit de ondergrond en uit alles wat mensen daar in de loop van de eeuwen door hun wijze van leven en organiseren aan hebben toegevoegd. Stap voor stap heeft Drenthe zich zo ontwikkeld tot de provincie zoals we die nu kennen en waarderen. Iedere stap heeft zo weer zijn eigen karakteristieke cultuurhistorische dragers achtergelaten of anders gezegd toegevoegd. Ontwikkelingen uit zowel het verleden als het heden leveren op hun eigen wijze een bijdrage aan de ruimtelijke identiteit!

Inspirerend kompas

Wij menen dat deze nota een handreiking aan gemeenten, initiatiefnemers en andere partijen is om bewust met cultuurhistorie om te gaan. Met deze nota willen wij plannenmakers ook laten zien dat cultuurhistorie een goede drager kan zijn voor nieuwe ontwikkelingen. Daarmee zetten we een koers uit die een meerwaarde genereert bij het opstellen van ruimtelijke plannen.

Bovendien willen we als provincie de inwoners van Drenthe de historie van hun leefomgeving laten zien en begrijpen. We willen stimuleren dat mensen oog krijgen voor en enthousiast worden van de lange geschiedenis en de bijzondere omgeving waar ze wonen, werken en recreëren.

Samenhangende cultuurhistorische kwaliteiten

In deze nota richten wij ons op de samenhangende cultuurhistorische kwaliteiten in gebieden en tussen gebieden, structuren en elementen. In Drenthe is een breed scala aan cultuurhistorische elementen en structuren. Door deze elementen en structuren onderling in samenhang te bekijken ontstaan ruimtelijk dominante structuren. Deze structuren zijn kenmerkend voor bepaalde gebieden of bepaalde ontwikkelingen in een tijdsperiode. Wij richten ons niet op de losse elementen, zoals archeologische vindplaatsen, gebouwde monumenten of historische routestructuren. Met de cultuurhistorische hoofdstructuur wordt juist de samenbindende ruimtelijke structuur vastgesteld. Hiervoor maken we een selectie uit al het cultuurhistorisch erfgoed.

Kaders en ruimte

Al eerder hebben we aangegeven dat de provincie cultuurhistorie benoemd heeft als een kernwaarde. Dit betekent dat we ambities hebben. In het “Cultuurhistorisch Kompas Drenthe” zetten we naast de hoofdstructuur ook streefbeelden voor de toekomst neer. Om hier invulling aan te geven willen we kunnen sturen, zodat veranderingen zich in de gewenste richting kunnen voltrekken. Hiervoor stellen we grenzen. Deze grenzen zijn kaders waarbinnen ruimte ligt voor ontwikkeling. Er kan en mag op gebiedsniveau geen sprake zijn van een kaasstolp.

Respect en durf

Iedere periode brengt veranderingen in de ruimtelijke omgeving met zich mee. Al die veranderingen samen hebben Drenthe gevormd tot wat het nu is. In onze visie zal met respect voor het verleden moeten worden omgegaan. In het voorbouwen op dat verleden mag best durf getoond worden

Wij willen andere partijen uitdagen om op nieuwe, eigenzinnige manieren verder te bouwen op de waarden van de cultuurhistorische hoofdstructuur, zonder die daarbij uit het oog te verliezen. Door met durf te handelen vanuit de bestaande cultuurhistorie kan een herkenbare cultuurhistorische laag worden toegevoegd aan de ontstaansgeschiedenis van Drenthe en daarmee een verrijking worden voor de identiteit van Drenthe.

1.3 Rollen en verantwoordelijkheden

Als provincie rekenen wij het tot onze verantwoordelijkheid om het cultureel erfgoed en de landschappelijke kwaliteiten van onze provincie hoog te houden. Daarbij beperken wij ons wel tot datgene wat wij als provinciaal belang kunnen duiden.

Hiermee houden wij bewust ruimte open voor gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders en andere partijen om vanuit hun eigen kaders en verantwoordelijkheden invulling te geven aan het cultuurhistorisch beleid. Wij doen ook een oproep aan gemeenten om deze handreiking op te pakken om binnen hun eigen gebiedsgrenzen uit te werken en vorm te geven. Zo kunnen we samen, maar wel vanuit eigen complementaire verantwoordelijkheden, uitvoering geven aan een gedegen cultuurhistorische hoofdstructuur.

Met deze nota geeft de provincie bovendien invulling aan de keuze die in het Provinciaal OmgevingsPlan (POP II) is gemaakt, om een ‘Cultuurhistorische Waardenkaart’ te zijner tijd toe te voegen als provinciaal beleidsinstrument voor cultuurhistorie en ruimte (POP II, C 10.2).

1. Raadpleeg hoofdstructuur

Staan er waarden op de kaart?

In hoofdstuk 5 en 6 leest u meer over de rol en de betekenis van de waarden

ja

nee

2a. Raadpleeg beleidsvisie

Welke rol wil provincie innemen?

In hoofdstuk 7 en 8 leest u meer over de verschillende rollen en vormen van sturing van de provincie

2b. Raadpleeg databank en gemeente

Er is geen direct provinciaal belang

Breng provincie op de hoogte van het initiatief

2 Hoe kunt u deze nota gebruiken?

De nota is bedoeld voor planners (zoals gemeenten, waterschappen en adviesbureaus) en alle anderen met interesse in cultuurhistorie. Deze nota geeft inhoud en richting aan het provinciale beleid ten aanzien van cultuurhistorie. In het navolgende geven wij kort aan hoe u deze nota kunt raadplegen bij het beoordelen en opstellen van ruimtelijke plannen.

Deze nota bestaat uit twee onderdelen: een cultuurhistorische hoofdstructuur en een beleidsvisie. Bij het opstellen, ontwikkelen en herzien van ruimtelijke plannen raadpleegt u eerst de cultuurhistorische hoofdstructuurkaart. In het bijbehorende hoofdstuk 5 vindt u alle achterliggende informatie. Deze informatie is verdeeld over 10 deelgebieden. Op de bijbehorende kaart aan het begin van hoofdstuk 5 is de gebiedsindeling te vinden.

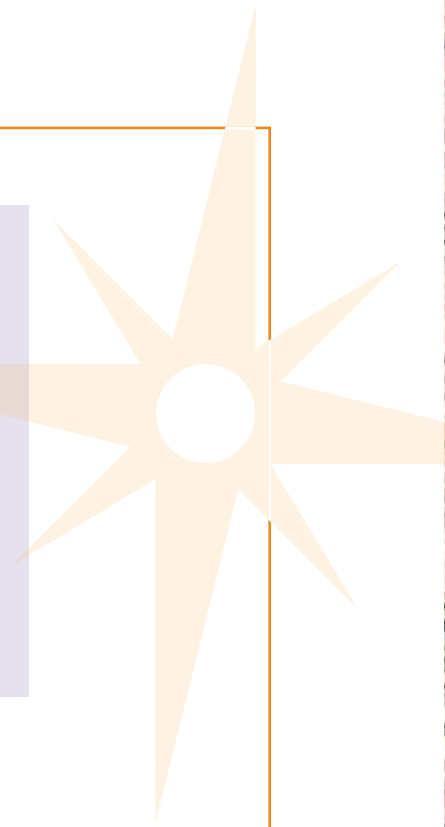
Als u binnen de begrenzingen van het plangebied (getekende) elementen aantreft op de kaart van de hoofdstructuur zijn er wel provinciale belangen aanwezig. Vervolgens kijkt u naar de kaart behorende bij de beleidsvisie. Op deze kaart staat aangegeven op welke wijze wij als provincie om willen gaan met de aanwezige waarden. In het bijbehorende hoofdstuk wordt dat bovendien nog nader toegelicht. U mag er in die gevallen vanuit gaan dat wij als provincie op zijn minst vroegtijdig op de hoogte gebracht willen worden over de planvorming/initiatieven die er zijn. In bepaalde gevallen willen wij vanuit de cultuurhistorische sector zelfs dat u ons vroegtijdig actief betreft bij de planvorming.

Als de kaart “witte vlekken” laat zien, verwijzen wij u door naar de gemeente en de provinciale databank. In dat geval is het provinciale belang niet direct in het geding. Dat wil overigens niet zeggen dat er geen cultuurhistorie is in het gebied. Op het lokale niveau kunnen specifieke waardevolle elementen of structuren voorkomen. Ook kunnen er belangrijke archeologische sporen aanwezig zijn.

Provinciaal archeologiebelang

In de Europese en Nederlandse wetgeving wordt van provincies veel verwacht ten aanzien van de archeologische monumentenzorg. Onder andere in de in ontwikkeling zijnde structuurvisie wordt het provinciale archeologiebelang geduid. Wij willen u er echter op wijzen dat de cultuurhistorische hoofdstructuur op het gebied van de archeologie niet al het provinciale belang verwoordt.

De samenhang van elementen en structuren is leidend geweest bij het opstellen van de cultuurhistorische hoofdstructuur. Vanuit dat vertrekpunt zijn ook archeologische gebieden en objecten opgenomen die bijdragen aan de cultuurhistorische samenhang. Er zijn echter wel veel meer gebieden en objecten die vanuit de archeologie als van provinciaal belang zijn benoemd.

3 Leeswijzer

3.1 Werkwijze

Bij het ontwikkelen van deze nota zijn drie stappen doorlopen. Allereerst is de omvangrijke Drentse geschiedenis teruggebracht naar zeven tijdsperiodes die de het meest bepalend zijn geweest voor de huidige ruimtelijke situatie in Drenthe. Vervolgens is, verdeeld over tien deelgebieden, een hoofdstructuur opgesteld en zijn bijbehorende ambities geformuleerd. Tot slot is vastgelegd hoe we die ambities willen realiseren in de komende jaren.

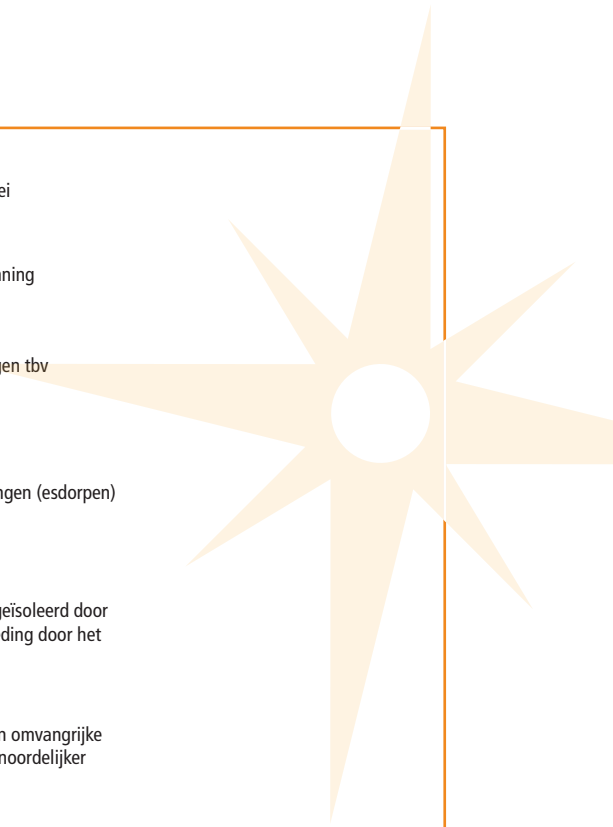
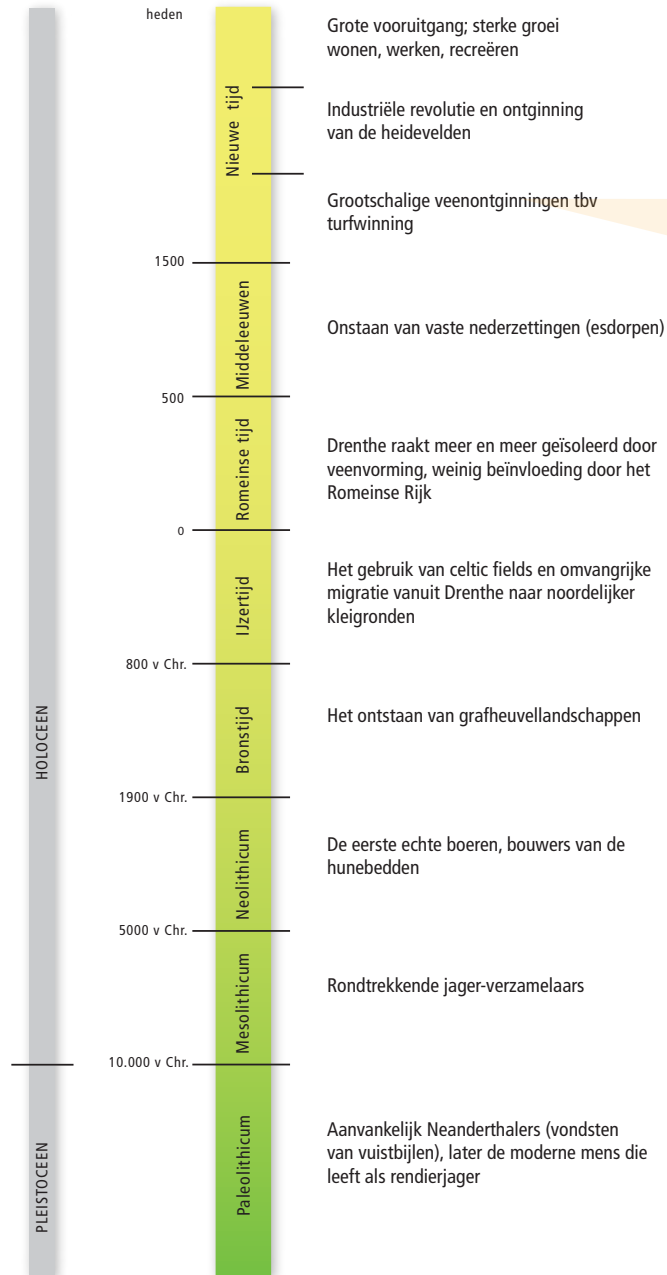
3.2 Opzet van de nota

De opbouw van de nota volgt voor een belangrijk deel de wijze van werken. In het eerste deel hebben we stilgestaan bij het hoe en waarom van de cultuurhistorische nota. In het tweede deel verwoorden we de lange ontstaansgeschiedenis van Drenthe. Deel 3 gaat in op de cultuurhistorische hoofdstructuur en de daarbij horende ambities. In het derde deel, het beleidsdeel, komt naar voren hoe we in het vervolg concreet invulling willen geven aan onze ambities voor cultuurhistorie en ruimte.

Deel 2

4 In zes stappen door de tijd

4.1 Tjidlagen

Hoe kun je een geschiedenis van meer dan 10.000 jaar samenvatten en terugbrengen tot de essentie van de historie van Drenthe? We hebben gezocht naar een indeling in tijdsperioden die bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling en ruimtelijke organisatie van Drenthe. Een belangrijk criterium bij het vaststellen van deze tijdslagen is de mate waarin de sporen, die de mensen in hun handelen destijds hebben nagelaten, nu nog aanwezig zijn.

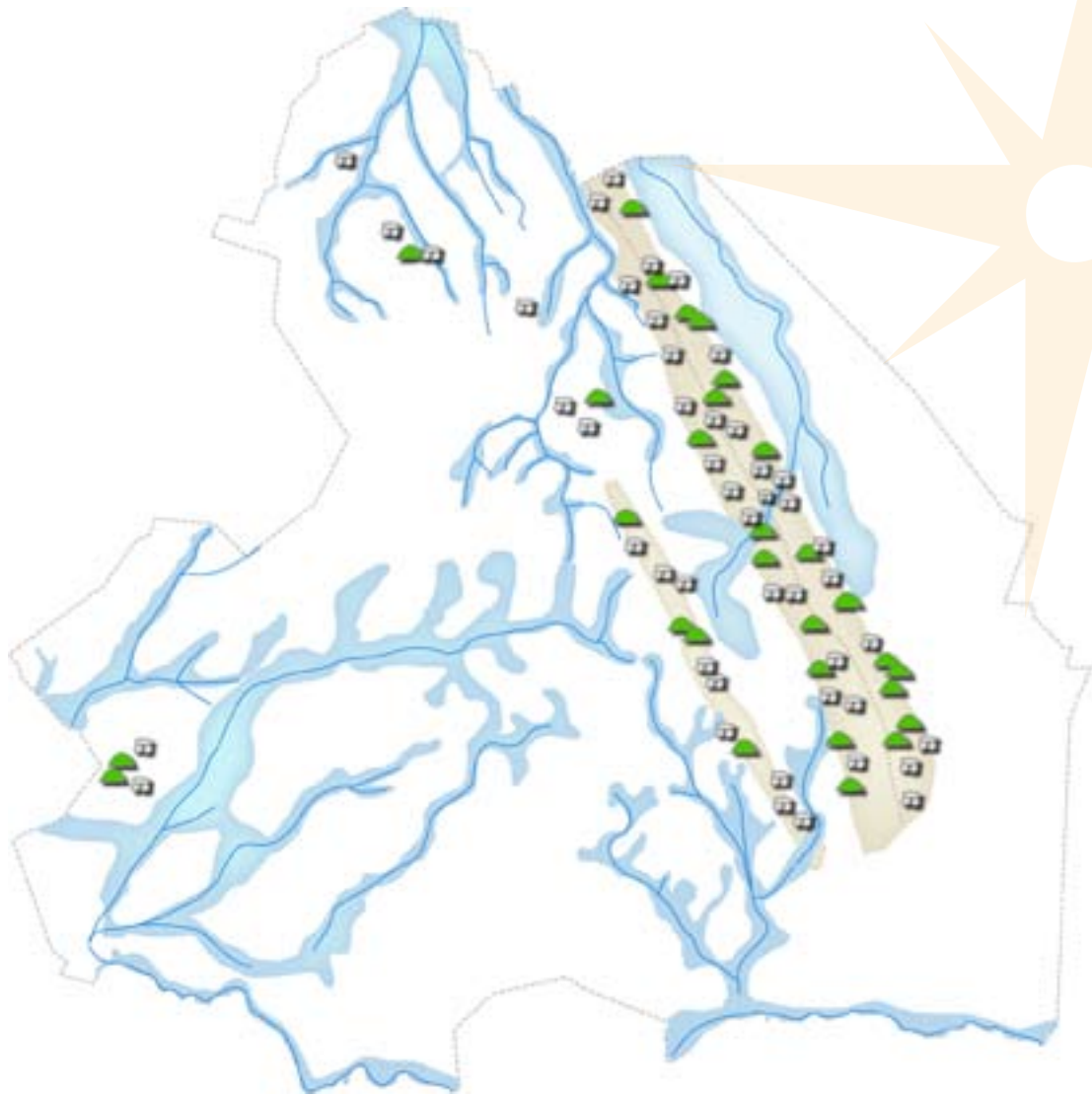
Met deze benadering hebben we zes tijdslagen onderscheiden: de periode van de hunebedbouwers, de periode van de celtic fields, de periode van de opkomst en de bloei van de esdorpen en het potstalsysteem, de periode van de veenontginningen, de periode van de industrialisatie, heideontginningen en werkverschaffingen en de nieuwste periode, met de wederopbouw en het planningsdenken.

In het navolgende zullen deze tijdsperioden worden uitgelegd. Allereerst starten we echter met het prehistorische landschap dat de basis heeft gevormd voor het menselijk ingrijpen.

4.2 Het prehistorische landschap als vertrekpunt

De voor Drenthe kenmerkende landvormen als stuwwallen, ruggen, dekzanden, beekdalen en veengebieden, maar ook elementen als smeltwaterkommen, gletscherbekkens, pingorines, puinwaaiers en rivierduinen, zijn ontstaan vanaf de voorlaatste ijstijd (het Saalien). In die voorlaatste ijstijd heeft een dikke ijskap Noord-Nederland bedekt. Op zijn lange weg uit Scandinavië heeft het landijs allerlei materialen meegebracht zoals rotsblokken, grind, zand en klei. Zo ontstaat het Drentse keileemplateau en enkele keileemruggen, waarvan de Hondsrug de bekendste is. Daarnaast stuwt het honderden meters dikke ijs de grond als een bulldozer op. Hierdoor ontstaan verschillende stuwwallen zoals de Havelterberg en de rug van Zuidwolde. Als aan het eind van deze ijstijd het warmer wordt, slijt het smeltende ijs (beek)dalen in het landschap.

Tijdens de laatste ijstijd (het Weichselien) wordt Nederland niet met ijs bedekt, maar heerst er een toendraklimaat. In heel Drenthe wordt dekzand afgezet. Als tijdens het Holoceen (vanaf 10.000 jaar geleden) de temperatuur opnieuw stijgt worden in de lagergelegen delen van

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
"Graven in het
verleden"

Drenthe de omstandigheden vochtiger. Hierdoor verloopt de afbraak van natuurlijk plantenmateriaal trager dan de ophoping, zodat veenvorming optreedt.

Drenthe kan in die tijd worden getypeerd als een provincie met enkele hoge, droge ruggen zoals de Hondsrug, de Rolderrug, de Zuidwolderrug en de Havelterberg. Daartussen ligt het Drents plateau als een zandige vlakte. De lage delen van Drenthe rondom het Drents plateau aan de randen van de huidige provincie zijn grote onbegaanbare veenvlakten.

Dit landschap vormt de uitgangssituatie, voordat de eerste moderne mensen Drenthe bevolken. In eerste instantie zijn het rendierjagers, maar later leven de mensen een bestaan als jager-verzamelaar.

De jagers-verzamelaars hebben hun leefwijze aangepast aan de mogelijkheden van het natuurlijke landschap. De jacht en de voedselverzameling vereiste een zwervend bestaan in de hogere delen van Drenthe. Volgens deskundigen kan de omvang van de jagersbevolking in Drenthe op geen enkel moment meer dan enkele honderden personen omvat hebben. Hun invloed op het natuurlijk landschap moet dan ook zeer beperkt zijn geweest.

4.3 Periode 1: Graven in het verleden (3400 v. Chr. - 1900 v. Chr.)

De eerste zichtbare sporen die de mens in Drenthe heeft achtergelaten, zijn de hunebedden. Het zijn de collectieve grafkelders van de oudste boerenbevolking in deze provincie. Ze zijn gebouwd met grote veldkeien die in de voorlaatste ijstijd vanuit Scandinavië door het landijs waren meegevoerd. Op de Hondsrug flankeren de hunebedden, met grafheuvels van latere periodes, een belangrijke prehistorische noordzuid-route

De eerste boeren

De hunebedbouwers - we spreken ook wel van Trechterbekercultuur op grond van een voor deze cultuur kenmerkende aardewerkvorm - kunnen worden beschouwd als de eerste 'echte' boeren in Drenthe en staan aan de basis van veel latere ontwikkelingen in de provincie. De voorouders van de trechterbekermensen houden ook al wel wat vee en verbouwen zelfs graan, maar de jacht staat nog centraal en ze verblijven maar kortstondig op dezelfde plek. Omstreeks 3400 v. Chr. vindt er een omslag plaats in het denken van deze mensen en ze schakelen in korte tijd over op een boerenbestaan. Nieuwe ideeën worden overgenomen uit Noordwest-Duitsland. Ook is niet uitgesloten dat kolonisten uit Scandinavië zich in Drenthe vestigen en er een nieuwe levenswijze introduceren, waarin de bouw van grote stenen grafkelders centraal staat. Ze kiezen

Hunebed bij
Steenbergen

dan ook allereerst de plekken uit waar de grote stenen voorhanden zijn om er hun monumentale graven mee op te richten. Dat verklaart ook waarom de Hondsrug een favoriete vestigingsplek is bij de hunebedbouwers. Hiermee wordt feitelijk de basis gelegd voor de latere ontwikkelingen in Drenthe, want veel esdorpen zijn voortgekomen uit de keuzes voor woonplekken die destijds zijn gemaakt.

Tegenwoordig zien we alleen het geraamte van de grafkelders. Oorspronkelijk zijn de ruimtes tussen de grote stenen gedicht geweest met kleinere stenen en heeft het geheel ingebed in een aarden heuvel gelegen. De toegang bestaat veelal uit een opening halverwege de lange zijde aan de zuidkant. De hunebedden zijn gebruikt als collectieve grafkelders en kunnen beschouwd worden als een soort knekelhuizen waar generaties lang een deel van de plaatselijke boerenbevolking een laatste rustplaats heeft gevonden. Voorts vinden er rond de grafkelders allerlei rituele handelingen plaats.

Ruimtelijke structuur

Hoewel het hunebed wel een centrale plaats inneemt in het bestaan van de mensen van de Trechterbekercultuur, ligt het niet altijd in het zicht van de nederzetting. Dat komt omdat die nog vaak over enige afstand wordt verplaatst als de akkergronden uitgeput raken en op een andere plek nieuwe akkers in gebruik worden genomen. Wel zijn de hunebedden vaak opgericht op plekken die in het oog springen, in het bijzonder langs wegen die ook dan al Drenthe doorkruisen. We moeten daarbij denken aan eenvoudige voetpaden en wellicht een enkel karrenspoor, want de mensen van de Trechterbekercultuur kennen al wel het wiel. In ruimtelijk opzicht kunnen de hunebedden gezien worden als symbool om de claim op een bepaald gebied mee tot uitdrukking te brengen. Naar schatting zijn er in Drenthe ongeveer 80 opgericht, waarvan er nu nog 52 over zijn. Van een twintigtal verdwenen hunebedden is de plaats nog bekend.

De nederzettingen uit die tijd bestaan waarschijnlijk uit enkele behuizingen, met in de nabijheid kleine akkertjes waar gewassen worden verbouwd. In de uitgestrekte bossen die de nederzettingen omsloten, wordt het vee geweid. De beekdalen dienen niet alleen als grens van de verschillende territoria maar nemen ook een belangrijke plaats in het rituele leven in van de hunebedbouwers. Op deze en andere laaggelegen, natte plekken worden offers aan de goden gebracht, vooral in de vorm van grote vuurstenen bijlen die uit Scandinavië worden 'geïmporteerd'.

In latere tijden zijn veel van de stenen van de hunebedden weggehaald, vanwege hun bruikbaarheid, bijvoorbeeld voor de fundering en bouw van kerken.

28

Balloërveld

De nazaten van de trechterbekerbevolking borduren voort op de levenswijze en de tradities van hun voorouders, en ook op hun dodenrituelen. Vanaf omstreeks 2800 v. Chr. ontstaat de gewoonte om grafheuvels op te werpen van zand en plaggen. Deze heuvels worden naderhand vaak weer gebruikt voor volgende begravingen, waarna een dergelijke heuvel wat wordt opgehoogd en uitgebreid. Ook de hunebedden worden op deze manier gebruikt, waardoor ze in veel gevallen geheel onder het zand verdwijnen. De traditie van het opwerpen van grafheuvels (groot en klein) blijft in Drenthe tot omstreeks het begin van onze jaartelling in gebruik. Tegenwoordig laten onder andere het Balloërveld en de Strubben/Kniphorstbos zien hoe in vroegere tijden groepen grafheuvels het landschap van de dichtstbewoonde gebieden markeerden.

Een deel van de grafheuvels is ook weer opgeworpen langs bestaande routes, waardoor er snoeren van grafmonumenten ontstaan. De noordzuid-verbinding over de Hondsrug is hiervan een goed voorbeeld, met verdichtingen ter hoogte van de verschillende territoria.

Onder invloed van de mens verandert het landschap gaandeweg. De bossen worden geleidelijk teruggedrongen door het gebruik als akkerland en beweiding, terwijl grasachtige vegetaties plaats maken voor heidevelden. Het is een eerste teken van overexploitatie van de Drentse zandgronden.

De lagere gronden worden steeds minder toegankelijk door vernatting onder invloed van de stijging van de zeespiegel en verdwijnen langzaam maar zeker onder een pakket veen.

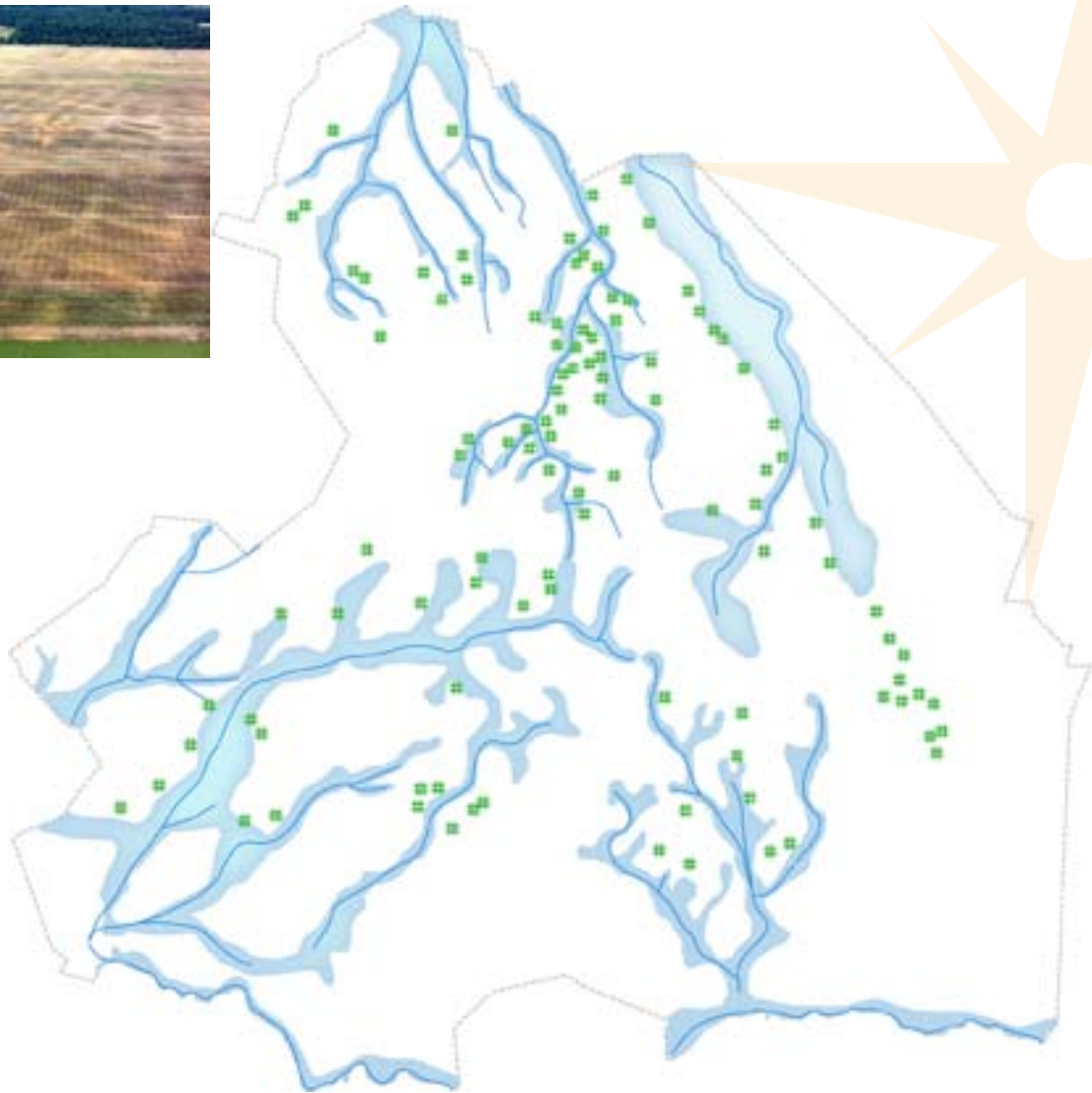
4.4 Periode 2: Akkers in zicht (1200 v. Chr. – 200 n. Chr.)

Deze periode laat als eerste zichtbare structuren zien van de landbouw van die tijd: de celtic fields. Dit zijn min of meer aaneengesloten systemen van veldjes van ca. 40x 40 meter, die omzoomd zijn door lage wallen. De akkertjes zijn afwisselend als bouwland, braakliggend land of als huisplaats in gebruik, en zijn vooral te vinden op de oostflank van de Hondsrug en aan de randen van de beekdalen op het Drents plateau. Veel celtic fields zijn in latere tijd geëgaliseerd en verdwenen, maar een groot aantal complexen is vanaf luchtfoto's nog goed te herkennen. Voor een geoefend oog zijn ze vanaf de grond nog te herkennen op plekken waar de contouren in het landschap bewaard zijn gebleven.

Luchtfoto van celtic
fields bij Hijken

30

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
"Akkers in zicht"

Groei en migratie

Vanaf het moment dat de eerste ontginningen in Drenthe in gang worden gezet en er aanspraak wordt gemaakt op een bepaald gebied, blijven de verschillende boerengemeenschappen min of meer in dezelfde omgeving wonen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de bevolking in de loop van de Bronstijd (1900-800 v. Chr.) toeneemt. Uiteraard moeten die monden allemaal worden gevoed. Waarschijnlijk heeft dit ertoe geleid dat men in de eindfase van de Bronstijd overgaat op een meer systematische indeling en bewerking van de gronden: de aaneenschakeling van akkertjes, die uitgroeien tot celtic fields. In de periode die volgt, de IJzertijd (800 v. Chr. - o), kan men ook de zwaardere, meer leemhoudende gronden in gebruik nemen, onder andere door de verbetering van het gereedschap en de introductie van de eerste versie van de keerploeg. Dat is ook wel nodig, want de zandgronden die eeuwenlang bewerkt zijn met het eergetouw (een soort eenpuntige ploeg), raken meer en meer uitgeput. Toch hebben veel celtic fields in Drenthe waarschijnlijk niet het (eind)stadium bereikt van een aaneengesloten systeem van veldjes en wallen. Dat houdt onder meer verband met het feit dat veel mensen er in de loop van de IJzertijd de zandgronden verruilen voor een bestaan elders, voornamelijk het Noord-Nederlandse kustgebied, waar vanaf de 6de eeuw v. Chr. de inmiddels drooggevalen kwelders vruchtbare kleigronden vormen. Het hoogtepunt van deze exodus ligt in de 3de-4de eeuw v. Chr. Door de keuzes van de boeren van de Trechterbekercultuur is er namelijk vooral op de Hondsrug een aaneenschakeling van territoria ontstaan, waarvan de omvang uiteindelijk te gering is om de toenemende bevolkingsaantallen te kunnen herbergen en de problemen in de landbouw het hoofd te kunnen bieden. Dit leidt er toe dat veel territoria worden verlaten, waarna de achterblijvers deze gebieden annexeren. Hiermee wordt de basis gelegd voor de latere dorpsgebieden (marken).

Ruimtelijke structuur

De celtic fields zijn vooral te vinden op de oostflanken van de Hondsrug en aan de randen van de beekdalen, op de overgang van vochtige naar drogere terreinen. In de celtic fields is het akkerland opgedeeld in vierkante en rechthoekige perceeltjes, met zijden van 20 tot 40 meter. In de loop der tijd groeien deze akkercomplexen op veel plaatsen uit tot aaneengesloten systemen van percelen die omgeven zijn door lage wallen. Waarschijnlijk zijn die wallen ontstaan doordat allerlei overtollig afval van de perceeltjes (na een periode van braakligging) langs de randen wordt gedeponeerd en in de loop der tijd uitgroeien tot wallen. De veldjes worden gebruikt voor verschillende doeleinden. Behalve voor de teelt van gewassen wordt er ook het vee op geweid, terwijl ze tevens als huisplaats dienen. Boerderijen zijn er al wel, maar hebben nog geen lange

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
"Alles voor de mest"

levensduur, en worden na hun verval op een ander perceel, en soms aan de rand van het akkerland, opnieuw gebouwd op een plek die op dat moment gunstig ligt voor de bedrijfsvoering. De grootte van zo'n celtic field varieert nogal (van enkele tot vele tientallen hectaren). De omvang van de plaatselijke bevolking, de bodemgesteldheid ter plekke en de gebruiksduur zullen van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van elk afzonderlijk celtic field. Goede voorbeelden van verlaten bewoningsterritoria vormen het Balloërveld en het Sleenerzand. Deze gebieden waren zelfs al vóór de Trechterbekertijd bewoond, en bevatten vele sporen, zowel ondergronds als bovengronds, vanaf die periode tot (ver) in de IJzertijd. Vervolgens zijn ze verlaten, en ook later zijn er geen nederzettingen meer gevestigd. Hier zijn voor een geoefend oog de wallen en veldjes te herkennen van een uitgestrekt celtic field. Op veel plaatsen in Drenthe zijn deze prehistorische akkercomplexen bij de verschillende ontginningen verloren gegaan. In een aantal gevallen tekenen zich de sporen van de wallen nog af op luchtfoto's, aan de hand waarvan niet alleen de ligging van veel celtic fields kan worden vastgelegd, maar ook de omvang en de verschillende structurelementen. Het is geen toeval dat in de omgeving van de (meeste) esdorpen aanwijzingen zijn gevonden voor een celtic field. Het lijkt erop dat de celtic fields steeds dichterbij de latere vaste plek van het historische esdorp komen te liggen, en daarmee kunnen de bewoners ervan beschouwd worden als de voorouders van de huidige bevolking van de esdorpen. De territoria van deze nederzettingen komen dus al heel vroeg min of meer overeen met de marken waarbinnen esdorpen zich later formeel organiseren.

4.5 Periode 3: Alles voor de mest (700 n. Chr. - 1850)

Over een langere periode vormen zich op het Drents plateau de esdorpen, eerst nog van plaats veranderend, en vanaf de 9de eeuw op vaste plekken. Een kenmerkend systeem ontwikkelt zich met vaste elementen: het dorp, de essen, de beekdalgronden en de heidevelden. Deze landschapselementen functioneren en ontwikkelen zich eeuwenlang in onderlinge samenhang.

De randveenontginningen met hun typerende strokenverkaveling en lintvormige nederzettingen ontstaan vaak vanuit de esdorpen die op de grens van het Drents plateau liggen.

Naar één vaste plek

Rond het begin van onze jaartelling liggen de dorpterritoria/gebieden op het Drents plateau al min of meer vast, en wordt de bebouwing daarbinnen nog regelmatig verplaatst. In die vroege

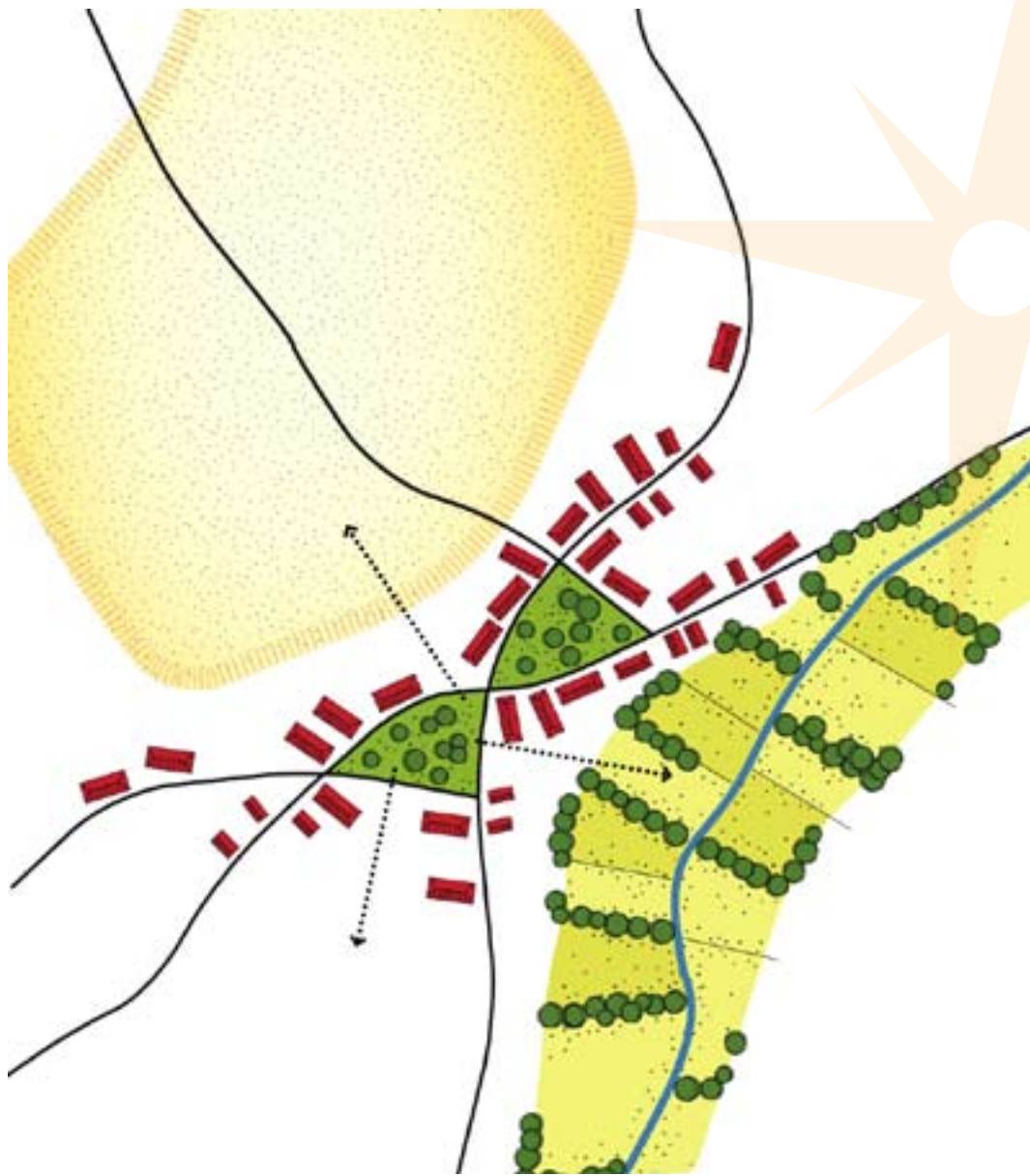

periode kunnen boerderij en bouwland per generatie van plaats wisselen, binnen de celtic field complexen. Vervolgens ontwikkelen zich min of meer vaste nederzettingen, groepen van boerderijen, die pas na enkele eeuwen verplaatst worden naar een plek in de directe omgeving. Vanaf ongeveer 900 n. Chr. vinden deze dorpen hun definitieve plaats en ontwikkelt zich het esdorpensysteem/landschap zoals wij dat kennen, als een basismodel waarbinnen alle veranderingen tot aan plusminus 1850 ingepast worden. De dorpsterritoria worden geformaliseerd in de marken, waarmee de grenzen worden bepaald, en waarbinnen afspraken over persoonlijke eigendommen en gemeenschapsgronden worden vastgelegd. Zo vormt zich een systeem waarin men in onderlinge afhankelijkheid en samenwerking woont en werkt. Daar komen vervolgens ook indelingen in kerkelijk gezag en rechtspraak bij, waardoor sommige dorpen zich sterker ontwikkelen, bijvoorbeeld als kerkdorp of als plaats voor de rechtspraak.

Je zou kunnen stellen dat in het esdorpensysteem de mest centraal komt te staan: om voldoende voedsel te kunnen produceren (voor de eigen bevolking en later voor de handel) en het bouwland langere periode vruchtbaar te houden, wordt mest van het eigen vee ingezet. Hierop wordt dorp en omgeving ingericht: de boerderijen dienen als verzamelplaats van de mest, waar het vee 's nachts in verblijft. De uitgang is gericht naar de brink die (behalve als houtleverancier) fungeert als dagelijkse verzamelplaats, waarna het vee naar het grasrijke, lager gelegen beekdal wordt gevoerd. De schapen krijgen vooral vanaf de 17de eeuw een belangrijke rol en zij grazen op de heidevelden, die te schraal en te uitgestrekt zijn om in cultuur gebracht te worden. Van de heide worden tevens plaggen gestoken voor de vermenging met de stalmest. Daarmee worden de essen, waarop de gewassen worden verbouwd, verrijkt en krijgen ze in de loop van de eeuwen hun typerende lichte bolling. Zo worden alle elementen van het landschap dat hier voorhanden is, gebruikt en langzaam bijgevormd ten behoeve van de mens.

De randveenontginningen vormen meer een bewuste omvorming van het land: zij liggen langs de randen van het Drents plateau en zijn grofweg vanaf de 11de eeuw gesticht, meestal vanuit de esdorpen, maar ook wel geïnitieerd vanuit kloosters.

De werkwijze is dat het veen strooksgewijs wordt verdeeld. Gebeurt dit vanuit een esdorp dan wordt de markegrens hierbij aangehouden als buitengrens. Dat is aan de oostrand van het Drents plateau goed te zien, en ook de naamgeving van de dorpen die hier ontstaan weerspiegelt de directe relatie, doordat aan de naam van het moerdorp het woord "veen" wordt toegevoegd: Gieten krijgt Gieterveen, etc. Het veen wordt ontwaterd door het graven van sloten en vervolgens kan het in gebruik genomen worden, hetzij direct voor landbouw, hetzij eerst voor turfwinning, en daarna voor landbouw. De boerderijen staan vaak op smalle zandruggen in het

Schematische voorstel-
ling esdorpenlandschap,
waarbij het dorp ligt
ingeklemd tussen es en
beekdal

veen, van waaruit het land wordt bewerkt, en zo ontstaan dorpen. Door oxidatie van het veen wordt dit langzamerhand moeilijker te bewerken, waarna de bewoningsas na verloop van tijd verplaatst wordt, dieper het veen in. Dit is op verschillende plaatsen in Drenthe gebeurd, zoals in Roderwolde en Ruinerwold.

Ruimtelijke structuur

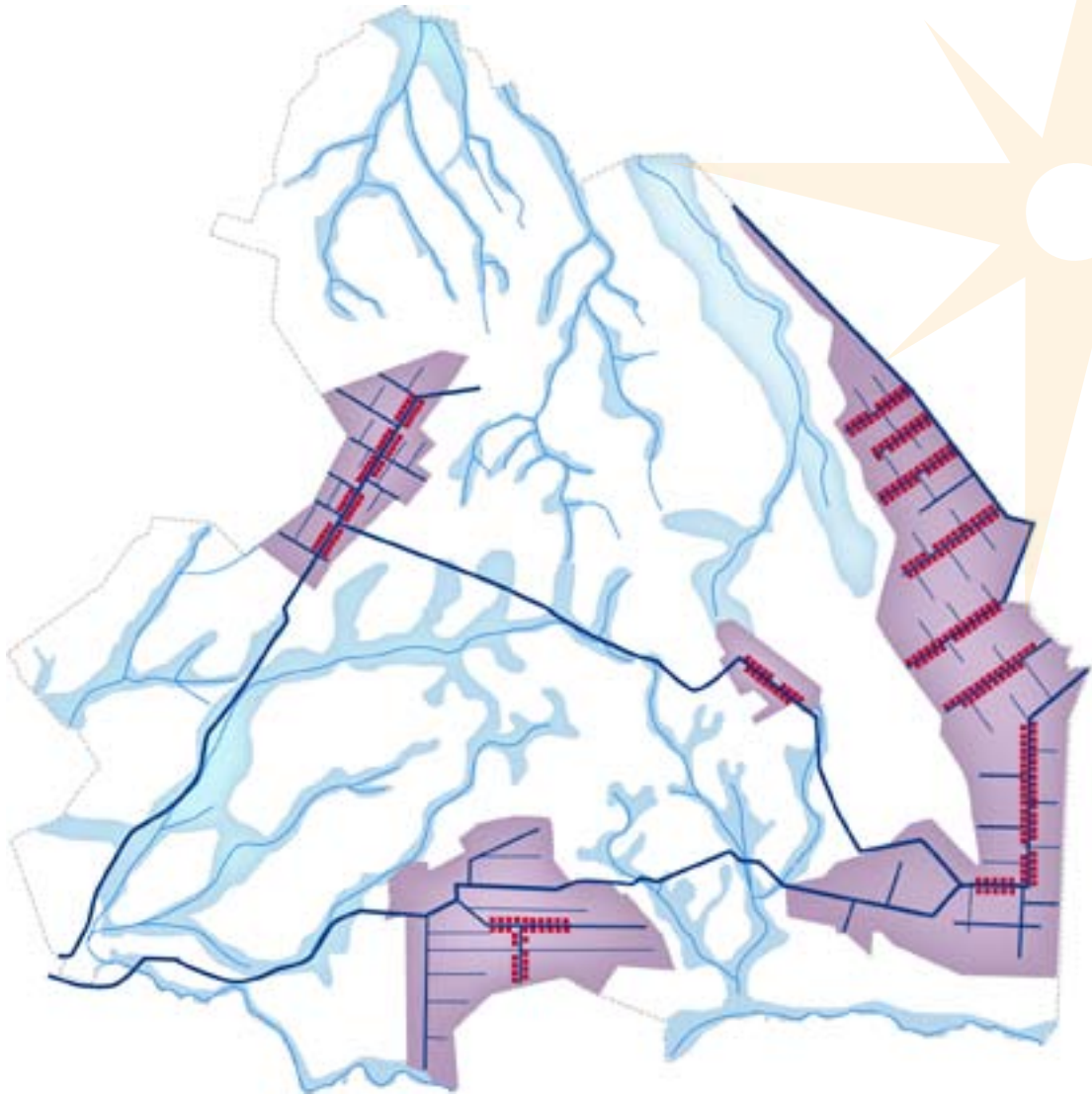
Esdorpen

Elk deel van een dorpslandschap heeft, op werkbare afstand, zijn eigen functie, waarbij gebruik gemaakt is van de ondergrond en de hoogte: de hoger gelegen delen, de essen, vormen het bouwland, het lagere en vochtiger beekdal functioneert als hooiland en voor de beweiding van het vee. Op de overgang van hoog naar laag ligt doorgaans het dorp met zijn boerenerven en brink(en). Elk deel heeft zijn karakteristieke structuur en beplanting: de perceelsindeling van de es, en beplanting van de esranden; de percelering en houtwallen die het beekdal insteken (als veekering) en in de dorpen de informele groepering en afwisseling van boerderijen en groene open ruimtes, waaronder de brink. De wegenstructuur volgt de informele indeling, ook door de groene overgang van weg naar erf. Vanuit het dorp zijn vaak meerdere doorzichten, zowel naar de essen als naar het beekdal.

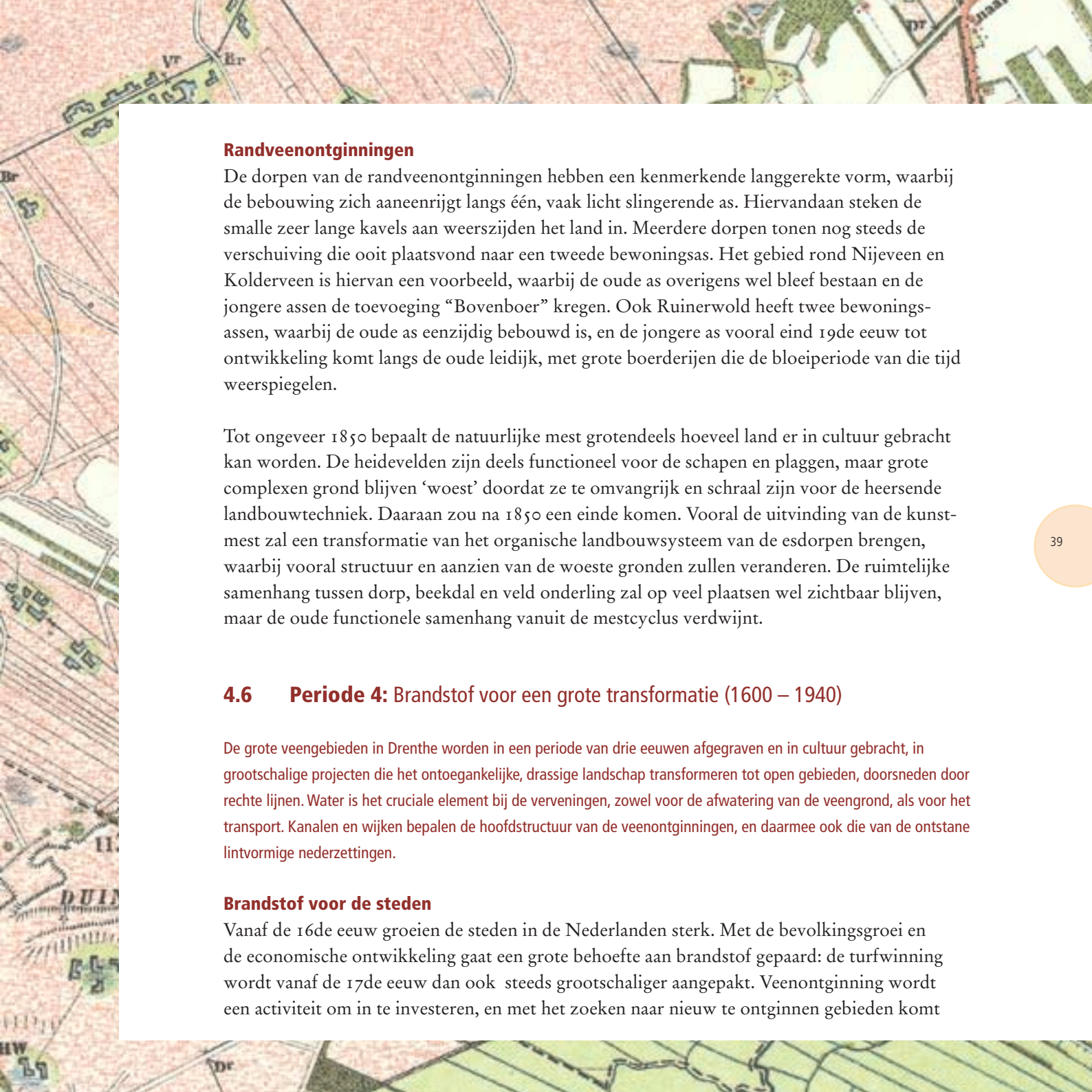
In de dorpen en hun directe omgeving liggen ondergronds, maar soms ook bovengronds, in de meeste gevallen de sporen van de (verre) voorgangers van het dorp. Die variëren van huisplaatsen en celtic fields tot grafmonumenten en sporen van jachtkampjes in de beekdalen, en bevatten belangrijke informatie over de ontstaansgeschiedenis van elk dorp.

De verbindingen tussen de dorpen gaan ook vaak ver terug in de tijd, zeker de hoofdroutes, zoals die over de Hondsrug. Deze route en bijvoorbeeld ook de route van Coevorden via Rolde naar Groningen worden in de loop der eeuwen verhard en vormen tot heden doorgaande wegen. De N34 is een speciaal voorbeeld: het tracé volgt grotendeels dat van de belangrijkste noord-zuid route in de prehistorie.

Nog steeds zijn de esdorpen in Drenthe duidelijk herkenbaar, waardoor ook de onderlinge variatie in vorm, ontstaansgeschiedenis en grootte tussen dorpen en tussen gebieden zichtbaar blijft. Een dorp als Rolde weerspiegelt bijvoorbeeld de groei als gevolg van de positie als kerkdorp en de centrale ligging langs een aantal hoofdroutes; in de beekdalen van de Drentsche Aa, en de Mars- en Westerstream is de kleinschaligheid kenmerkend.

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
"Brandstof voor een
grote transformatie"

Randveenontginningen

De dorpen van de randveenontginningen hebben een kenmerkende langgerekte vorm, waarbij de bebouwing zich aaneenrijgt langs één, vaak licht slingerende as. Hiervandaan steken de smalle zeer lange kavels aan weerszijden het land in. Meerdere dorpen tonen nog steeds de verschuiving die ooit plaatsvond naar een tweede bewoningsas. Het gebied rond Nijeveen en Kolderveen is hiervan een voorbeeld, waarbij de oude as overigens wel bleef bestaan en de jongere assen de toevoeging “Bovenboer” kregen. Ook Ruinerwold heeft twee bewoningsassen, waarbij de oude as eenzijdig bebouwd is, en de jongere as vooral eind 19de eeuw tot ontwikkeling komt langs de oude leidijk, met grote boerderijen die de bloeiperiode van die tijd weerspiegelen.

Tot ongeveer 1850 bepaalt de natuurlijke mest grotendeels hoeveel land er in cultuur gebracht kan worden. De heidevelden zijn deels functioneel voor de schapen en plaggen, maar grote complexen grond blijven ‘woest’ doordat ze te omvangrijk en schraal zijn voor de heersende landbouwtechniek. Daaraan zou na 1850 een einde komen. Vooral de uitvinding van de kunstmest zal een transformatie van het organische landbouwsysteem van de esdorpen brengen, waarbij vooral structuur en aanzien van de woeste gronden zullen veranderen. De ruimtelijke samenhang tussen dorp, beekdal en veld onderling zal op veel plaatsen wel zichtbaar blijven, maar de oude functionele samenhang vanuit de mestcyclus verdwijnt.

4.6 Periode 4: Brandstof voor een grote transformatie (1600 – 1940)

De grote veengebieden in Drenthe worden in een periode van drie eeuwen afgegraven en in cultuur gebracht, in grootschalige projecten die het ontoegankelijke, drassige landschap transformeren tot open gebieden, doorsneden door rechte lijnen. Water is het cruciale element bij de vervingen, zowel voor de afwatering van de veengrond, als voor het transport. Kanalen en wijken bepalen de hoofdstructuur van de veenontginningen, en daarmee ook die van de ontstane lintvormige nederzettingen.

Brandstof voor de steden

Vanaf de 16de eeuw groeien de steden in de Nederlanden sterk. Met de bevolkingsgroei en de economische ontwikkeling gaat een grote behoefte aan brandstof gepaard: de turfwinning wordt vanaf de 17de eeuw dan ook steeds grootschaliger aangepakt. Veenontginning wordt een activiteit om in te investeren, en met het zoeken naar nieuw te ontginnen gebieden komt

40

Boerderij in Tweede
Exloërmond

A historical map of Drenthe, showing a network of waterways and peatlands. The map is oriented vertically, with the top of the page showing a large peat complex. The text is overlaid on the right side of the map. The map features various labels such as 'Vr', 'Dr', 'DUI', and 'EG' in different colors and fonts. The background is a light brownish-red color, typical of old maps.

Drenthe in beeld. Kooplieden uit Holland kopen grote veencomplexen, die zij laten afgraven door compagnieën.

De turfwinning gaat tot diep in de 20ste eeuw door, waarbij vrijwel al het veen ‘aan snee’ komt. De afgegraven gronden worden ingericht voor landbouw. Deze grote projecten markeren de overgang naar een landschap dat niet alleen beheerst, maar geheel vormgegeven wordt door de mens. En daarmee wordt dit deel van Drenthe definitief ontgonnen, bevolkt en in verbinding gebracht met de rest van Drenthe en Nederland.

De veengebieden

De grote veenpakketten in Drenthe bevinden zich rond Smilde, rond Hoogeveen, in Noordoost-Drenthe vanuit de grens met Groningen en onder Emmen. De laatste twee zijn deel van het grote Bourtangere Moor dat zich uitstrekt tot diep in Duitsland. Deze gebieden worden vanuit verschillende impulsen aangepakt en door de grote kanalen verbonden met de landelijke routes naar de afnemers.

De Smilder venen zijn vanaf 1617 ontgonnen, met Hoogersmilde als eerste nederzetting. De turf wordt afgevoerd langs Meppel, via de Oude Vaart en vanaf 1750 de Smilder Vaart. Een grotere impuls komt echter vanaf 1763, als De Landschap Drenthe (het inmiddels gevormde provinciale Drentse bestuur) de Drentse Hoofdvaart aanlegt. Die loopt van Meppel tot in Assen (1780) en vormt de transportas en de ontginningsbasis van de venen, die in eigendom zijn van De Landschap. Tussen Assen en Hoogersmilde ontwikkelt zich een langgerekt lint van nederzettingen, van ruim 17 kilometer.

De Echtense venen, rondom Hoogeveen, komen na 1626 tot ontwikkeling. De Compagnie van 5000 Morgen, opgericht op initiatief van jonkheer Roelof van Echten, financiert de aanleg van de Hoogeveense Vaart, die het veengebied vanaf Hoogeveen verbindt met Meppel. Hoogeveen ontwikkelt zich snel, en blijft in de 17de en 18de eeuw de belangrijkste turfproducent in Drenthe. Noordoost-Drenthe, het veengebied ten oosten van de Hondsrug, wordt vooral vanuit het Groningse Stadskanaal ontgonnen, waarbij het Convenant in 1817 tussen Drenthe en de stad Groningen over het gebruik van het Stadskanaal tot een versnelling leidt. Vanaf dit kanaal wordt een aantal “Monden” het veen ingegraven, die als hoofdkanaal dienen voor afwatering van het gebied en afvoer van de turf. Hierlangs ontstaan ook de lintvormige nederzettingen.

Het gebied rond Emmen is het laatste veengebied dat in exploitatie genomen wordt. Het wordt bereikbaar door de verlenging van de Hoogeveense Vaart tot in dit gebied, vanaf 1851. Hier is de vervening doorgestaan tot diep in de 20ste eeuw. Door de ontwikkelingen van die tijd, de gestegen energiebehoefte en de mechanisatie vanaf eind 19de eeuw is dit gebied nog

grootschaliger aangepakt. Na de Tweede Wereldoorlog loopt het economisch gewin af, en wordt de vervening afgebouwd. Een klein restant hoogveen blijft achter, nu het Bargerveen genoemd.

Ruimtelijke structuur

Het systeem van de veenontginning is in principe overal gelijk: vanaf een hoofdkanaal worden in loodrechte hoek wijken (afwateringssloten) het veen ingegraven, op regelmatige afstand van elkaar. Langs een kanaal ontstaat de nederzetting: eerst de –vaak tijdelijke– onderkomens van de veenarbeiders, en na de afgraving de boerderijen, van waaruit de achterliggende dalgronden in cultuur worden gebracht. Zo ontstaan lintvormige nederzettingen, met op de kruispunten van (water en-) wegen verdichtingen met dorpsvoorzieningen. Als ruimtelijk systeem vertonen de gebieden (ook nu nog) behalve de structuurovereenkomsten, accentverschillen in invulling.

In noordoost Drenthe is een sterk en hiërarchisch beeld gecreëerd, representatief voor de ‘Groningse’ methode: de evenwijdige monden met hun lintvormige nederzettingen; en binnen die dorpen een ritmiek door de regelmatige plaatsing van bebouwing, beplanting en bruggen en sluizen. Rondom Emmen is een grootschaliger landschap ontstaan, met minder eenduidigheid in vorm en structuur, mede door de uitgroei van dorpen tot relatief grote woonkernen en de industriële ontwikkeling. De Smilder venen zijn door de Drentse Hoofdvaart verbonden die als sterk beeldmerk, met zijn vele sluizen en bruggen een verbindende en herkenbare structuur vormt. Hoogeveen heeft zich als stad sterk uitgebreid, in het gebied eromheen zijn de vele ontginningsblokken nog herkenbaar.

Water blijft tot de Tweede Wereldoorlog het transportmiddel bij uitstek. Daarna wordt het fijnmazige systeem van kanalen en wijken steeds meer als hinderlijk ervaren door de opkomst van het gemotoriseerd verkeer en de vervuiling van veel kanalen. Ondanks de demping van veel waterwegen zal de rechtlijnige hiërarchische lijnenstructuur op veel plaatsen wel bewaard en herkenbaar blijven.

4.7 Periode 5: Werk scheppen uit woeste grond (1800 – 1945)

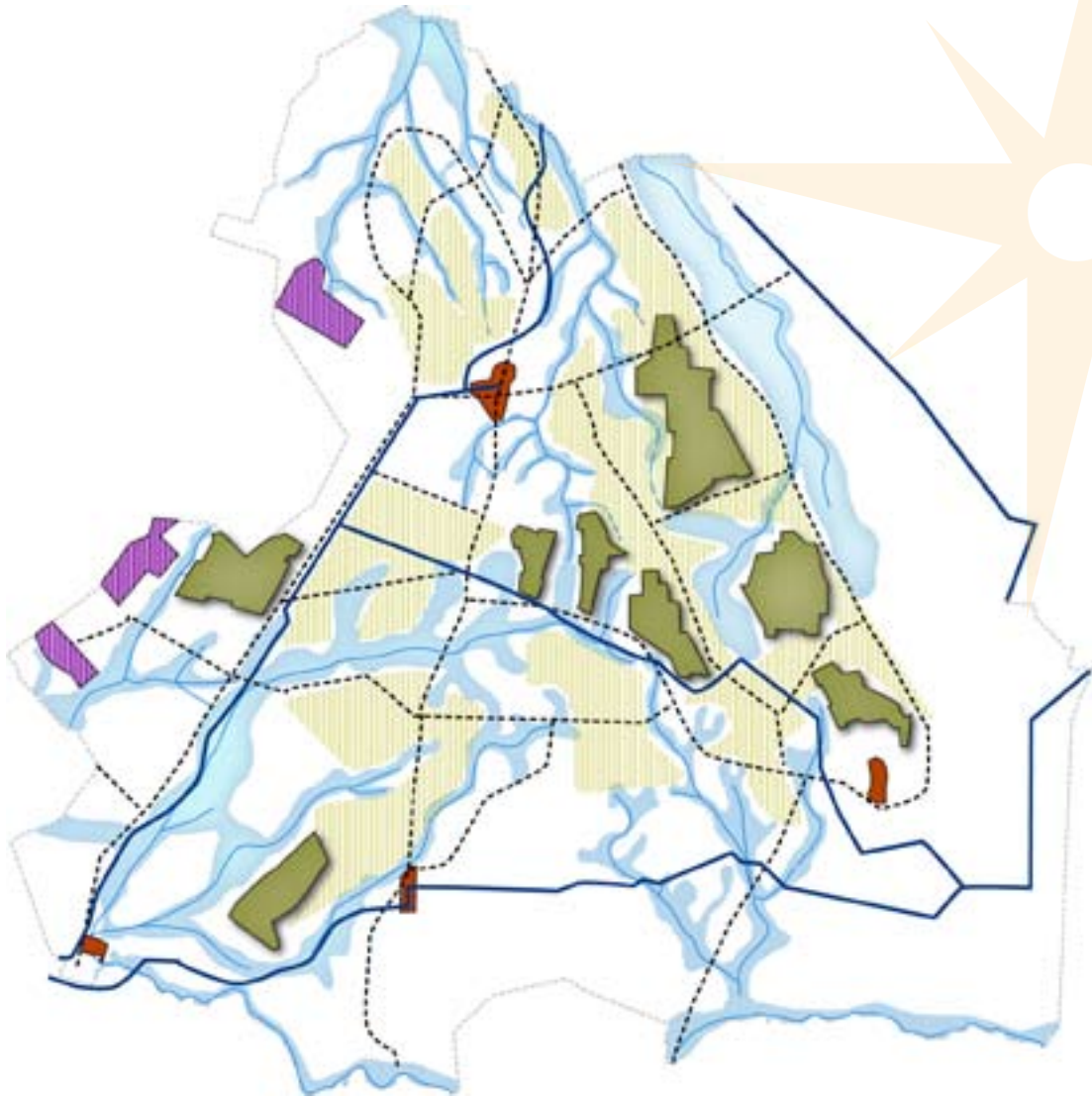
De ontginningen van de 'woeste gronden' van het esdorpenlandschap hebben het beeld van een groot deel van Drenthe sterk veranderd. Over de uitgestrekte onbewoonde gronden wordt een vertakt wegenstelsel aangelegd, waarlangs ontginningsboerderijen nieuwe, open lintbebouwing vormen. De gronden zelf zijn op rationele basis, in rechte vlakken verkaveld. Maar minstens zo ingrijpend, transformeren de grote bosbouwprojecten de open vlaktes tot besloten gebieden, die zich sterk aftekenen tegen de horizon.

Kunstmest als motor

Terwijl elders de veenontginningen grote gebieden systematisch transformeren, fungeert het esdorpenstelsel nog lange tijd door. Hoewel de gemeenschappelijke gronden al tussen 1840 en 1860 verdeeld worden, is het de introductie van de kunstmest die de ontginning van de woeste gronden in een stroomversnelling brengt. Door de kunstmest kan men de gronden op grotere schaal in cultuur brengen en dat gebeurt dan ook vanaf 1900 in een fors tempo: was er in 1900 nog 140.000 ha woeste grond in Drenthe, in 1940 is dat nog 40.000 ha. Daarbij wordt begin 20ste eeuw het wegennet in Drenthe sterk verbeterd en verdicht, en zo wordt de ontsluiting van die gebieden een stuk makkelijker, ook voor ontginning door particulieren. De Nederlandse Heidemaatschappij voert grotere ontginningen uit, maar ook veel keuterboeren verwerven stukjes grond, vaak langs de nieuwe wegen, waardoor zich nieuwe bebouwingslinten vormen. De heidevelden, onderdeel van de woeste gronden, verliezen hun hoofdfunctie als verblijfsgebied voor de schapen, de traditionele mestleveranciers.

Vanaf 1920 neemt de heideontginning en bosbouw als werkverschaffing een grote vlucht. Dit wordt uitgevoerd door ontginningsmaatschappijen en door staat en provincie sterk gesubsidiëerd, ter bestrijding van de grote werkloosheid in voornamelijk zuidoost Drenthe. De arbeiders worden ondergebracht in werkkampen. Nog tot in de Tweede Wereldoorlog gaan deze groot-schalige projecten door, waarbij de werkkampen door de Duitse bezetter gebruikt worden voor tewerkstelling van verschillende groepen.

Een zwarte bladzijde in de Drentse en Nederlandse geschiedenis is die van het Kamp Westerbork: dit wordt in 1939 in opdracht van de Nederlandse overheid gebouwd, als centraal opvangkamp voor joodse vluchtelingen uit Duitsland. Deze mensen worden ingezet voor de afbouw van het kamp en de bosbouwprojecten in de omgeving. Als Nederland is bezet, transformeert het onder Duits bewind tot een 'doorgangskamp', waarvandaan op systematische wijze joden, zigeuners, homoseksuelen en verzetsmensen naar de grote concentratiekampen worden gevoerd.

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
" Werk scheppen uit
woeste grond"

A historical map of a rural landscape, likely in Drenthe, showing a grid of fields, roads, and some buildings. The map is in a sepia or brownish tone. The text is overlaid on a white rectangular area on the right side of the map.

Maatschappij van Weldadigheid

Een groot project dat al ver vóór 1890 grote stukken woeste grond systematisch laat ontginnen, is dat van de Maatschappij van Weldadigheid. Initiatiefnemer is generaal Johannes van den Bosch, die ziet dat de economische crisis in Nederland grote groepen mensen doet verpauperen, vooral in de grote steden. De basis van zijn idee is de combinatie van opleiding, tewerkstelling en ontginning: door mensen een bestaan te bieden in de landbouw en ze daarbij te begeleiden en op te leiden, zullen ze zich los kunnen maken van de –vaak structurele – armoede. De opbrengst van deze zogenaamde landbouwkolonies moet de exploitatie van de Maatschappij ondersteunen. Hiertoe worden in Drenthe twee gebieden aangekocht: bij Vledder landgoed Westerbeekslot, dat uitgroeit tot het complex van Frederiksoord, Wilhelminaoord en (in Overijssel) Willemsoord, en noordelijker Veenhuizen. De eerste is een zogenaamde vrije kolonie, de tweede een strafkolonie, voor opgepakte landlopers en kleine criminelen. Beiden hebben vanuit dat verschil een eigen ontwikkeling doorlopen: Veenhuizen is in 1859 overgenomen door de overheid en vanaf 1875 verder ingericht als justitieel centrum, met diverse gevangenissen, werkplaatsen en personeelwoningen. Het is tot diep in de 20ste eeuw een afgesloten en vrijwel autarkisch gebied geweest. Frederiksoord is altijd grotendeels in handen van de Maatschappij van Weldadigheid gebleven met een sterk ruimtelijk en economisch stempel op de landbouw en de dorpsamenleving.

Tegelijk met de 19de eeuwse ontwikkeling naar een maakbaar landschap, komt ook het beeld op van Drenthe als arcadisch landschap, als oord voor rust en recreatie. Bossen en overgebleven heidevelden worden in gebruik genomen voor herstellingsoorden (bv. Dennenoord in Zuidlaren) en vakantieverblijven en het toerisme begint zich te ontwikkelen. Ook als vestigingsplek voor het leger is Drenthe nu in beeld: kazernes worden gebouwd in Assen en Zuidlaren, van waaruit grote heide- en bosgebieden worden ingezet als oefenterrein. Drenthe is niet alleen verbonden met de rest van Nederland, maar ook in beeld als gebied met een eigen karakter en functie in nationaal verband.

Ruimtelijke structuur

Hoewel de samenhangende traditionele elementen van het esdorpenlandschap nog altijd in veel gebieden zichtbaar zijn gebleven, zijn daarbij en daarbinnen de heideontginningen herkenbaar. Rechte kavelgrenzen in het buitengebied, 20ste eeuwse wegen waarlangs ontginningsboerderijen, haaks op de weg geplaatst, een open lint vormen, zijn kenmerkend voor zowel de particuliere ontginningen als voor de grotere projecten. Grotere ontginningsprojecten zoals Witteveen

**Stoomkatoenspinnerij
in Veenhuizen**

en Zeijerveld zijn systematischer ingericht, met een eenheid in kavelgrootte, een rechtlijnige wegenstructuur en gelijkvormige boerderijen. Op deze plekken is een nieuw landschap ontstaan.

De bosaanleg heeft grote delen van Drenthe veranderd van een open naar een besloten landschap, waarbij de bossen scherp afsteken tegen hun omgeving.

De ruimtelijke relatie van de esdorpen met de omliggende gronden van beekdal en veld blijft in veel gevallen herkenbaar. Binnen de esdorpen is wel een ontwikkeling zichtbaar: langs uitvalswegen en binnen dorpen verschijnen de nieuwe boerderijen, die zich vooral onderscheiden door hun plaatsing: ze staan met het voorhuis naar de weg. Ook verschijnen burgerwoningen langs toegangswegen en in de eerste planmatige uitbreidingswijkjes. De verschillen tussen dorpen in grootte en ontwikkeling worden sterker, een trend die zich later verder doorzet.

De twee Drentse kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid, Veenhuizen en Frederiksoord/Wilhelminaoord, tonen met hun onderlinge gelijkenis de systematische werkwijze van de Maatschappij. Steeds is een groot gebied ingedeeld met vaste maten van wegen, sloten en kavels, waarlangs ook de bebouwing een vaste, sterk structurerende plek heeft. Bepanting langs lanen en belangrijke gebouwen versterkt de hiërarchie in de ordening. Langs de randen is de grens vaak wel rafeliger, veelal een overgang naar een beekdal of anderszins minder geschikte grond. Het onderscheid tussen vrije en strafkolonie is wel zichtbaar vanaf het begin: in Frederiksoord/Wilhelminaoord staan individuele koloniehoeves op eigen kavels in vaste maatvoering langs de hoofdassen, zodat een fijnmazig bebouwingspatroon ontstaat; Veenhuizen daarentegen is ingericht vanuit een drietal carrévormige, grote gestichtgebouwen. Het onderscheid is in de ontwikkeling vanaf plusminus 1860 verder versterkt: in Frederiksoord/Wilhelminaoord is een schaalvergroting in de landbouw doorgevoerd, met een aantal grotere hoeves en met vakken bosbouw binnen het bestaande grid. Het gebied van Veenhuizen is na de overname door Justitie verdicht met nieuwe strafinrichtingen, werkplaatsen en beambtenwoningen, alles in een herkenbare bouwstijl van de rijksbouwmeester Metzelaar. Een vrijwel autarkische gemeenschap in een tot in details doorgevoerd hiërarchisch, justitieel landschap.

De rationalisering en schaalvergroting in de landbouw zet in de loop van de 20ste eeuw verder door. Terwijl nog steeds woeste grond in cultuur gebracht worden, starten de eerste ruilverkavelingen al. Tegelijk groeit de focus op recreatie en natuurwaarden, voorzichtig in de jaren '20 en expliciet na 1945. Zowel de overgebleven heidevelden als de nieuwe bossen zullen daarin centraal komen te staan.

Schematische weergave
ontwikkelingen periode
"Een nieuwe blik op
Drenthe"

De werkkampen zijn verdwenen, op enkele restanten na. De barakken van Kamp Westerbork zullen na de oorlog nog een tijd dienst doen: eerst als interneringskamp voor NSB'ers, later onder de naam Schattenberg voor de opvang van Molukkers, die door Nederland hierheen werden gebracht na de onafhankelijkheid van Indonesië. Daarna zijn de barakken gesloopt. Tegenwoordig is bij dit terrein het Herinneringscentrum Kamp Westerbork gevestigd, dat de nagedachtenis aan de beladen geschiedenis van deze plek levend houdt.

4.8 Periode 6: Een nieuwe blik op Drenthe (1945 – heden)

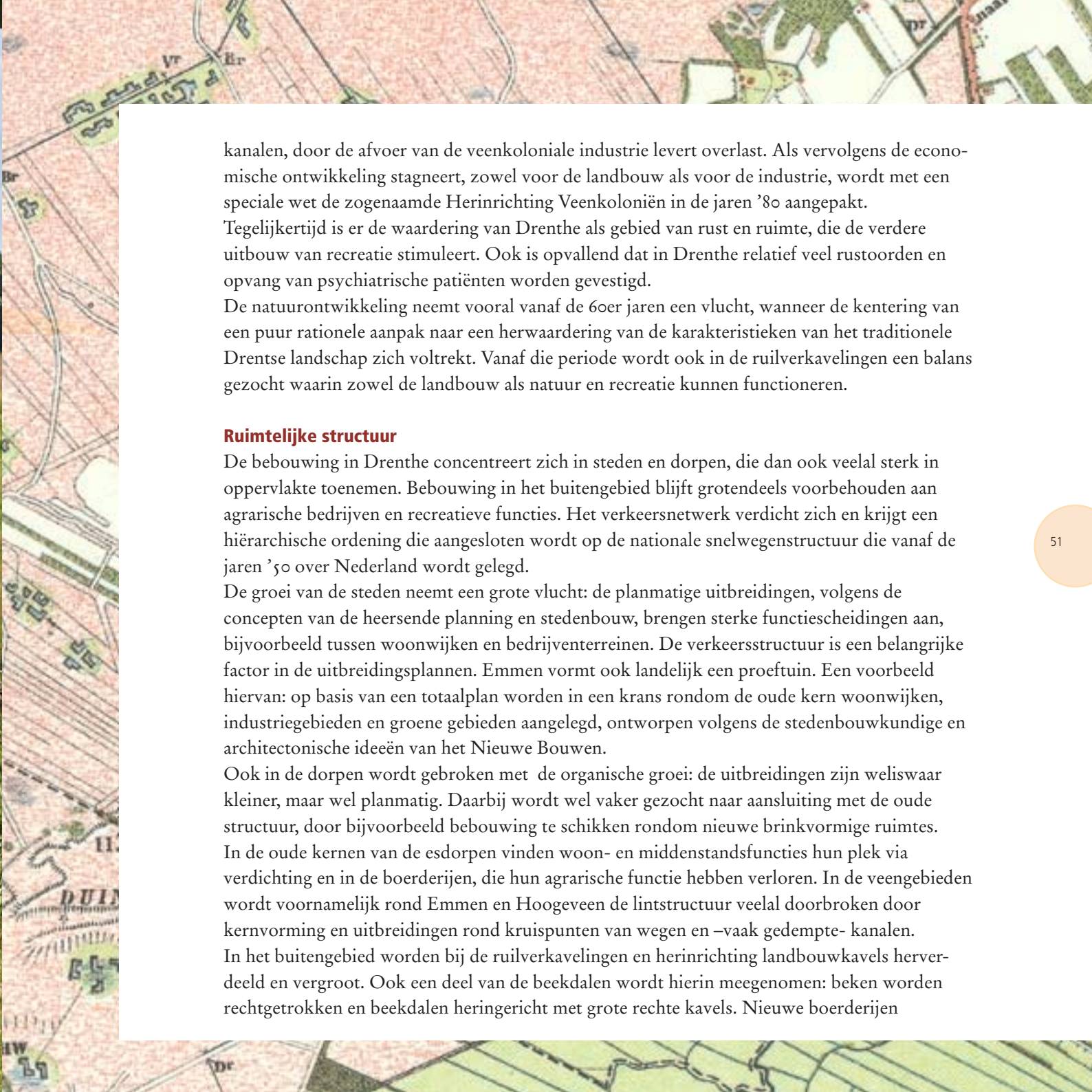
De naoorlogse periode brengt in heel Drenthe veranderingen. Wonen en bedrijvigheid concentreren zich in grote planmatige uitbreidingen rond steden en daartoe aangewezen grotere dorpen. In het buitengebied worden de moderne landbouw, natuurontwikkeling en recreatie bepalend, met enerzijds de rechtgetrokken beken, gedempte kanalen en grootschalige landbouwbedrijven, en anderzijds de heidevelden, hermeandering van beken en bossen met recreatieparken. Het netwerk van wegen en fiets- en wandelpaden verdicht zich.

Planningsdenken

De naoorlogse opbouw en inrichting van Nederland wordt gedomineerd door het planningsdenken. Daarbij wordt Nederland vanuit de centrale overheid als een geheel benaderd, waarvoor via rijksnota's groei en toedeling van functies worden gepland voor de verschillende regio's. Provincies krijgen een belangrijke rol bij de doorvertaling van de rijksdoelen. En zo wordt Drenthe en haar ontwikkeling geplaatst binnen de totale nationale ruimtelijke ordening; de inrichting wordt nu medebepaald door een blik van buitenaf.

Ten behoeve van de economische opbouw en de opvang van de bevolkingsgroei worden ontwikkelingsgebieden en groeikernen aangewezen in een hiërarchische structuur: Hoogeveen, Emmen, Meppel en Assen vormen als de steden de grootste concentraties van woon- en industriegebieden. Daartoe aangewezen dorpen ontwikkelen zich tot streekkernen, met bijbehorende uitbreidingen en regionale voorzieningen. De dorpen verburgerlijken verder, doordat de boerderijen daarbinnen hun agrarische functie verliezen en steeds vaker een woonbestemming krijgen. De rationele aanpak van de landbouw zet sterk door: de mechanisatie leidt tot grotere bedrijven en machines, die andere eisen stellen aan de bedrijfsgebouwen, maar ook aan de inrichting van het landschap. Dit leidt tot grote ruilverkavelingprojecten. In de veenkoloniën wordt bovendien de uitgebreide waterstructuur steeds meer als negatief ervaren: kanalen en wijkten vormen een belemmering voor het toenemende wegverkeer. Ook de vervuiling van de

kanalen, door de afvoer van de veenkoloniale industrie levert overlast. Als vervolgens de economische ontwikkeling stagneert, zowel voor de landbouw als voor de industrie, wordt met een speciale wet de zogenaamde Herinrichting Veenkoloniën in de jaren '80 aangepakt.

Tegelijkertijd is er de waardering van Drenthe als gebied van rust en ruimte, die de verdere uitbouw van recreatie stimuleert. Ook is opvallend dat in Drenthe relatief veel rustoorden en opvang van psychiatrische patiënten worden gevestigd.

De natuurontwikkeling neemt vooral vanaf de 60er jaren een vlucht, wanneer de kentering van een puur rationele aanpak naar een herwaardering van de karakteristieken van het traditionele Drentse landschap zich voltrekt. Vanaf die periode wordt ook in de ruilverkavelingen een balans gezocht waarin zowel de landbouw als natuur en recreatie kunnen functioneren.

Ruimtelijke structuur

De bebouwing in Drenthe concentreert zich in steden en dorpen, die dan ook veelal sterk in oppervlakte toenemen. Bebouwing in het buitengebied blijft grotendeels voorbehouden aan agrarische bedrijven en recreatieve functies. Het verkeersnetwerk verdicht zich en krijgt een hiërarchische ordening die aangesloten wordt op de nationale snelwegenstructuur die vanaf de jaren '50 over Nederland wordt gelegd.

De groei van de steden neemt een grote vlucht: de planmatige uitbreidingen, volgens de concepten van de heersende planning en stedenbouw, brengen sterke functiescheidingen aan, bijvoorbeeld tussen woonwijken en bedrijventerreinen. De verkeersstructuur is een belangrijke factor in de uitbreidingsplannen. Emmen vormt ook landelijk een proeftuin. Een voorbeeld hiervan: op basis van een totaalplan worden in een krans rondom de oude kern woonwijken, industriegebieden en groene gebieden aangelegd, ontworpen volgens de stedenbouwkundige en architectonische ideeën van het Nieuwe Bouwen.

Ook in de dorpen wordt gebroken met de organische groei: de uitbreidingen zijn weliswaar kleiner, maar wel planmatig. Daarbij wordt wel vaker gezocht naar aansluiting met de oude structuur, door bijvoorbeeld bebouwing te schikken rondom nieuwe brinkvormige ruimtes. In de oude kernen van de esdorpen vinden woon- en middenstandsfuncties hun plek via verdichting en in de boerderijen, die hun agrarische functie hebben verloren. In de veengebieden wordt voornamelijk rond Emmen en Hogeveen de lintstructuur veelal doorbroken door kernvorming en uitbreidingen rond kruispunten van wegen en –vaak gedempte- kanalen. In het buitengebied worden bij de ruilverkavelingen en herinrichting landbouwkavels herverdeeld en vergroot. Ook een deel van de beekdalen wordt hierin meegenomen: beken worden rechtgetrokken en beekdalen heringericht met grote rechte kavels. Nieuwe boerderijen

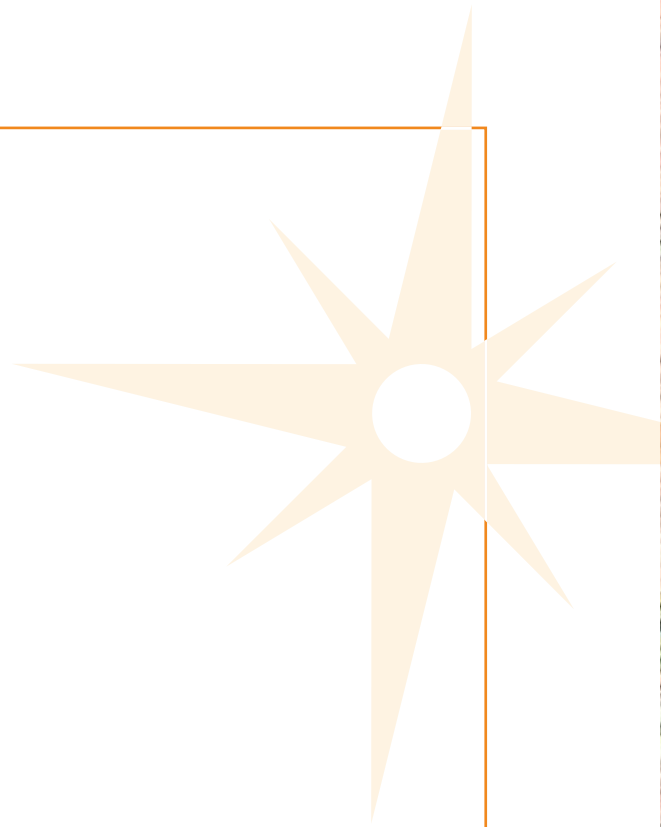
verschijnen in het buitengebied, langs een rationele rechtlijnige wegenstructuur. Een aantal gebieden weerspiegelt de overgang naar een herwaardering voor natuur en landschap, bijvoorbeeld ten westen van Vries: een deel van dit gebied is heringericht met gebruik van de karakteristieken van het esdorpenlandschap als ontwerpinstrument.

De natuurontwikkeling die vooral vanaf de jaren '70 erkend wordt en toeneemt, richt zich vooral op de beekdalen en de heidevelden. Hermeandering van beken en uitbreiding van heidegebieden vinden plaats onder leiding van organisaties als Het Drentse Landschap en Natuurmonumenten. Ook Staatsbosbeheer richt zich op natuurbehoud, in combinatie met het versterken van de recreatieve functie van onder andere de boswachterijen. De aanleg van complexen met vakantiehuisjes concentreert zich vooral in en rond de bossen, en het netwerk van wandel- en fietsroutes verdicht zich.

Deel 3

5 Cultuurhistorische hoofdstructuur

5.1 Provinciaal belang vertaald in een hoofdstructuur

De cultuurhistorische hoofdstructuur verbindt alle elementen, structuren en gebieden die in hun onderlinge samenhang van provinciaal belang worden geacht. Voor het bepalen welke onderdelen nu daadwerkelijk van provinciaal belang zijn hebben we de volgende criteria als uitgangspunt genomen:

De onderlinge, samenhangende relatie van elementen, structuren en gebieden;

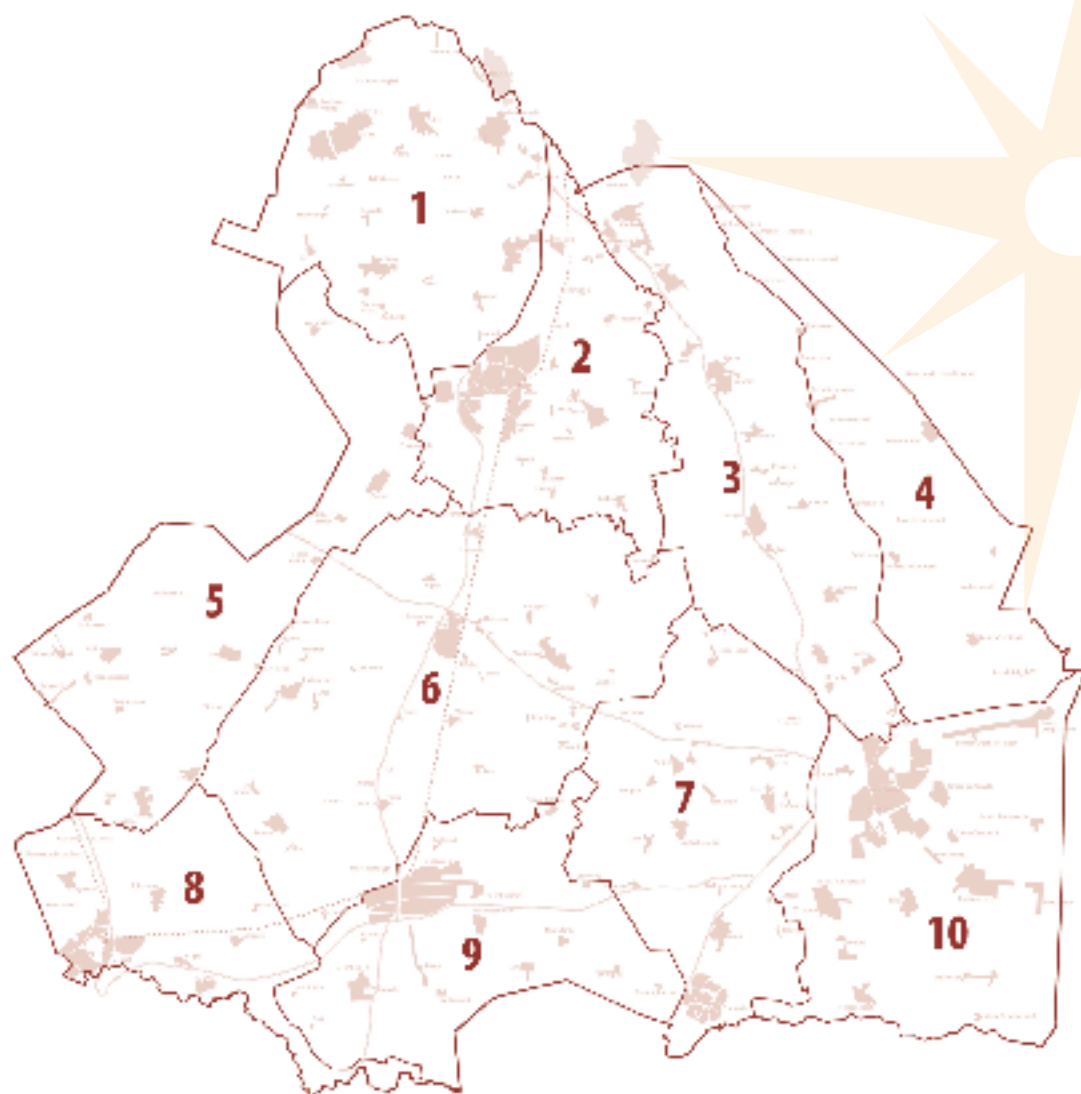
De bovenlokale betekenis van de elementen, structuren en gebieden;

De mate waarin de elementen, structuren en gebieden nu ruimtelijk dominant zijn;

De mate waarin zij karakteristiek zijn voor de provincie Drenthe en voor het deelgebied.

Bij het opstellen van de cultuurhistorische hoofdstructuur hebben we gezocht naar structuren. Deze structuren bestaan uit een samenhang van verschillende elementen. Bovendien vormen meerdere structuren samen weer gebieden. Deze samenhangende relatie van elementen, structuren en gebieden genereert een meerwaarde. In deze meerwaarde kan het provinciale belang worden gevonden. Door te zoeken naar een samenhangende relatie richten we ons ook op een bovenlokale betekenis van elementen. Alleen dan kunnen we ons provinciaal belang definiëren. Bovendien kiezen we voor ruimtelijk dominante structuren. Dominante structuren bepalen nu voor een belangrijk deel het beeld van Drenthe. Daarmee maken we andere structuren ondergeschikt. Met de hoofdstructuur willen we de eigen identiteit van Drenthe vastleggen. De onderdelen van de hoofdstructuur zullen daarom karakteristiek moeten zijn voor Drenthe.

De bovenstaande uitgangspunten voor het opstellen van de hoofdstructuur leiden ertoe dat we selectief moeten zijn in de keuze van cultuurhistorische waarden. Dit betekent ook dat niet alle cultuurhistorie op de kaart staat. Bovendien betekent het ook dat sommige elementen (bijvoorbeeld hunebedden) in bepaalde gebieden wel op de kaart zijn aangegeven vanwege een bovenlokale samenhang, maar op andere plekken niet, juist vanwege het ontbreken van die samenhang. Dit doet echter niets af aan de individuele waarde van de hunebedden.

5.2 Deelgebieden

Voor het ontwikkelen van de hoofdstructuur hebben we Drenthe in 10 gebieden verdeeld. Deze deelgebieden zijn begrensd op basis van gemeenschappelijke landschappelijke kenmerken en de meest ruimtelijk dominante tijdsperiode in de geschiedenis van Drenthe. Deze tijdsperiodes zijn in het vorige hoofdstuk beschreven. Bovendien is de grootte van de deelgebieden om pragmatische redenen ook beperkt gehouden.

Uiteindelijk zijn de volgende deelgebieden begrensd:

- De kop van Drenthe
- Drentsche Aa
- Hondsrug en Hunzedal
- De Drentse Monden
- De Drentse Hoofdvaart
- De velden in centraal Drenthe
- Mars en Westerstroom
- De Reest en Meppel
- Het Hollandscheveld en Hoogeveen
- Emmen en haar venen

Per deelgebied is een karakteristiek opgesteld. In deze karakteristiek is de essentie van het deelgebied aangegeven. We geven ook aan welke periode in de geschiedenis van Drenthe het meest bepalend is geweest voor de huidige verschijningsvorm van het gebied. Bovendien zetten we puntsgewijs uiteen wat de structurerende elementen in het deelgebied zijn.

In de uitwerking wordt dieper ingegaan op de cultuurhistorische waarden en ontwikkelingen in het deelgebied. Hier wordt ook stilgestaan bij eerdere en latere tijdsperiodes en de sporen die toen zijn achtergelaten.

Als laatste formuleren we ambities voor het deelgebied. De centrale vraag daarbij is hoe de cultuurhistorie zich in de komende jaren verder moet ontwikkelen, rekening houdend met allerlei veranderingen die zich aandienen.

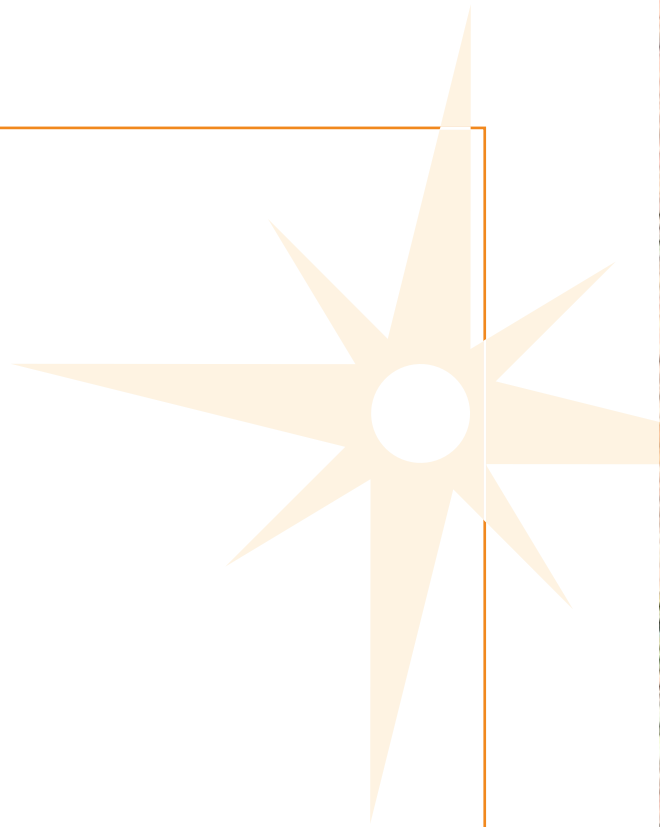
Legenda

	beekdal met scherpe begrenzing/beekdal/beek		wijken
	hogere rug		prehistorische route
	gebruiksbos of sierbos voor 1850		historische routes
	bos op voormalig veen		Semslinie
	jong ontginningsbos		markegrenzen
	woeste grond/heide		hunebed
	vervening		grafheuvelgroep
	landgoed		celtic field
	es		veenterpen
	archeologische stapeling		sporen WOII
	esdorp		kerk
	historische (stads)kern		klooster
	stadsdeel of -wijk		landhuis
	lintbebouwing		sluis
	ontginningses		radicotelescoop
	kavelgrens		kamp Westerbork
	vaarten en kanalen		

Cultuurhistorische Hoofdstructuur Drenthe

5.3 Toelichting legenda en kaart

De hoofdstructuur wordt in woorden uitgelegd en op kaart verbeeld. De kaart is vanuit een provinciaal structuurniveau opgesteld. Daarmee heeft deze hoofdstructuurkaart dus ook een bepaalde mate van abstractie. Dat is terug te zien in de symbolische weergave van de kaart. Waardevolle elementen en structuren zijn vaak als symbolen uitgedrukt. Ze zijn wel op de goede locatie getekend, maar wat betreft maat of vorm zijn ze indicatief. De vormen van de essens zijn op de kaart bijvoorbeeld gestileerd, zodat de essentie van de hoofdstructuur beter kan worden geduid.

Op de kaart staan veel fysiek aanwezige structuren, maar ook enkele denkbeeldige structuren zoals markegrenzen of de Semslinie. Deze structuren zijn niet alleen karakteristiek voor de provincie Drenthe, we zien ze ook ter aanvulling en versterking van de samenhang van andere structuren. We zien dus ook potenties om dergelijke onzichtbare structuren weer herkenbaar te maken ter complementering van de samenhang in een gebied.

De legenda van de hoofdstructuurkaart kan uiteen worden gelegd in cultuurhistorische elementen die onderdeel zijn van de cultuurhistorische hoofdstructuur en zaken die tot de ondergrond behoren, zoals bebouwing, wegen en grenzen. De cultuurhistorische elementen zijn onderverdeeld naar vlakken, lijnelementen en objecten.

6 Deelgebieden

6.1 Inleiding

In de volgende paragrafen zal de cultuurhistorische hoofdstructuur per deelgebied worden uitgelegd. De deelgebieden worden hierbij van noord naar zuid doorlopen. Voor elk deelgebied worden achtereenvolgens drie onderdelen behandeld: karakteristiek en structuur van het gebied, achtergrond bij het gebied en onze ambities voor het gebied.

6.2 Deelgebied 1: Kop van Drenthe – rijk landschap, rijke dorpen

6.2.1 Karakteristiek en structuur

Dit gebied wordt gekenmerkt door een centraal deel met een van oorsprong middeleeuws esdorpensysteem en randveenontginningen, gekoppeld aan een hoefijzervormig beekdalstelsel dat via het Peizerdiep afwatert naar het noorden. De oostelijke rand met een reeks van landgoederen die zich in het bijzonder vanaf de 18de eeuw hebben ontwikkeld, is sterk georiënteerd op de stad Groningen.

Het beekdal van het Groote en Oostervoortsche Diep is open, breed en scherp begrensd; door zijn hoefijzervorm waarlangs de esdorpen liggen, vormt dit deel een sterke eenheid. De noordelijke benedenloop (het Peizerdiep) wordt geflankeerd door de ontginningslinten van het laaggelegen randveen, die als het ware overlopen in een reeks van veenterpen, en die dezelfde ontstaansperiode hebben. Oostelijk ligt een gordel van landgoederen rond Eelde en Paterswolde, met een karakteristieke afwisseling in open landbouwgronden en besloten parken en bosaanleg.

De structuur van het gebied:

- Breed hoefijzervormig beekdal, met een open karakter, dat benadrukt en scherp begrensd wordt door een rand van opgaande beplanting;
- Esdorpen met daarbinnen de karakteristieke afwisseling van open en gesloten ruimtes, verspreide bebouwing en doorzichten naar essen en beekdal;
- Diverse boscomplexen, onder andere stuifzandbossen bij Norg, een sterrenbos bij Huize Mensinge en het Norgerholt als oorspronkelijk middeleeuws gebruiksbos;

Beekdal van het
Groote Diep

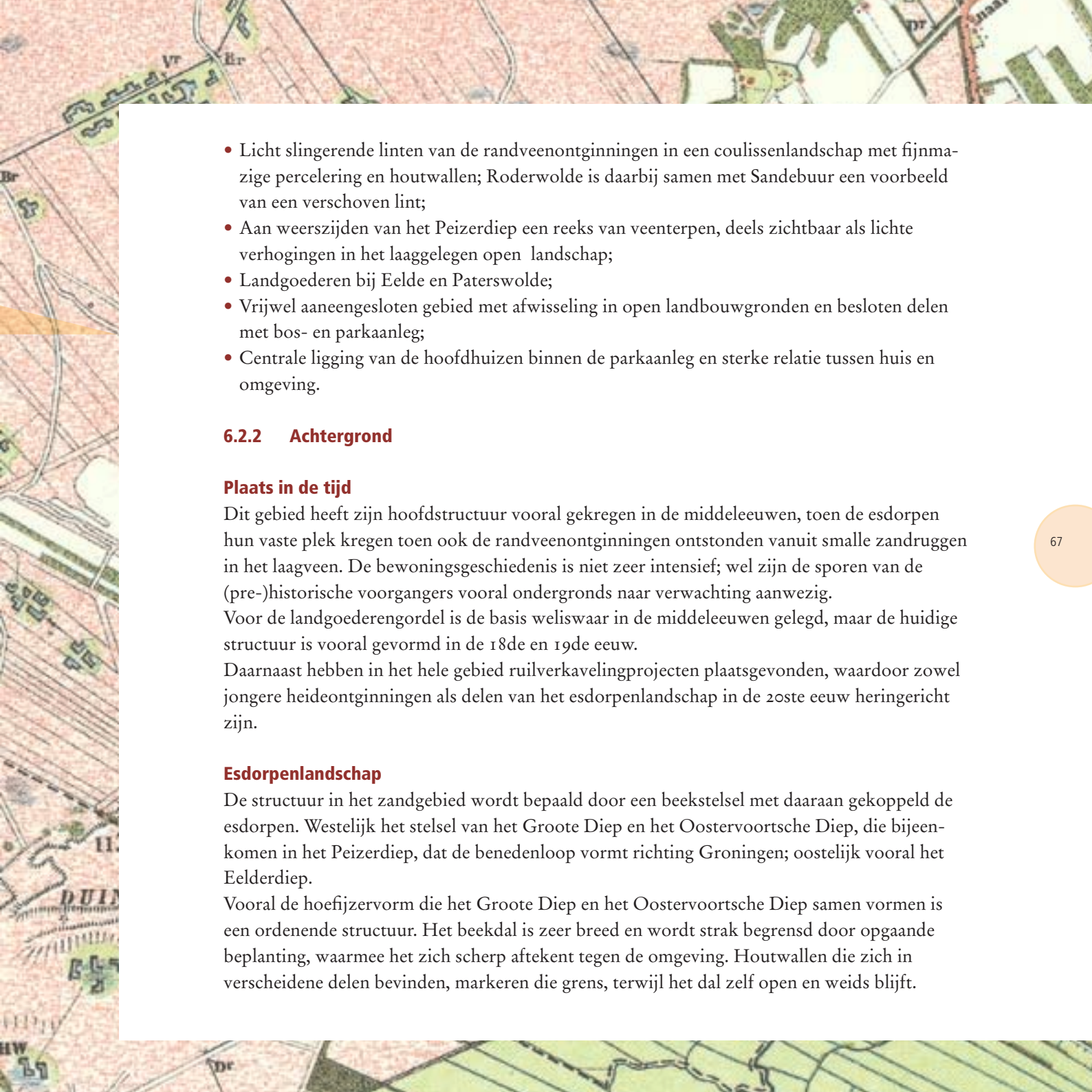

66

Aan de rand van
het Norgerholt

Steenbergen

-
- Licht slingerende linten van de randveenontginningen in een coulissenlandschap met fijnmazige percelering en houtwallen; Roderwolde is daarbij samen met Sandebuurt een voorbeeld van een verschoven lint;
  - Aan weerszijden van het Peizerdiep een reeks van veenterpen, deels zichtbaar als lichte verhogingen in het laaggelegen open landschap;
  - Landgoederen bij Eelde en Paterswolde;
  - Vrijwel aaneengesloten gebied met afwisseling in open landbouwgronden en besloten delen met bos- en parkaanleg;
  - Centrale ligging van de hoofdhuizen binnen de parkaanleg en sterke relatie tussen huis en omgeving.

6.2.2 Achtergrond

Plaats in de tijd

Dit gebied heeft zijn hoofdstructuur vooral gekregen in de middeleeuwen, toen de esdorpen hun vaste plek kregen toen ook de randveenontginningen ontstonden vanuit smalle zandruggen in het laagveen. De bewoningsgeschiedenis is niet zeer intensief; wel zijn de sporen van de (pre-)historische voorgangers vooral ondergronds naar verwachting aanwezig.

Voor de landgoederengordel is de basis weliswaar in de middeleeuwen gelegd, maar de huidige structuur is vooral gevormd in de 18de en 19de eeuw.

Daarnaast hebben in het hele gebied ruilverkavelingprojecten plaatsgevonden, waardoor zowel jongere heideontginningen als delen van het esdorpenlandschap in de 20ste eeuw heringericht zijn.

Esdorpenlandschap

De structuur in het zandgebied wordt bepaald door een beekstelsel met daaraan gekoppeld de esdorpen. Westelijk het stelsel van het Groote Diep en het Oostervoortsche Diep, die bijeenkomen in het Peizerdiep, dat de benedenloop vormt richting Groningen; oostelijk vooral het Eelderdiep.

Voor de hoefijzervorm die het Groote Diep en het Oostervoortsche Diep samen vormen is een ordenende structuur. Het beekdal is zeer breed en wordt strak begrensd door opgaande beplanting, waarmee het zich scherp aftekent tegen de omgeving. Houtwallen die zich in verscheidene delen bevinden, markeren die grens, terwijl het dal zelf open en weids blijft.

**Schematische voorstelling
van het verschoven lint
van Roderwolde
met links de situatie
voor de verplaatsing van
de bewoningsas in de
18de eeuw**

De esdorpen liggen aan weerszijden en in de nabijheid van het hoefijzer. Opvallend is dat de dorpen die relatief dicht langs de beek liggen, kleiner zijn, en vaak langwerpige, zich plooiend naar de ruimte die ze hebben. Verder van de beek liggen de grotere dorpen als Norg, Roden, Peize en Vries; deze dorpen waren oorspronkelijk ook al groter en zijn in de 20ste eeuw sterk uitgebreid. Binnen de dorpen staan de overwegend traditionele hallehuisboerderijen met hun werkgedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht en met paden naar de es en de hooilanden. De jongere boerderijen staan vaak aan de uitvalswegen, en met het woongedeelte naar de weg toe geplaatst. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorpse functies gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid.

In het gebied rondom Roden en tussen Roden en Nietap/Leek zijn de sporen te vinden van verscheidene landgoederen: van verbindingssassen rondom het voormalige landgoed Terheijl tot landgoed en havezate Mensinge in en rond Roden, met het hoofdgebouw in het dorp en het Sterrenbos ten zuidoosten daarvan.

Binnen de structuur van de esdorpen die nog op veel plaatsen aanwezig is, is voor dit gebied de invloed van buitenaf zichtbaar in het gebruik van (Groninger) rode baksteen en in boerderijtypes. De Groningse invloed stamt uit de Middeleeuwen, toen het klooster van Aduard een uithof bezat bij Terheijl, waar een tichelarij (een steenbakkerij) stond die de door de monniken gewonnen potklei verwerkte.

Ondanks de minder intensieve bewoningsgeschiedenis van dit gebied, zullen zich in en bij de esdorpen vaak sporen van prehistorische voorgangers in de ondergrond bevinden. Zichtbare sporen uit de prehistorie zijn te vinden op het Noordse veld: dit heideveld, grenzend aan het beekdal van het Oostervoortsche Diep, is bewaard gebleven als deel van het complex woeste gronden bij Zeijen en Peest, en bevat een aantal grafheuvelgroepen en delen van een groot celtic field.

Het Norgerholt ten zuiden van Norg en het Tonckensbos bij Westervelde zijn zeldzame voorbeelden van de oude boscomplexen die als gebruiksbos van oudsher onderdeel uitmaakten van het esdorpensysteem.

Het Zeijerveld is een herkenbaar voorbeeld van experimentele ontginning in de periode na 1890, waarbij een oude torenverkaveling op rationele, rechtlijnige wijze werd heringericht, met de plaatsing van voor die tijd nieuwe boerderijtypes. De bossen die ten noorden van Norg als een waaier rondom het dorp liggen, zijn ook in die periode aangelegd, ter bestrijding van de uitgestrekte stuifzanden daar.

Verder is in dit hele gebied de ruilverkaveling na 1950 sterk bepalend geweest voor het huidige karakter van het landschap. In het bijzonder het project voor het gebied rondom Vries laat de ontwerpbenedering zien van Harry de Vroome: met enerzijds delen met een bewust ontworpen

70

Het lint van Sandebuurt

nieuw grootschalig landschap, en anderzijds delen waar de elementen van het esdorpenland-
schap, in een ruimere maatvoering, juist benadrukt worden door bijvoorbeeld randbeplanting,
zoals direct ten westen van Vries. De vormgeving van de westelijke dorpsuitbreiding van Vries,
uit dezelfde periode, sluit hierop aan.

Randveenontginningen

De benedenloop van het Peizerdiep stroomt door het noordelijke laagveengebied, waar
randveenontginningen het karakter bepalen. Ten westen van het Peizerdiep ligt het wegdorp
Roderwolde, dat zijn oorsprong heeft in het iets noordelijker gelegen Sandebuurt. Hier startte
vanuit een zandrug rond 1100 de veenontginning. Door inklinking, met als gevolg een hogere
waterstand, was men in de 18de eeuw genoodzaakt de bewoningsas zuidwaarts te verleggen
naar het huidige Roderwolde. De lange smalle kavels zijn ten noorden gericht op de Matsloot
en ten zuiden op het Peizerdiep. Richting Foxwolde, Nietap en Leutingewolde, gelegen op
de overgang van zand naar veen, gaat dit slagenlandschap over in een coulissenlandschap
dat geaccentueerd wordt met houtwallen en houtsingels. De Kleibosch bij Foxwolde, waar
potklei aan de oppervlakte komt, herbergt restanten van de middeleeuwse kleiwinning van
monniken van het Aduarder klooster, zoals het afvoerkanaal en de zogenaamde 'leemkoelen' of
kleibedden. Het bos is zeldzaam als overblijfsel van de hakhoutbossen van Drenthe.
Bijzonder in het gebied zijn de voor Drenthe unieke veenterpen. Deze lichte verhogingen in
het landschap stammen uit de 11de tot 14de eeuw. Aangenomen mag worden dat elk terpje
correspondeert met een verlaten huisplaats. Daarbij lopen de meningen uiteen of ze als tijde-
lijke locatie dienden voor herders die er het vee hoedden om het in de herfst vetgemest af te
voeren naar Groningen, of werden bewoond door lieden die er op preambachtelijke wijze bier
brouwden. Ook konden het gewoon boerenerven zijn die niet zijn uitgegroeid tot volwaardige
boerderijen.

De veenterpen bestaan uit twee reeksen aan weerszijden van het Peizerdiep. De eerste ligt
parallel ten westen van het Peizerdiep en lijkt aan te sluiten op de lintbewoning van Sandebuurt.
De tweede reeks ligt ten oosten van het Peizerdiep en sluit min of meer aan op het wegdorp
Peizerwold.

72

Landgoederengordel
bij Eelde

Landgoederengordel

Dit gebied heeft van oudsher een strategische ligging voor Groningen door de zandrug die tussen het Eelderdiep en het beekdal van de Drentsche Aa ligt. Vanuit de middeleeuwse aanwezigheid van versterkte huizen en latere havezaten als Oosterbroek en Lemferdinge heeft het gebied zich in de 18de en 19de eeuw ontwikkeld als vestigingsplek voor buitenplaatsen en landgoederen. Hiervan getuigt onder andere nog de tuinaanleg (1825) van Roodbaard op landgoed De Braak, en de vormgeving van Vosbergen. De overgang van zandgronden naar lagere (veen-)gronden en beekdalen is zowel binnen als tussen de landgoederen en buitenplaatsen zichtbaar: in delen is het karakter van de groenlanden met houtwallen nog zichtbaar, elders is het ook bewust gebruikt in de parkaanleg door bos- en laanbeplanting. In het noordelijke deel is de functie van de Hooiweg, de oudste ontginningsas, als verbindingsweg met Groningen eind 19de eeuw verschoven naar de oostelijker Hoofdweg. Dit uit zich nog in het meer agrarische karakter van de Hooiweg ten opzichte van de verdichting met villabeouwing langs de Hoofdweg. De architectuur die samenhangt met de buitenplaatsontwikkeling heeft een sterke relatie met de tuin- en parkaanleg rondom, en weerspiegelt de rijkdom met een diversiteit aan 19de en 20ste eeuwse bouwstijlen.

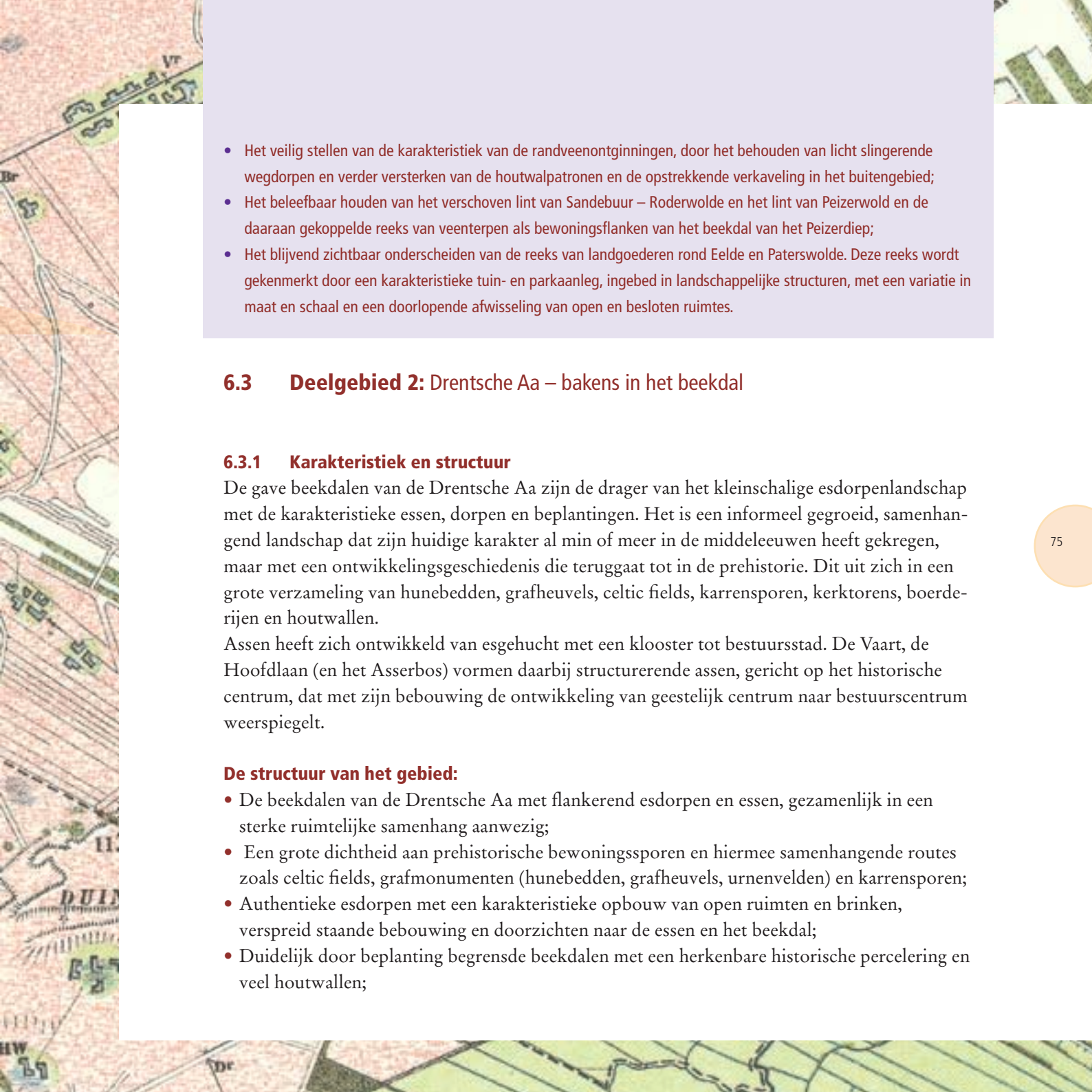
In de 20ste eeuw zijn Eelde –in oorsprong een langwerpige esdorp- en het wegdorp Paterswolde sterk uitgebreid en aaneengegroeid, waardoor de landgoederengordel in twee delen uiteengevallen is. Ook is de recreatieve aantrekkingskracht verbreed met de ontwikkelingen rond het Paterswoldse meer en het vliegveld Eelde.

6.2.3 Ambitie

Richtinggevend voor dit deelgebied is het herkenbaar houden van een oud cultuurlandschap. Aan de oostzijde kent het gebied onder invloed van de stad Groningen bovendien andere eigen ontwikkelingen. Daarom willen wij sturen op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen, esrandbosjes en middeleeuwse gebruiksbossen. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields. Dit wordt in het bijzonder op het Noordscheveld weerspiegeld;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het behouden van de openheid van de brede beekdalen als contrast met hun scherpe begrenzingen in de vorm van houtwallen en bossen;

-
- Het veilig stellen van de karakteristiek van de randveenontginningen, door het behouden van licht slingerende wegdorpen en verder versterken van de houtwalpatronen en de opstreckende verkaveling in het buitengebied;
  - Het beleefbaar houden van het verschoven lint van Sandebuurt – Roderwolde en het lint van Peizerwold en de daaraan gekoppelde reeks van veenterpen als bewoningsflanken van het beekdal van het Peizerdiep;
  - Het blijvend zichtbaar onderscheiden van de reeks van landgoederen rond Eelde en Paterswolde. Deze reeks wordt gekenmerkt door een karakteristieke tuin- en parkaanleg, ingebed in landschappelijke structuren, met een variatie in maat en schaal en een doorlopende afwisseling van open en besloten ruimtes.

6.3 Deelgebied 2: Drentsche Aa – bakens in het beekdal

6.3.1 Karakteristiek en structuur

De gave beekdalen van de Drentsche Aa zijn de drager van het kleinschalige esdorpenlandschap met de karakteristieke essen, dorpen en beplantingen. Het is een informeel gegroeid, samenhangend landschap dat zijn huidige karakter al min of meer in de middeleeuwen heeft gekregen, maar met een ontwikkelingsgeschiedenis die teruggaat tot in de prehistorie. Dit uit zich in een grote verzameling van hunebedden, grafheuvels, celtic fields, karrensporen, kerktorens, boerderijen en houtwallen.

Assen heeft zich ontwikkeld van esgehucht met een klooster tot bestuursstad. De Vaart, de Hoofdlaan (en het Asserbos) vormen daarbij structurerende assen, gericht op het historische centrum, dat met zijn bebouwing de ontwikkeling van geestelijk centrum naar bestuurscentrum weerspiegelt.

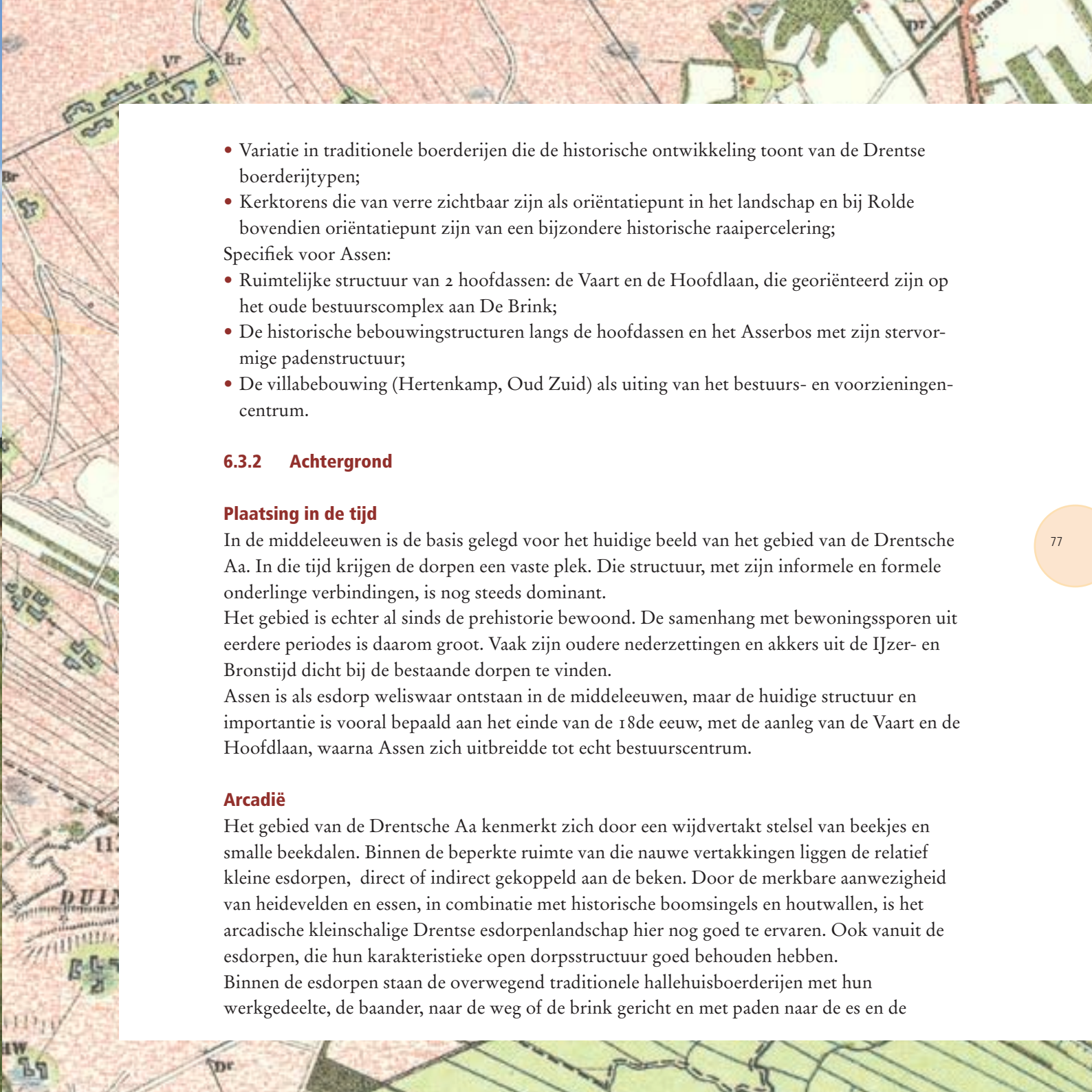
De structuur van het gebied:

- De beekdalen van de Drentsche Aa met flankerend esdorpen en essen, gezamenlijk in een sterke ruimtelijke samenhang aanwezig;
- Een grote dichtheid aan prehistorische bewoningssporen en hiermee samenhangende routes zoals celtic fields, grafmonumenten (hunebedden, grafheuvels, urnenvelden) en karrensporen;
- Authentieke esdorpen met een karakteristieke opbouw van open ruimten en brinken, verspreid staande bebouwing en doorzichten naar de essen en het beekdal;
- Duidelijk door beplanting begrensde beekdalen met een herkenbare historische percelering en veel houtwallen;

76

Karresporen op het
Balloërveld

-
- Variatie in traditionele boerderijen die de historische ontwikkeling toont van de Drentse boerderijtypen;
  - Kerktorens die van verre zichtbaar zijn als oriëntatiepunt in het landschap en bij Rolde bovendien oriëntatiepunt zijn van een bijzondere historische raaiypercelering;

Specifiek voor Assen:

- Ruimtelijke structuur van 2 hoofdassen: de Vaart en de Hoofdlaan, die georiënteerd zijn op het oude bestuurscomplex aan De Brink;
- De historische bebouwingstructuren langs de hoofdassen en het Asserbos met zijn stervormige padenstructuur;
- De villabebouwing (Hertenkamp, Oud Zuid) als uiting van het bestuurs- en voorzieningen-centrum.

6.3.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

In de middeleeuwen is de basis gelegd voor het huidige beeld van het gebied van de Drentsche Aa. In die tijd krijgen de dorpen een vaste plek. Die structuur, met zijn informele en formele onderlinge verbindingen, is nog steeds dominant.

Het gebied is echter al sinds de prehistorie bewoond. De samenhang met bewoningssporen uit eerdere periodes is daarom groot. Vaak zijn oudere nederzettingen en akkers uit de IJzer- en Bronstijd dicht bij de bestaande dorpen te vinden.

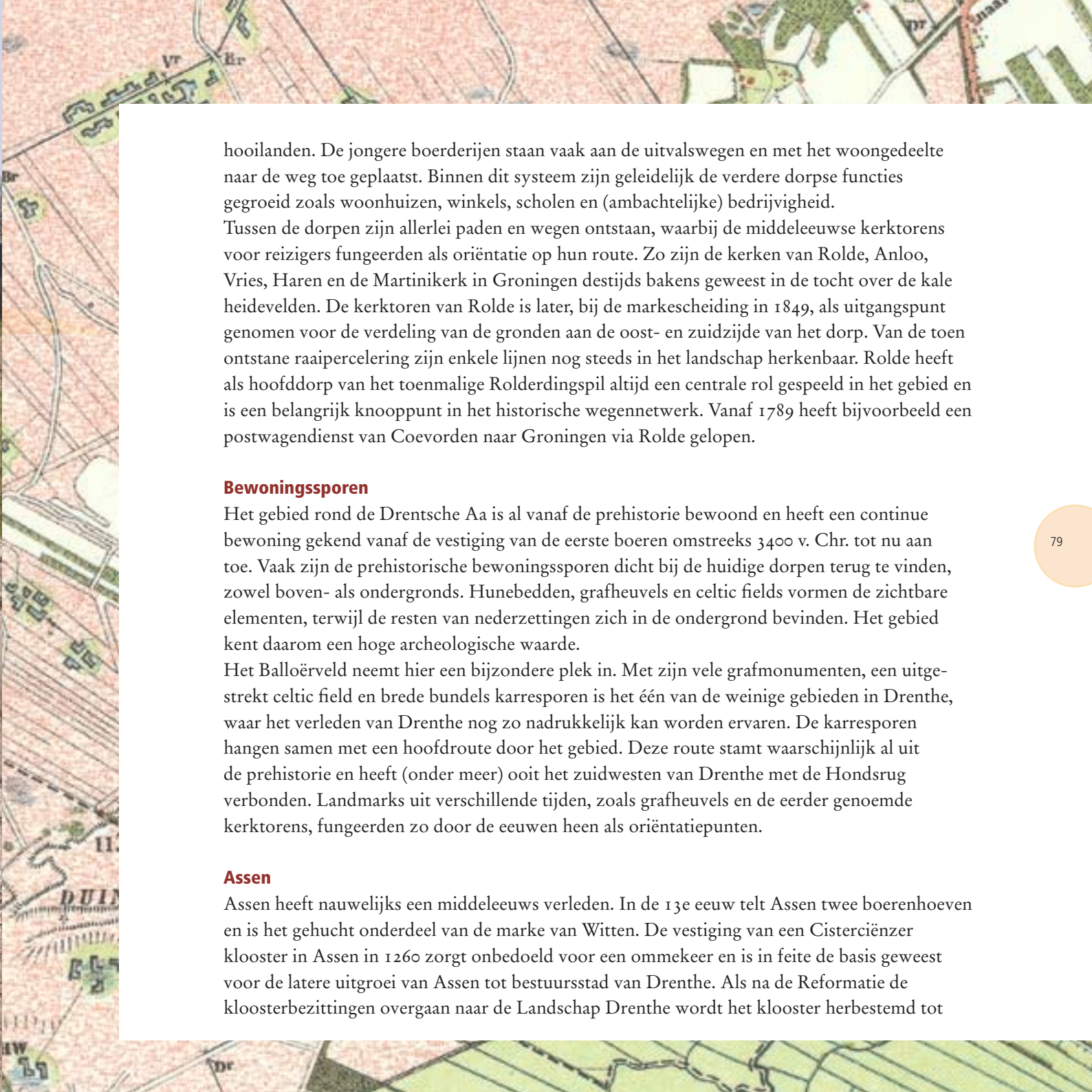
Assen is als esdorp weliswaar ontstaan in de middeleeuwen, maar de huidige structuur en importantie is vooral bepaald aan het einde van de 18de eeuw, met de aanleg van de Vaart en de Hoofdlaan, waarna Assen zich uitbreidde tot echt bestuurscentrum.

Arcadië

Het gebied van de Drentsche Aa kenmerkt zich door een wijdvertakt stelsel van beekjes en smalle beekdalen. Binnen de beperkte ruimte van die nauwe vertakkingen liggen de relatief kleine esdorpen, direct of indirect gekoppeld aan de beken. Door de merkbare aanwezigheid van heidevelden en essen, in combinatie met historische boomsingels en houtwallen, is het arcadische kleinschalige Drentse esdorpenlandschap hier nog goed te ervaren. Ook vanuit de esdorpen, die hun karakteristieke open dorpsstructuur goed behouden hebben.

Binnen de esdorpen staan de overwegend traditionele hallehuisboerderijen met hun werkgeedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht en met paden naar de es en de

hoilanden. De jongere boerderijen staan vaak aan de uitvalswegen en met het woongedeelte naar de weg toe geplaatst. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorpsfuncties gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid. Tussen de dorpen zijn allerlei paden en wegen ontstaan, waarbij de middeleeuwse kerktorens voor reizigers fungeerden als oriëntatie op hun route. Zo zijn de kerken van Rolde, Anloo, Vries, Haren en de Martinikerk in Groningen destijds bakens geweest in de tocht over de kale heidevelden. De kerktoren van Rolde is later, bij de markescheiding in 1849, als uitgangspunt genomen voor de verdeling van de gronden aan de oost- en zuidzijde van het dorp. Van de toen ontstane raaipercelering zijn enkele lijnen nog steeds in het landschap herkenbaar. Rolde heeft als hoofddorp van het toenmalige Rolderdingspil altijd een centrale rol gespeeld in het gebied en is een belangrijk knooppunt in het historische wegennetwerk. Vanaf 1789 heeft bijvoorbeeld een postwagendienst van Coevorden naar Groningen via Rolde gelopen.

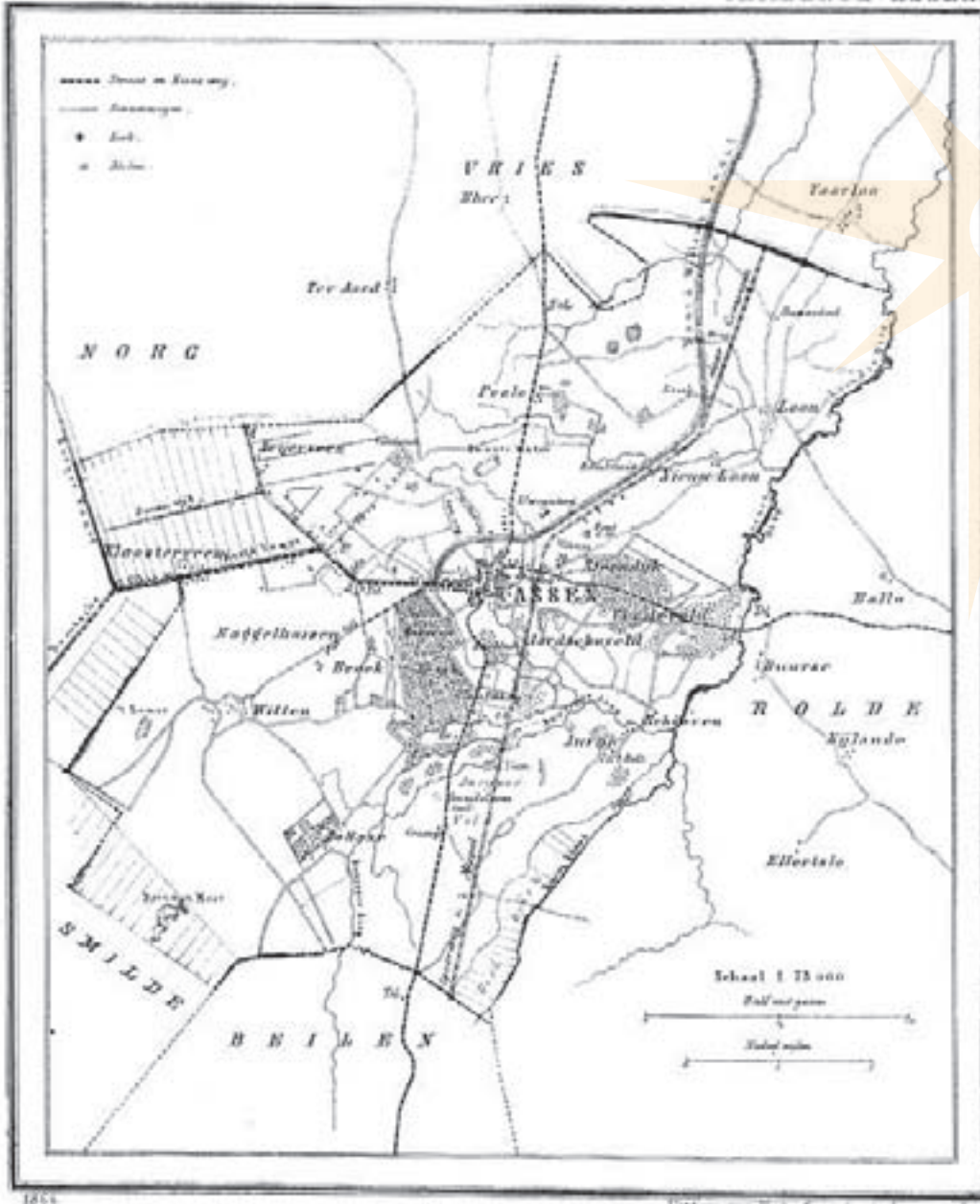
Bewoningssporen

Het gebied rond de Drentsche Aa is al vanaf de prehistorie bewoond en heeft een continue bewoning gekend vanaf de vestiging van de eerste boeren omstreeks 3400 v. Chr. tot nu aan toe. Vaak zijn de prehistorische bewoningssporen dicht bij de huidige dorpen terug te vinden, zowel boven- als ondergronds. Hunebedden, grafheuvels en celtic fields vormen de zichtbare elementen, terwijl de resten van nederzettingen zich in de ondergrond bevinden. Het gebied kent daarom een hoge archeologische waarde.

Het Balloërveld neemt hier een bijzondere plek in. Met zijn vele grafmonumenten, een uitgestrekt celtic field en brede bundels karresporen is het één van de weinige gebieden in Drenthe, waar het verleden van Drenthe nog zo nadrukkelijk kan worden ervaren. De karresporen hangen samen met een hoofdroute door het gebied. Deze route stamt waarschijnlijk al uit de prehistorie en heeft (onder meer) ooit het zuidwesten van Drenthe met de Hondsrug verbonden. Landmarks uit verschillende tijden, zoals grafheuvels en de eerder genoemde kerktorens, fungeerden zo door de eeuwen heen als oriëntatiepunten.

Assen

Assen heeft nauwelijks een middeleeuws verleden. In de 13e eeuw telt Assen twee boerenhoeven en is het gehucht onderdeel van de marke van Witten. De vestiging van een Cisterciënzer klooster in Assen in 1260 zorgt onbedoeld voor een ommekeer en is in feite de basis geweest voor de latere uitgroei van Assen tot bestuursstad van Drenthe. Als na de Reformatie de kloosterbezittingen overgaan naar de Landschap Drenthe wordt het klooster herbested tot

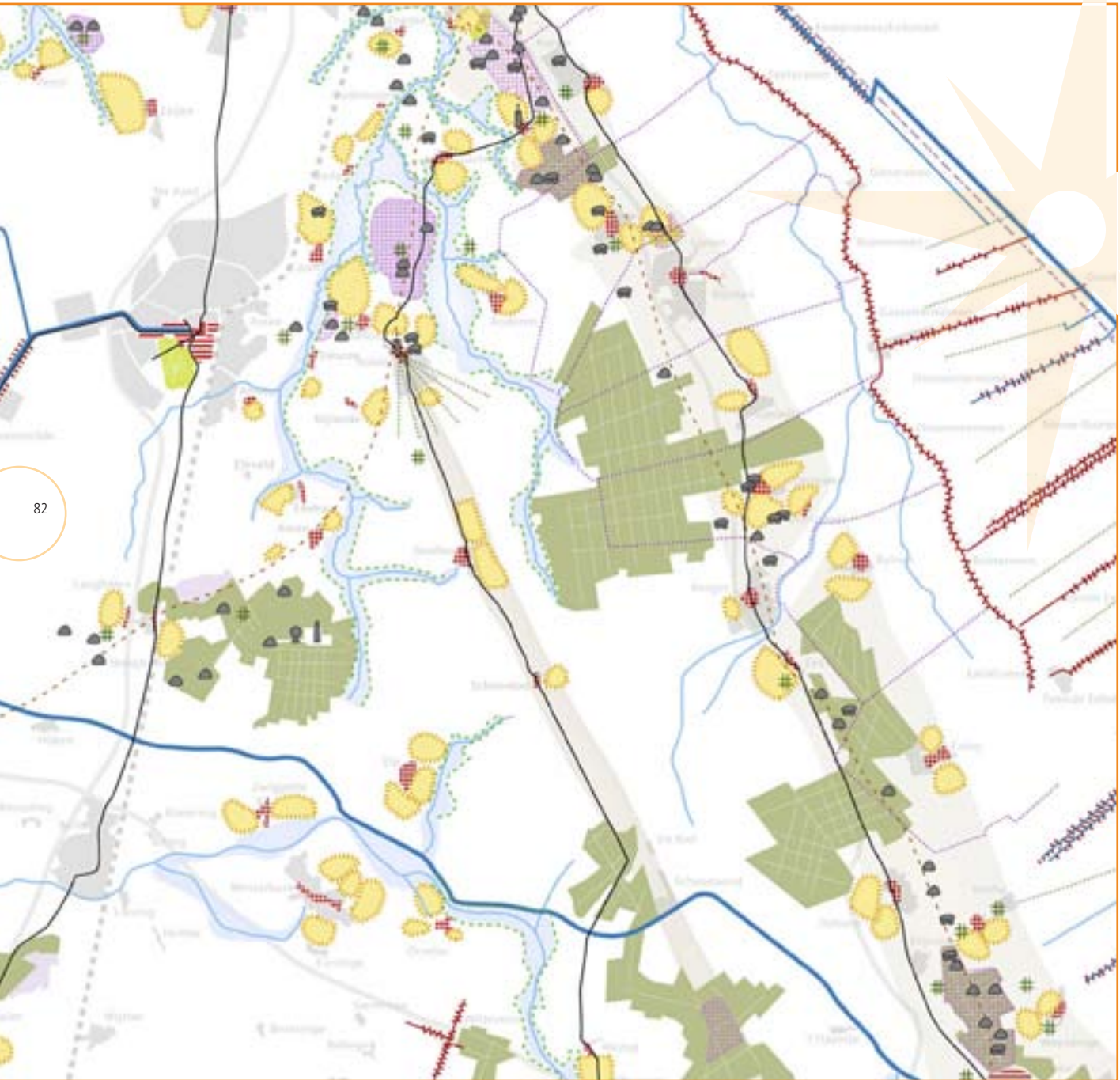
vergadercentrum van het College van Drost en Gedeputeerden. In 1603 wordt Assen aange-
wezen als zetel van het Landschapsbestuur en tot hoofdplaats van Drenthe verheven.
Echte uitbreiding en groei buiten het kloosterterrein vindt echter pas plaats na 1780 wanneer
de Drentse Hoofdvaart wordt doorgetrokken naar Assen. Assen komt hiermee aan de hoofd-
route van Meppel naar Groningen te liggen, wat een goede basis vormt voor de groei tot stad
en vestigingsplaats voor ambtenaren en bestuurders. Het gelijktijdig aangelegde Asserbos, een
recreatief sterrenbos, wordt met een laan verbonden met het oude centrum. Deze Hoofdlaan,
Nassaulaan en Torenlaan en de Vaart vormen assen die doelbewust georiënteerd worden op de
oude abdijkerk en ze voegen een nieuwe structuur toe aan het dorp. Langs en tussen deze lijnen
groeit in de 19de eeuw de opvallend rijke bebouwing voor notabelen die zich, door de komst
van de rechtbank en een nieuw provinciehuis, in Assen vestigen. Voor de gedeputeerden is dit
zelfs verplicht gesteld geweest.

De verplaatsing van het garnizoensleger van Coevorden naar Assen rond 1880 bevestigt defini-
tief de positie van Assen als Drentse hoofdstad, waarna verdere groei van voorzieningen en
woonwijken tot aan heden toe in een hoog tempo doorgaat.

6.3.3 Ambitie

Bepalend voor dit deelgebied is een gaaf en kleinschalig cultuurlandschap met een duidelijke samenhang in tijd en
ruimte. Om deze gaafheid te bewaken sturen wij op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare
ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als
houtwallen en esrandbosjes. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit vele zicht-
bare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd
door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in
het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het behouden en herstellen van de oorspronkelijke beekloop in de beekdalen met hieraan gekoppeld de historische
percelering, de houtwallen en houtsingels en de reliëfranden;
- Het zichtbaar houden en beter beleefbaar maken van de historische en prehistorische route, waar karresporen,
voorden, grafheuvels en andere prehistorische relictten een unieke verzameling archeologische sporen vormen.
Dit in het bijzonder op het Balloërveld;
- Het accentueren van de reeks van kerktorens in het gebied van de Drentsche Aa die, evenals in de Middeleeuwen,
als bakens in het weidse landschap een inspiratiebron kunnen zijn voor nieuwe verbindingen en routes;
- Het herkenbaar houden van het historische centrum van Assen met de daarop gerichte assen van de Vaart en de
Hoofdlaan met hun karakteristieke bebouwing en het Asserbos.

6.4 Deelgebied 3: Hondsrug en Hunzedal – doorgaande wegen door de tijd

6.4.1 Karakteristiek en structuur

Bepalend voor dit deelgebied zijn drie zones, die parallel aan elkaar liggen en die samenvallen met de ondergrond: de hoge Hondsrug, het lage Hunzedal (beiden ontstaan in de voorlaatste ijstijd) en een reeks randveenontginningen.

De hoofdstructuur van de Hondsrug wordt hoofdzakelijk bepaald door een keten van esdorpen en essen van noord naar zuid over de rug, afgewisseld met grote, zich scherp aftekenende bossen. De continue bewoningsgeschiedenis vanaf de prehistorie blijkt uit de grote dichtheid aan hunebedden, grafheuvels en celtic fields, die, net als de esdorpen, zijn verbonden aan doorgaande routes die sinds de prehistorie over de Hondsrug lopen.

Het Hunzedal contrasteert als laaggelegen, open en nagenoeg onbebouwd gebied met de Hondsrug.

De wegdorpen van de randveenontginningen vormen een langgerekt bewoningslint, dat de grens markeert tussen het Hunzedal en de grootschalige veenkoloniale ontginningen.

Het totale gebied kenmerkt zich door het uiteenvallen in drie parallelle noord - zuid georiënteerde zones: de Hondsrug, het Hunzedal en de randveenontginningen. Deze zones onderscheiden zich sterk van elkaar.

De karakteristieken van elk van de zones zijn:

Hondsrug

- De oorspronkelijke middeleeuwse routes die de dorpen verbinden en die vrijwel intact en functioneel zijn;
- De noord - zuid keten van esdorpen, waarvan de typerende structuren en elementen nog merendeels herkenbaar zijn;
- Een grote dichtheid aan prehistorische (en historische) bewoningssporen, zoals hunebedden, grafheuvels en celtic fields, waarvan een deel als keten een prehistorische route over de Hondsrug markeert;
- Een reeks van grote bosenheden, vooral staatsboswachterijen, door de rechthoekige vormen en hun massa scherp begrensd en zichtbaar in het landschap.

Hunzedal

- De openheid en grote schaal van het dal wordt benadrukt door de begrenzingen aan de oostzijde en de westzijde: de bebouwingslinten van de randveenontginningen en de vrij steile rand van de Hondsrug met haar besloten boseenheden;
- Enkele dwarsverbindingen die de esdorpen verbinden met hun randveenontginningen;
- Randveenontginningen;
- Licht slingerend verloop van de doorlopende ontginningsas;
- Lintbebouwing variërend in dichtheid, met doorzichten naar het achterland.

6.4.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

In de middeleeuwen is de basis gelegd voor de huidige ruimtelijke structuur op de Hondsrug, toen de esdorpen hun vaste plek kregen. Van daaruit werd vanaf ongeveer 1400 een begin gemaakt met de randveenontginningen door de kolonisatie van de zandrug aan de oostrand van het Hunzedal.

Op de Hondsrug gaat hier een lange periode van bewoning vooraf, met tal van prehistorische woongebieden waarvoor veelal de basis is gelegd door mensen van de Trechterbekercultuur (3400-2800 v. Chr.) Uit een deel van deze prehistorische woonarealen (het merendeel wordt in de loop van de IJzertijd en het begin van de Romeinse tijd verlaten) komen naderhand de esdorpen voort.

De Hondsrug

De Hondsrug loopt vanaf ruwweg Emmen tot in de stad Groningen en vormt door zijn hoogte en ondergrond de basis voor een langdurige en intensieve bewoningsgeschiedenis. De neerslag hiervan wordt (onder meer) gevormd door een eeuwenoude route, die in aanzet al aanwezig is ten tijde van de hunebedbouwers.

De historische weg, die de esdorpen na hun ontstaan verbindt, loopt via Odoorn, Borger, Drouwen, Gasselte, Gieten, Eext, Annen en Zuidlaren in de richting van Groningen en ontwikkelt zich geleidelijk van zand- tot klinkerweg en later grotendeels tot asfaltweg. Het tracé is ook nu nog overal herkenbaar en veelal in functie als doorgaande weg.

De esdorpen op de Hondsrug bevatten over het algemeen nog de structuur van dorp, es en heideveld, hoewel de heidevelden na 1900 ontgonnen, dan wel bebost zijn. De dorpen zijn in de loop der tijden gegroeid en hebben de nodige uit- en inbreidingen ondergaan, maar de

86

Zicht op de leegte van
het Hunzedal bij Buinen

typerende dorpsstructuur is nog aanwezig. De afwisseling van open- en gesloten ruimtes, de informele wegenstructuur en plaatsing van bebouwing is nog goed herkenbaar. De traditionele boerderijen van het esdorpenlandschap, met hun laag doorlopende rieten kappen, hebben zich als type ontwikkeld vanuit hun vroegmiddeleeuwse voorgangers en staan in de oudere dorpskernen. Ze staan met hun werkgedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht. Paden lopen van hieruit naar de es en de hooilanden. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorpse functies gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid. Ontginningsboerderijen en burgerwoningen langs de uitvalswegen zijn kenmerkend voor de periode van de heideontginningen. De esdorpen langs de oostrand van de Hondsrug ontwikkelden in die periode vaak een lineaire uitbreiding langs deze rand.

De esdorpen vormen de laatste fase van een lange bewoningsgeschiedenis. De eerdere nederzettingen zijn regelmatig van plaats verschoven binnen een beperkt territorium en zijn in veel gevallen naderhand verdwenen onder de essen. Het gebied bezit daarnaast verhoudingsgewijs een hoge dichtheid aan zichtbare relicten (hunebedden, grafheuvels, urnenveld en sporen van celtic fields.) Een deel van die relicten flankert de prehistorische noord-zuid route over de Hondsrug. In het terrein van De Strubben/Kniphorstbos herinneren niet alleen nog veel (karre) sporen aan deze eeuwenoude verbindingsweg, maar het gebied bezit ook een grote rijkdom aan archeologische overblijfselen. Dit heeft ertoe geleid dat het als archeologisch reservaat is aange-merkt.

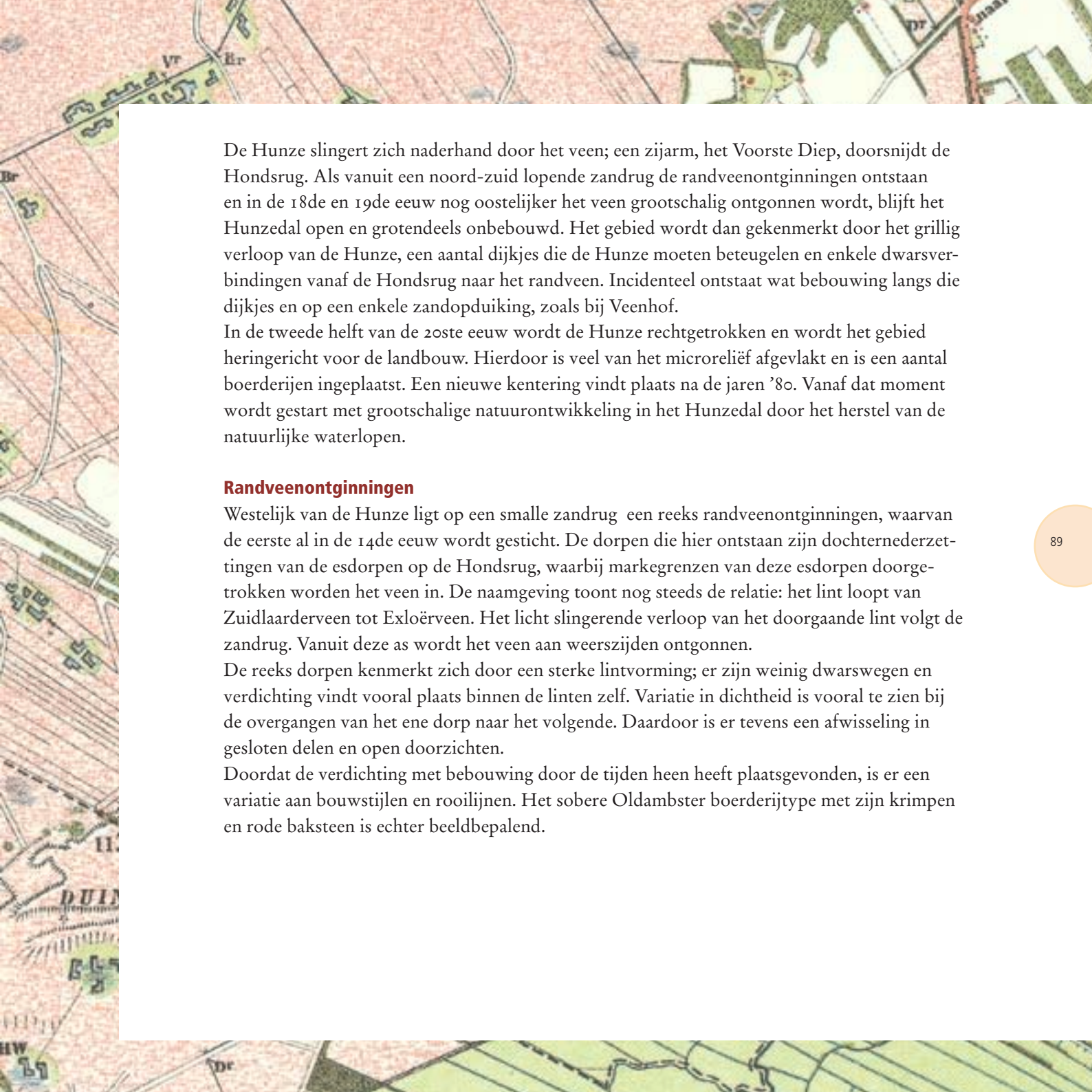
Na 1900, tijdens de omvorming van de heidevelden en zandverstuivingen, zijn op de Hondsrug grote bosenheden aangeplant door Staatsbosbeheer. De boswachterijen dienen aanvankelijk voor de houtwinning ten behoeve van de mijnbouw. De strakke aanplant met rechte paden erdoorheen vormt scherp afgetekende volumes. Het tot dan toe open esdorpenlandschap krijgt een groter contrast tussen open en besloten delen. Na 1950 ontwikkelen de boswachterijen steeds meer een toeristische functie, waarbij recreatieterreinen zijn ingepast en wandelpaden zijn uitgezet.

Hunzedal

Het Hunzedal is nu een open vlakte tussen Hondsrug en randveenontginningen, maar is oorspronkelijk onderdeel van de uitgestrekte Hunzelaagte. Deze laagte ontstaat in de voorlaatste ijstijd (het Saalien; 250.000 - 130.000 jaar geleden) en raakt in het Holoceen (8.000 v. Chr. tot heden) geleidelijk bedekt met veen. Voordat het veen de overhand krijgt is het dekzandlandschap hier het domein van jagers en verzamelaars. Op veel dekzandruggen langs de Hunze zijn vondsten uit die oudere prehistorie aangetroffen.

A historical map of the Hunzedal region in the Netherlands. The map shows the Hunze river winding through the landscape, with various dikes and land parcels. Labels like 'Vr', 'Br', 'Dr', and 'DUI' are visible. The map is color-coded with shades of green, brown, and blue to represent different types of terrain and water.

De Hunze slingert zich naderhand door het veen; een zijarm, het Voorste Diep, doorsnijdt de Hondsrug. Als vanuit een noord-zuid lopende zandrug de randveenontginningen ontstaan en in de 18de en 19de eeuw nog oostelijker het veen grootschalig ontgonnen wordt, blijft het Hunzedal open en grotendeels onbebouwd. Het gebied wordt dan gekenmerkt door het grillig verloop van de Hunze, een aantal dijkes die de Hunze moeten beteugelen en enkele dwarsverbindingen vanaf de Hondsrug naar het randveen. Incidenteel ontstaat wat bebouwing langs die dijkes en op een enkele zandopduiking, zoals bij Veenhof.

In de tweede helft van de 20ste eeuw wordt de Hunze rechtgetrokken en wordt het gebied heringericht voor de landbouw. Hierdoor is veel van het microreliëf afgevlakt en is een aantal boerderijen ingeplaatst. Een nieuwe kentering vindt plaats na de jaren '80. Vanaf dat moment wordt gestart met grootschalige natuurontwikkeling in het Hunzedal door het herstel van de natuurlijke waterlopen.

Randveenontginningen

Westelijk van de Hunze ligt op een smalle zandrug een reeks randveenontginningen, waarvan de eerste al in de 14de eeuw wordt gesticht. De dorpen die hier ontstaan zijn dochternederzettingen van de esdorpen op de Hondsrug, waarbij markegrenzen van deze esdorpen doorgetrokken worden het veen in. De naamgeving toont nog steeds de relatie: het lint loopt van Zuidlaarderveen tot Exloërveen. Het licht slingerende verloop van het doorgaande lint volgt de zandrug. Vanuit deze as wordt het veen aan weerszijden ontgonnen.

De reeks dorpen kenmerkt zich door een sterke lintvorming; er zijn weinig dwarswegen en verdichting vindt vooral plaats binnen de linten zelf. Variatie in dichtheid is vooral te zien bij de overgangen van het ene dorp naar het volgende. Daardoor is er tevens een afwisseling in gesloten delen en open doorzichten.

Doordat de verdichting met bebouwing door de tijden heen heeft plaatsgevonden, is er een variatie aan bouwstijlen en rooilijnen. Het sobere Oldambster boerderijtype met zijn krimp en rode baksteen is echter beeldbepalend.

Strubbengordel in het
Strubben-Kniphorstbos

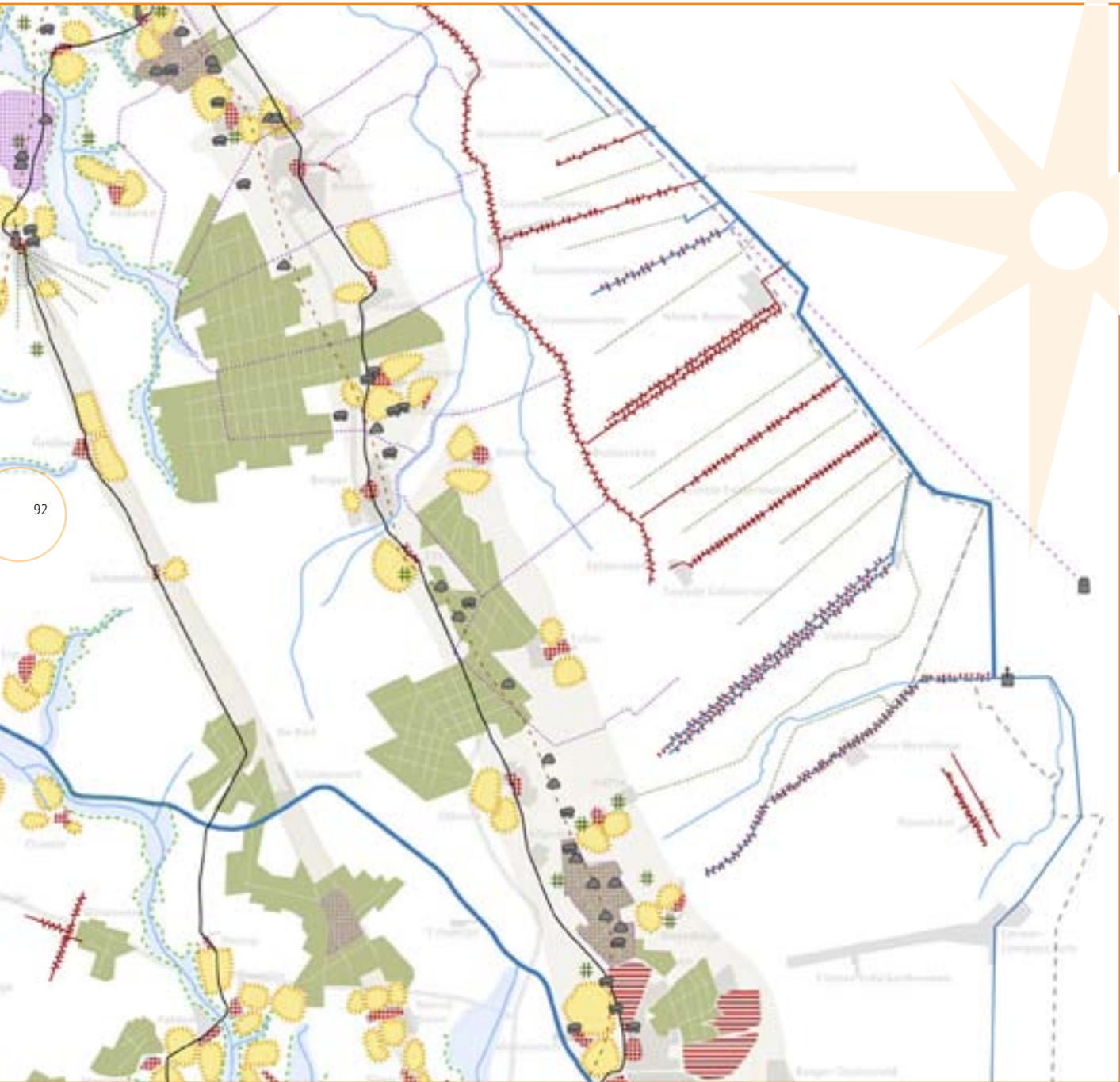

6.4.3 Ambitie

Richtinggevend voor dit deelgebied is het herkenbaar houden van de overgangen en de grenzen tussen de drie parallelle structuren van de Hondsrug, het Hunzedal en het lint van de randveenontginningen.

Binnen de drie structuren willen we specifiek sturen op:

- Het behouden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp en es, waarbij de esdorpen en essen als een keten op de Hondsrug liggen afgewisseld met scherp begrensde boswachterijen. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit vele zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields;
- Het benadrukken van het lineair patroon van hunebedden, grafheuvels en andere zichtbare en onzichtbare prehistorische relictten die samenhangen met de prehistorische route over de Hondsrug;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het onbebouwd en onbeplant houden van het Hunzedal, waarin de nu aanwezige gehuchten uitzonderingen en verbijzonderingen zijn;
- Het herkenbaar houden van de lintstructuur van de randveenontginningen met een variatie aan woningen langs de slingerende noord-zuid georiënteerde weg en doorzichten naar het achterland.

6.5 Deelgebied 4: De Drentse Monden – de economie van de rechte lijn

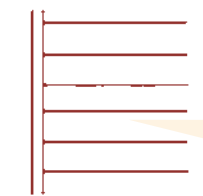
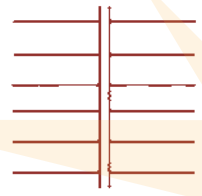
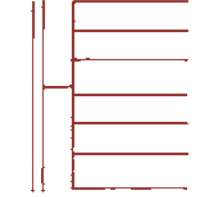
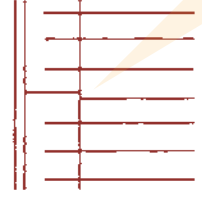
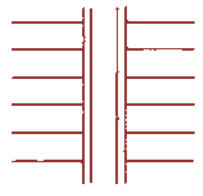
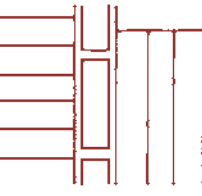
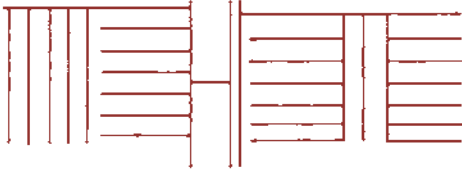
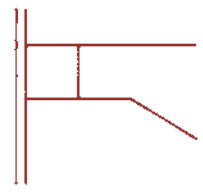
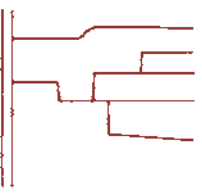
6.5.1 Karakteristiek en structuur

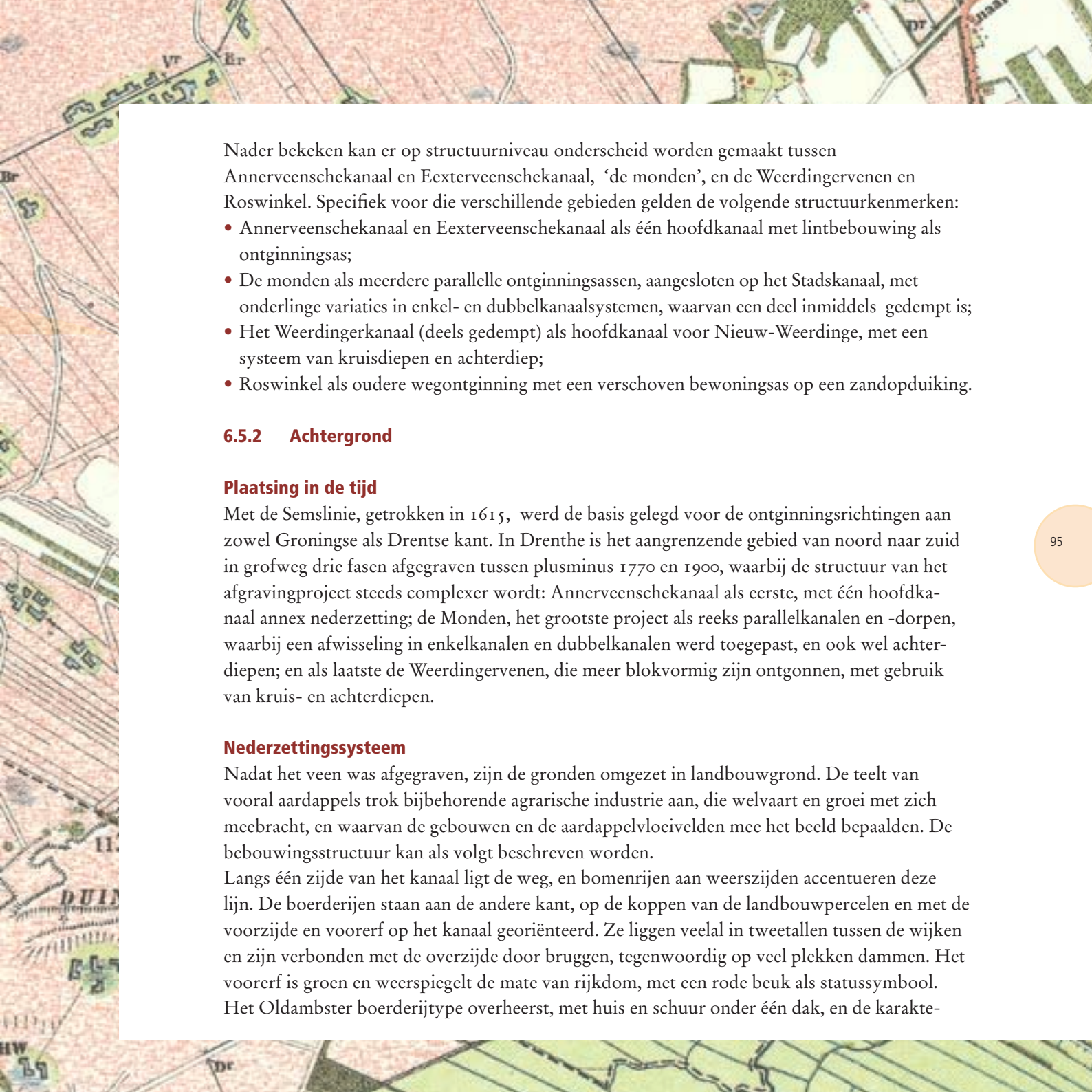
Bepalend voor deze Drents-Groninger veenkoloniën is het orthogonale en hiërarchische stelsel van kanalen, monden en wijken, aangelegd voor de veenontginning. Langs de hoofdlijnen ontwikkelden zich na het afgraven de lintdorpen, geplaatst in een rechtlijnig stelsel van verkavelingen met bebouwing, waterwerken en beplanting.

Dé richtinggevende lijn is de Semslinie, die begin 17de eeuw als grens met de provincie Groningen is getrokken, tussen de Martinitoren in de stad Groningen en Huis ter Haar bij Musselkanaal. Zowel het Annerveenschekanaal als het Groninger Stadskanaal en het Musselkanaal (vanaf begin 19de eeuw de basis voor de Drentse “monden”) zijn parallel hieraan aangelegd. In een relatief korte periode is een productielandschap ontwikkeld vanuit een open en leeg veengebied, doorsneden door een enkele veenloop.

De gemeenschappelijke kenmerken van deze veenkoloniën zijn:

- De Semslinie (met het onderliggende Stadskanaal) als ontginningsbasis, met de eindpunten in de stad Groningen en Huis ter Haar;
- Een sterk hiërarchisch ruimtelijk stelsel van lijnen en tussenliggende verkavelingen, met hoofdkanalen als ontginningsassen en dwars daarop kleinere waterwegen (dwarsdiepen of wijken);
- Het beekdal van de veenloop ten noorden van Nieuw-Weerdinge als open en onregelmatig gebied tussen de veenkoloniën, begrensd door de Valtherdijk en het Vledderdiep;
- Langs kanalen en diepen de lintvormige nederzettingen met achterliggend cultuurland, en met een vaste ritmiek in de verkaveling, achtergrenzen en de plaatsing van bebouwing;
- Binnen de linten is een vaste ordening voor bebouwing en infrastructuur, waarbij veelal de boerderijen aan één kanaalzijde staan en de voorzieningen en de woningen aan de andere zijde;
- Binnen de linten een duidelijke ritmiek door een vaste maatvoering van kavels en een stelsel van bruggen en sluizen, beplanting en bebouwing die vaak in samenhang aanwezig is;
- Het Oldambster boerderijtype is dominant en beeldbepalend.

<p>A. ENKELKANAAL MET DE WIJKEN ER LOODRECHT OP (EENZIJDIG EN TWEEZIJDIG)</p>		
<p>B. ENKELKANAAL MET ACHTERDIEP</p>		
<p>C. DUBBELKANAAL</p>		
<p>D. BLOKVORMIG WIJKENPATROON MET OF ZONDER KRUISDIEPEN</p>		
<p>E. ONREGELMATIG WIJKENPATROON</p>		

Nader bekeken kan er op structuurniveau onderscheid worden gemaakt tussen Annerveenschekanaal en Eexterveenschekanaal, ‘de monden’, en de Weerdingerven en Roswinkel. Specifiek voor die verschillende gebieden gelden de volgende structuurkenmerken:

- Annerveenschekanaal en Eexterveenschekanaal als één hoofdkanaal met lintbebouwing als ontginningsas;
- De monden als meerdere parallelle ontginningsassen, aangesloten op het Stadskanaal, met onderlinge variaties in enkel- en dubbelkanaalsystemen, waarvan een deel inmiddels gedempt is;
- Het Weerdingerkanaal (deels gedempt) als hoofdkanaal voor Nieuw-Weerdinge, met een systeem van kruisdiepen en achterdiep;
- Roswinkel als oudere wegontginning met een verschoven bewoningsas op een zandopduiking.

6.5.2 Achtergrond

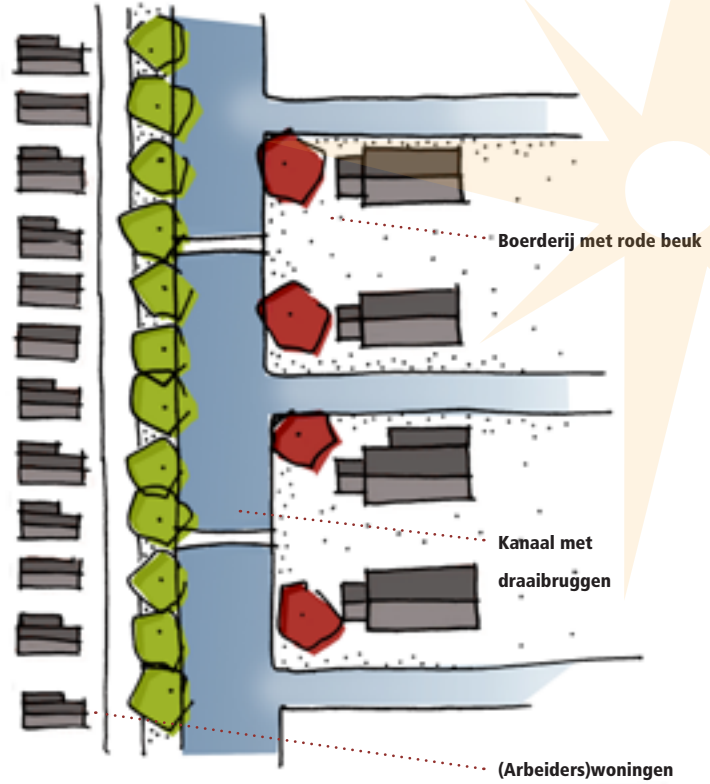
Plaatsing in de tijd

Met de Semslijn, getrokken in 1615, werd de basis gelegd voor de ontginningsrichtingen aan zowel Groningse als Drentse kant. In Drenthe is het aangrenzende gebied van noord naar zuid in grofweg drie fasen afgegraven tussen plusminus 1770 en 1900, waarbij de structuur van het afgravingproject steeds complexer wordt: Annerveenschekanaal als eerste, met één hoofdkanaal annex nederzetting; de Monden, het grootste project als reeks parallelkanalen en -dorpen, waarbij een afwisseling in enkelkanalen en dubbelkanalen werd toegepast, en ook wel achterdiepen; en als laatste de Weerdingerven, die meer blokvormig zijn ontgonnen, met gebruik van kruis- en achterdiepen.

Nederzettingssysteem

Nadat het veen was afgegraven, zijn de gronden omgezet in landbouwgrond. De teelt van vooral aardappels trok bijbehorende agrarische industrie aan, die welvaart en groei met zich meebracht, en waarvan de gebouwen en de aardappelvloevelden mee het beeld bepaalden. De bebouwingsstructuur kan als volgt beschreven worden.

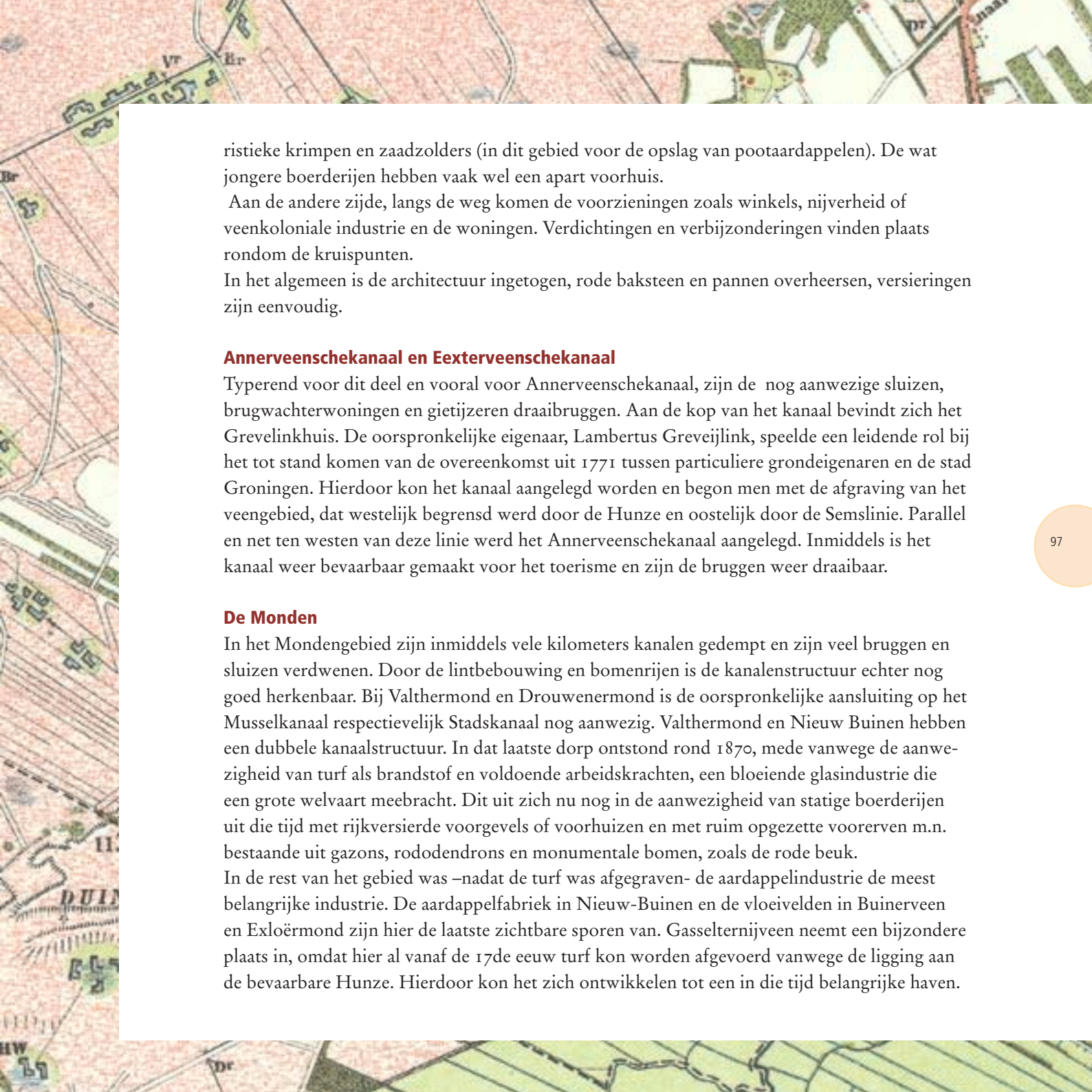
Langs één zijde van het kanaal ligt de weg, en bomerijen aan weerszijden accentueren deze lijn. De boerderijen staan aan de andere kant, op de koppen van de landbouwpercelen en met de voorzijde en voorerf op het kanaal georiënteerd. Ze liggen veelal in tweetallen tussen de wijken en zijn verbonden met de overzijde door bruggen, tegenwoordig op veel plekken dammen. Het voorerf is groen en weerspiegelt de mate van rijkdom, met een rode beuk als statussymbool. Het Oldambster boerderijtype overheerst, met huis en schuur onder één dak, en de karakte-

Annerveenschekanaal

Schematische opzet van
een veenkoloniaal dorp

A historical map of a region, likely in the Netherlands, showing a network of canals and fields. The map is color-coded with shades of green, brown, and red. Various labels like 'Vr', 'Br', 'Dr', and 'DUI' are visible. The map shows a complex system of waterways and land parcels.

ristieke krimpen en zaadzolders (in dit gebied voor de opslag van pootaardappelen). De wat jongere boerderijen hebben vaak wel een apart voorhuis.

Aan de andere zijde, langs de weg komen de voorzieningen zoals winkels, nijverheid of veenkoloniale industrie en de woningen. Verdichtingen en verbijzonderingen vinden plaats rondom de kruispunten.

In het algemeen is de architectuur ingetogen, rode baksteen en pannen overheersen, versieringen zijn eenvoudig.

Annerveenschekanaal en Eexterveenschekanaal

Typerend voor dit deel en vooral voor Annerveenschekanaal, zijn de nog aanwezige sluisen, brugwachterwoningen en gietijzeren draaibruggen. Aan de kop van het kanaal bevindt zich het Grevelinkhuis. De oorspronkelijke eigenaar, Lambertus Greveijlink, speelde een leidende rol bij het tot stand komen van de overeenkomst uit 1771 tussen particuliere grondeigenaren en de stad Groningen. Hierdoor kon het kanaal aangelegd worden en begon men met de afgraving van het veengebied, dat westelijk begrensd werd door de Hunze en oostelijk door de Semslinie. Parallel en net ten westen van deze linie werd het Annerveenschekanaal aangelegd. Inmiddels is het kanaal weer bevaarbaar gemaakt voor het toerisme en zijn de bruggen weer draaibaar.

De Monden

In het Mondengebied zijn inmiddels vele kilometers kanalen gedempt en zijn veel bruggen en sluisen verdwenen. Door de lintbebouwing en bomenrijen is de kanalenstructuur echter nog goed herkenbaar. Bij Valthermond en Drouwenermond is de oorspronkelijke aansluiting op het Musselkanaal respectievelijk Stadskanaal nog aanwezig. Valthermond en Nieuw Buinen hebben een dubbele kanaalstructuur. In dat laatste dorp ontstond rond 1870, mede vanwege de aanwezigheid van turf als brandstof en voldoende arbeidskrachten, een bloeiende glasindustrie die een grote welvaart meebracht. Dit uit zich nu nog in de aanwezigheid van statige boerderijen uit die tijd met rijkversierde voorgevels of voorhuizen en met ruim opgezette voorerven m.n. bestaande uit gazons, rododendrons en monumentale bomen, zoals de rode beuk.

In de rest van het gebied was –nadat de turf was afgegraven– de aardappelindustrie de meest belangrijke industrie. De aardappelfabriek in Nieuw-Buinen en de vloeivelden in Buinerveen en Exloërmond zijn hier de laatste zichtbare sporen van. Gasselternijveen neemt een bijzondere plaats in, omdat hier al vanaf de 17de eeuw turf kon worden afgevoerd vanwege de ligging aan de bevaarbare Hunze. Hierdoor kon het zich ontwikkelen tot een in die tijd belangrijke haven.

De weidsheid van het
veenkoloniale landschap
bij Tweede Exloërmond

A historical map of the Weerdingerveen area in Groningen, showing a complex network of canals and land parcels. The map is color-coded with shades of green, brown, and red. Labels like 'Vr', 'Br', 'Dr', and 'DUI' are visible. The map shows a grid-like structure of canals and roads, with some areas marked as 'DUI' (duin) and 'Br' (brug).

Weerdingerveen

Dit gebied is ook als “mond” op het –verlengde- Stadskanaal gegraven, maar vanuit een aparte overeenkomst met de stad Groningen. Nieuw-Weerdinge is als hoofdlint duidelijk herkenbaar, maar doordat hier kleinere verversers aan het werk waren is de totaalstructuur van het gebied minder rationeel en eenduidig dan het bovenliggende Mondengebied. Het systeem van kruisdiepen en achterdiepen, en tussenliggende kleinere ontginningslijnen heeft geresulteerd in verschillende kavelrichtingen, een sterke kernvorming in Nieuw-Weerdinge rond het kruispunt van hoofd- en kruisdiep, en in kleine verspreide bewoningsassen.

Het gebied van de Weerdingerveen grenst zuidelijk aan dat van de Roswinkelerveen, dat pas vanaf begin 20ste eeuw is afgegraven en dat zeer open en nauwelijks bebouwd, in richting aansluit op de oudere randveen-ontginningspercelen van Roswinkel.

De Veenkoloniën nu en de herinrichting

Na de achteruitgang van de economie als gevolg van het verdwijnen van de agrarische industrie en de verarming van de landbouw, is de herinrichting van de veenkoloniën op gang gekomen, begeleid door de Herinrichtingswet (1983). Deze heeft de perceelsstructuur niet wezenlijk veranderd. Wel zijn veel kanalen gedempt en nieuwe verbindingswegen aangelegd, maar in de meeste gevallen is de veenkoloniale structuur goed herkenbaar gebleven. Op verschillende plaatsen zijn bospercelen ingepast. De kernvorming in de dorpen, maakt inmiddels plaats voor uitbreidingsvormen die wel binnen het systeem van haaks op elkaar staande lijnen vallen.

Roswinkel

Roswinkel wordt al in 14de eeuw genoemd. Het heeft zich ontwikkeld op een zandopduiking als een randveenontginning, waarbij het bewoningslint het natuurlijke reliëf volgde. Hierdoor ontstond een wegdoorp. Loodrecht op de weg vond ontginning in opstreckende kavels plaats. Door inklinking verschoof de bewoningsas naar het westen. De verschuiving laat zich door twee parallelle wegen goed herkennen in het landschap, waarbij de kerk en het Schulthuis nog aan de oude bewoningsas staan.

100

Een typische Oldambster
boerderij

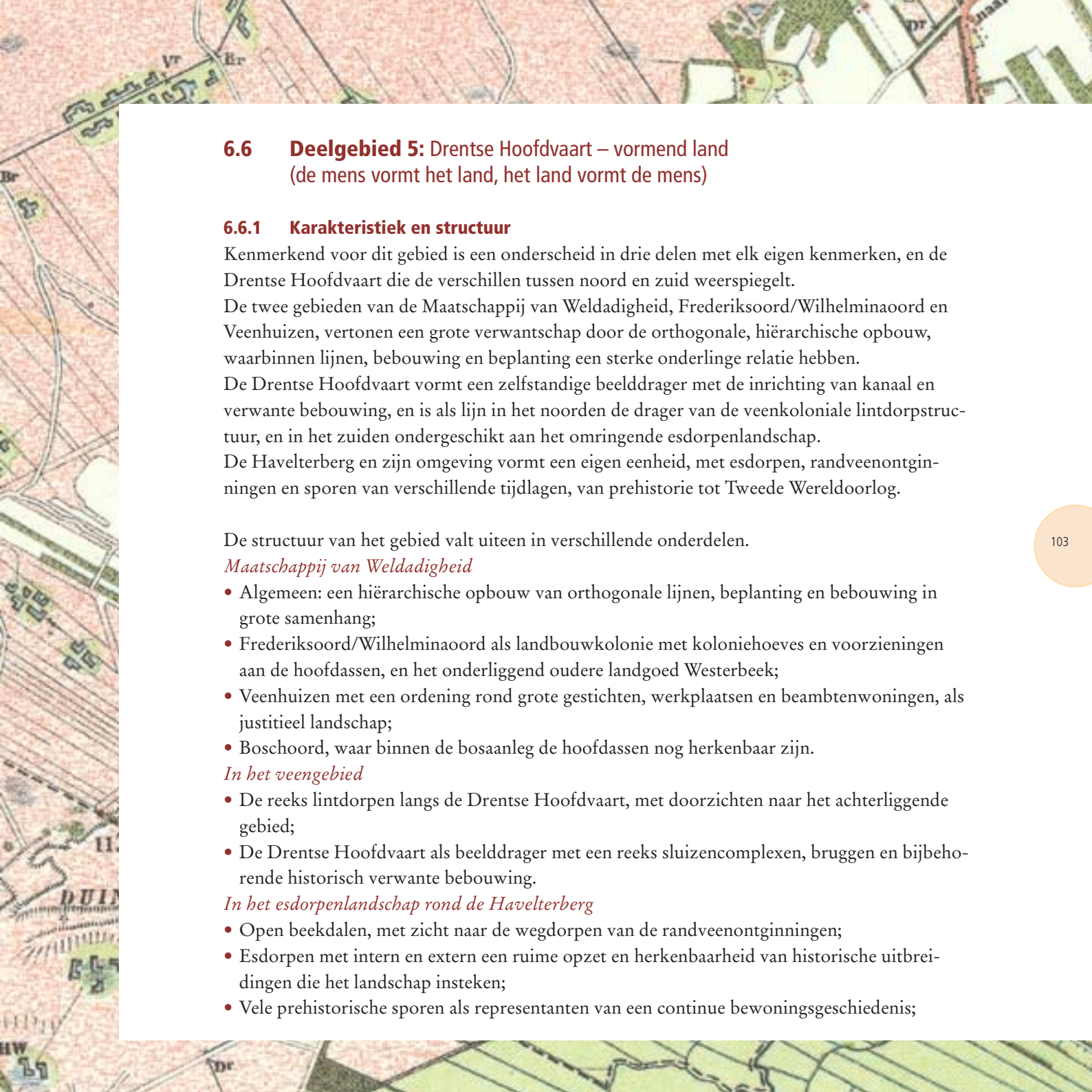
An aerial photograph of a peat colony (veenkoloniën) in the Netherlands. The image shows a complex network of canals and ditches. A prominent canal runs vertically through the center, with several smaller canals branching off at right angles. The land is divided into rectangular plots, some of which are green, indicating vegetation. The overall layout is highly organized and orthogonal.

6.5.3 Ambitie

Uitgangspunt voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen is het accentueren van de hiërarchie in de orthogonale opbouw van de veenkoloniën. Deze hiërarchie bestaat uit het Annerveenschekanaal en de monden als de belangrijkste ontginningsassen met de daar haaks op staande kanalen- en wijkenstructuur. Binnen de veenkoloniën komt deze hiërarchie op verschillende manieren naar voren. Daarbinnen willen wij specifiek sturen op:

- Het zichtbaar houden van de ordening en samenhang tussen de ontginningsassen, die tot uitdrukking komt in enkele en dubbele lintdorpen en bebouwde en onbebouwde ontginningsassen;
- Het herkenbaar houden van de ordening en samenhang binnen een lintdorp, zoals boerderijen en woningen die elk aan een zijde van het kanaal staan;
- Het beleefbaar houden van het verschoven lint van Roswinkel, mede door de open ruimte tussen de oude en de nieuwe weg te handhaven;
- Het benadrukken van de oude veenloop tussen Valthermond en Nieuw-Weerdinge door de afwijkende onregelmatige verkaveling en de duidelijke begrenzingen.

A historical map of the Drentse Hoofdvaart region, showing a network of canals, roads, and land parcels. The map is oriented vertically, with the Drentse Hoofdvaart running north-south. Various locations are labeled with letters like 'Vr', 'Br', 'Dr', and 'DUI'. The map shows a mix of open fields, wooded areas, and built-up areas.

6.6 Deelgebied 5: Drentse Hoofdvaart – vormend land (de mens vormt het land, het land vormt de mens)

6.6.1 Karakteristiek en structuur

Kenmerkend voor dit gebied is een onderscheid in drie delen met elk eigen kenmerken, en de Drentse Hoofdvaart die de verschillen tussen noord en zuid weerspiegelt.

De twee gebieden van de Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord/Wilhelminaoord en Veenhuizen, vertonen een grote verwantschap door de orthogonale, hiërarchische opbouw, waarbinnen lijnen, bebouwing en beplanting een sterke onderlinge relatie hebben.

De Drentse Hoofdvaart vormt een zelfstandige beelddrager met de inrichting van kanaal en verwante bebouwing, en is als lijn in het noorden de drager van de veenkoloniale lintdorpstructuur, en in het zuiden ondergeschikt aan het omringende esdorpenlandschap.

De Havelterberg en zijn omgeving vormt een eigen eenheid, met esdorpen, randveenontginningen en sporen van verschillende tijdslagen, van prehistorie tot Tweede Wereldoorlog.

De structuur van het gebied valt uiteen in verschillende onderdelen.

Maatschappij van Weldadigheid

- Algemeen: een hiërarchische opbouw van orthogonale lijnen, beplanting en bebouwing in grote samenhang;
- Frederiksoord/Wilhelminaoord als landbouwkolonie met koloniehoeves en voorzieningen aan de hoofdassen, en het onderliggend oudere landgoed Westerbeek;
- Veenhuizen met een ordening rond grote gestichten, werkplaatsen en beambtenwoningen, als justitieel landschap;
- Boschoord, waar binnen de bosaanleg de hoofdassen nog herkenbaar zijn.

In het veengebied

- De reeks lintdorpen langs de Drentse Hoofdvaart, met doorzichten naar het achterliggende gebied;
- De Drentse Hoofdvaart als beelddrager met een reeks sluizencomplexen, bruggen en bijbehorende historisch verwante bebouwing.

In het esdorpenlandschap rond de Havelterberg

- Open beekdalen, met zicht naar de wegdorpen van de randveenontginningen;
- Esdorpen met intern en extern een ruime opzet en herkenbaarheid van historische uitbreidingen die het landschap insteken;
- Vele prehistorische sporen als representanten van een continue bewoningsgeschiedenis;

104

> Huize Westerbeek

>> Woningen Veenhuizen

> Koloniewoningen
Frederiksoord

>> Een van de vele
stichtelijke namen van
de koloniewoningen in
Veenhuizen

-
- De Havelterberg als kerngebied met een concentratie van bewoningssporen, van prehistorie tot en met de Tweede Wereldoorlog;
  - Het licht slingerende lint met opstreekende verkaveling van Wapserveen, met karakteristieke eenzijdige bebouwing;
  - Grote, scherp begrensde boseenheden als representanten van de jonge ontginningen.

6.6.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

Er zijn in dit gebied twee dominante tijdslagen: het grote noordelijke veen was lange tijd een ontoegankelijk gebied, dat pas vanaf de 17de eeuw op systematische wijze werd afgegraven en ingericht. Het zuidelijke gebiedsdeel, dat wel een lange bewoningsgeschiedenis bezit, heeft zijn huidige verschijningsvorm vooral gekregen in de loop van de Middeleeuwen, toen de esdorpen hun vaste plek innamen en ook de randveenontginningen zich begonnen te ontwikkelen.

In de 19de eeuw volgden eerst de werkzaamheden van de Maatschappij van Weldadigheid, en rond 1900 werden bossen aangelegd op de uitgestrekte heidevelden en stuifzanden.

Maatschappij van Weldadigheid

De twee Drentse kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid, Veenhuizen en Frederiksoord/Wilhelminaoord, tonen met hun sterke onderlinge gelijkens de systematische werkwijze van de Maatschappij. Steeds is een groot gebied ingedeeld met vaste maten van wegen, sloten en kavels, waarlangs ook de bebouwing een vaste, sterk structurerende plek heeft. Beplanting langs lanen en belangrijke gebouwen versterkt de hiërarchie in de ordening. Langs de randen is de grens vaak wel rafeliger, veelal een overgang naar een beekdal of anderszins minder geschikte grond.

Frederiksoord en Wilhelminaoord waren vrije koloniën, waarbij voor de bewoners individuele koloniehoeves zijn gebouwd, met wat grond erbij voor eigen gebruik. Deze staan langs de lange hoofdassen in vaste maatvoering. De kruispunten van wegen vormen verbijzonderingen met voorzieningen voor de kolonisten zoals werkplaatsen en een school. De oudere structuur van het centrale landgoed Westerbeek is herkenbaar gebleven met landhuis, sterrenbos en paden. Ook de schaalvergroting door de Maatschappij van Weldadigheid van de tweede helft van de 19de eeuw is herkenbaar aan de grote ingeplaatste boerderijen en de boskavels. Zo is Boschoord gevuld op het orthogonale grid dat er al lag. De kolonies hier hebben hun landbouwfunctie altijd behouden en worden nog steeds beheerd door de Maatschappij van Weldadigheid, met behoud van de originele ruimtelijke structuur.

**Sluiscomplex bij
Geeuwenbrug**

**Sluiscomplex bij
Dieverbrug**

Veenhuizen is als strafkolonie ingericht met een drietal carrévormige gestichtgebouwen, elk op een belangrijke zichtas. De Kolonievaart (aangesloten op de Norgervaart) vormt de as waarop alle wijken en wegen zijn georiënteerd; verspreid over het gebied staan grote boerderijen. Aan het eind van de 19de eeuw is het gebied, inmiddels in bezit van Justitie, verdicht met nieuwe strafinrichtingen, boerderijen en ambtenarenwoningen. Dit is in één stijl vormgegeven, ontwerp van rijksbouwmeester W.C. Metzelaar. Hij intensiverde de orthogonale, hiërarchische structuur door de plaatsing van deze gebouwen in een vaste ritmiek, en door laan- en individuele beplanting. Dit letterlijk afgesloten, autarkische landschap heeft tot diep in de 20ste eeuw gefunctioneerd. Inmiddels is een groot deel van het gebied opengesteld en wordt gewerkt aan de herbestemming van een groot aantal gebouwen, met behoud van het eigen karakter.

Veenontginningen

De Smilder venen zijn vanaf 1617 ontgonnen, met Hoogersmilde als eerste nederzetting. De turf werd afgevoerd via Meppel, aanvankelijk via de Oude Vaart en de Smildervaart. Een grote impuls kwam na 1763 met de aanleg van de Drentse Hoofdvaart. Die liep van Meppel tot in Assen en vormde vanaf toen de transportas en ontginningsbasis. Tussen Assen en Hoogersmilde ontwikkelde zich een reeks van lintdorpen langs de vaart. De rationele veenontginning met rechte kanalen en wijken zorgde voor een open en rechtlijnig landschap. De markegrens die tevens de grens van de veenontginning vormde, later de gemeentegrens, vormt nog steeds een contrasterende afbakening met het naastgelegen Fochteloërveen. Daar ontstond een fijnmaziger veenboekweitcultuur, een grondgebruik dat rond 1900 wijdverspreid was. De parcelering ervan is nu nog enigszins herkenbaar.

Na de vervening heeft de Drentse Hoofdvaart zich ontwikkeld als belangrijke verkeersader voor Drenthe. De weg naast het kanaal werd onder Napoleon (1806-1813) benoemd tot onderdeel van de Route Imperiale, waarmee dit in Drenthe de hoofdroute naar Groningen werd. De vele tolhuisjes getuigen nog van de status van deze verbinding, later als Rijksweg.

Het kanaal zelf heeft vele aanpassingen ondergaan om de begaanbaarheid te verbeteren. Dit leidde tot een uitgebreid stelsel van bruggen en sluiscomplexen op eilanden in de vaart, met pompgebouwen en andere gerelateerde bebouwing. Zo heeft de Drentse Hoofdvaart zich tot een sterke zelfstandige beelddrager/zone ontwikkeld. De kanaaldorpen zijn nagenoeg aan elkaar gegroeid, en op vele plaatsen zijn achter de lintbebouwing uitbreidingswijken aangelegd. Hierdoor is veel van de open ruimte tussen de bebouwing verdicht. In het omliggende landschap zijn door de ruilverkavelingen in de 20ste eeuw veel van de wijken en sloten verdwenen.

Legenda

kuierbed

grafheuvel

vaart

brug/voerd

vroegere bebouwing

kegboje

strand

wegwijzer

rolbaan WOI

smalspoorbaan WOI

schietbaan

smalde vliegvluoportierplaats WOI

start- en landingbaan WOI

start- en landingbaan WOI, in aanleg

start- en landingbaan WOI, gepland

locomotief- en opslagloods

gebied met hoge archeologische
verwachtingswaarde

urnenveld

celtic field

stuwwal

stufzand

Het esdorpenlandschap

Vormend voor het landschap is hier de gletsjer die zich in de voorlaatste ijstijd 250.000 - 130.000 jaar geleden een weg door het landschap ploegde. De grond werd daarbij opzij geduwd waardoor de Bisschopsberg en de Havelterberg ontstonden. Doordat in de laaggeleden zone eromheen naderhand veenvorming ontstond (zoals de Smilder venen), raakte het gebied grotendeels geïsoleerd. Door het gebied lopen twee beken: de Vledder Aa, die uitmondt in de Wapserveensche Aa. De esdorpen aan de brede beekdalen, die zich pas vanaf de late middeleeuwen permanent vestigden, zijn ruim opgezet. Dichtbij en vanuit deze hoofddorpen zijn vaak esgehuchten ontstaan zodat sprake is van een sterke verstrengeling tussen de dorpen en het buitengebied. De esdorpen bezitten nog veelal de informele traditionele structuur.

Parallel aan de Wapserveensche Aa liggen de twee wegdorpen Nijensleek en Wapserveen, goed zichtbaar vanuit het beekdal. In deze randveenontginningen met opstreckende verkaveling lagen de boerderijen oorspronkelijk aan de hoge kant van de weg, waar ook de akkerbouw gepleegd werd. Op de percelen aan de beekzijde werd het vee geweid. Bij het lint van Wapserveen, waar de eenzijdige bebouwing nog steeds overheersend is, is in het westelijke deel de invloed van het aangrenzende Friesland goed merkbaar in de boerderijbouw.

Ten tijde van de jonge ontginningen (1850-1940) zijn op de woeste gronden en de grote zandverstuivingen grote boseenheden aangelegd, voornamelijk ten noorden van Diever. Hier tussenin ligt als een scheg de blokverkaveling van de jonge ontginning Oude Willem, open en strak begrensd door het bos.

De Havelterberg heeft een lange en continue bewoningsgeschiedenis. Uit de prehistorie vanaf het Paleolithicum (12500-8800 v. Chr.) zijn tal van zichtbare en onzichtbare bewoningssporen aanwezig zoals jachtkampjes, hunebedden, grafheuvels en celtic fields, en voorlopers van de esdorpen Uffelte en het -voormalige- Hesselte/Darp. Bijzonder is de 14de eeuwse gezamenlijke kerk tussen beide dorpen, middenin het landschap. Havelte is waarschijnlijk ontstaan vanuit Hesselte (later Darp genoemd), als verzameling van kleine uitbreidingen aan de overzijde van de es. De esdorpen in deze omgeving zijn veelal niet direct gekoppeld aan een beekdal.

Het op de Havelterberg aanwezige bos is in de periode van de jonge ontginningen (1850-1940) aangelegd om zandverstuivingen tegen te gaan. Daarnaast is er een omvangrijk aantal sporen uit de Tweede Wereldoorlog, toen de Duitsers hier een vliegveld aanlegden, waarvan nu de openluchthangars, rolbanen en bomkraters van geallieerde bombardementen nog goed herkenbaar zijn. Het dorp Darp is voor de aanleg van het vliegveld verwoest en later ten zuiden van de Havelterberg herbouwd in een specifieke naoorlogse bebouwingsstructuur.

Hunebed
Havelterberg

Grafheuvel
Havelterberg

6.6.3 Ambitie

Typerend voor dit deelgebied is een verzameling van verschillende landschappen en cultuurhistorische ontwikkelingen. De sturing valt daarom uiteen voor deze verschillende gebieden.

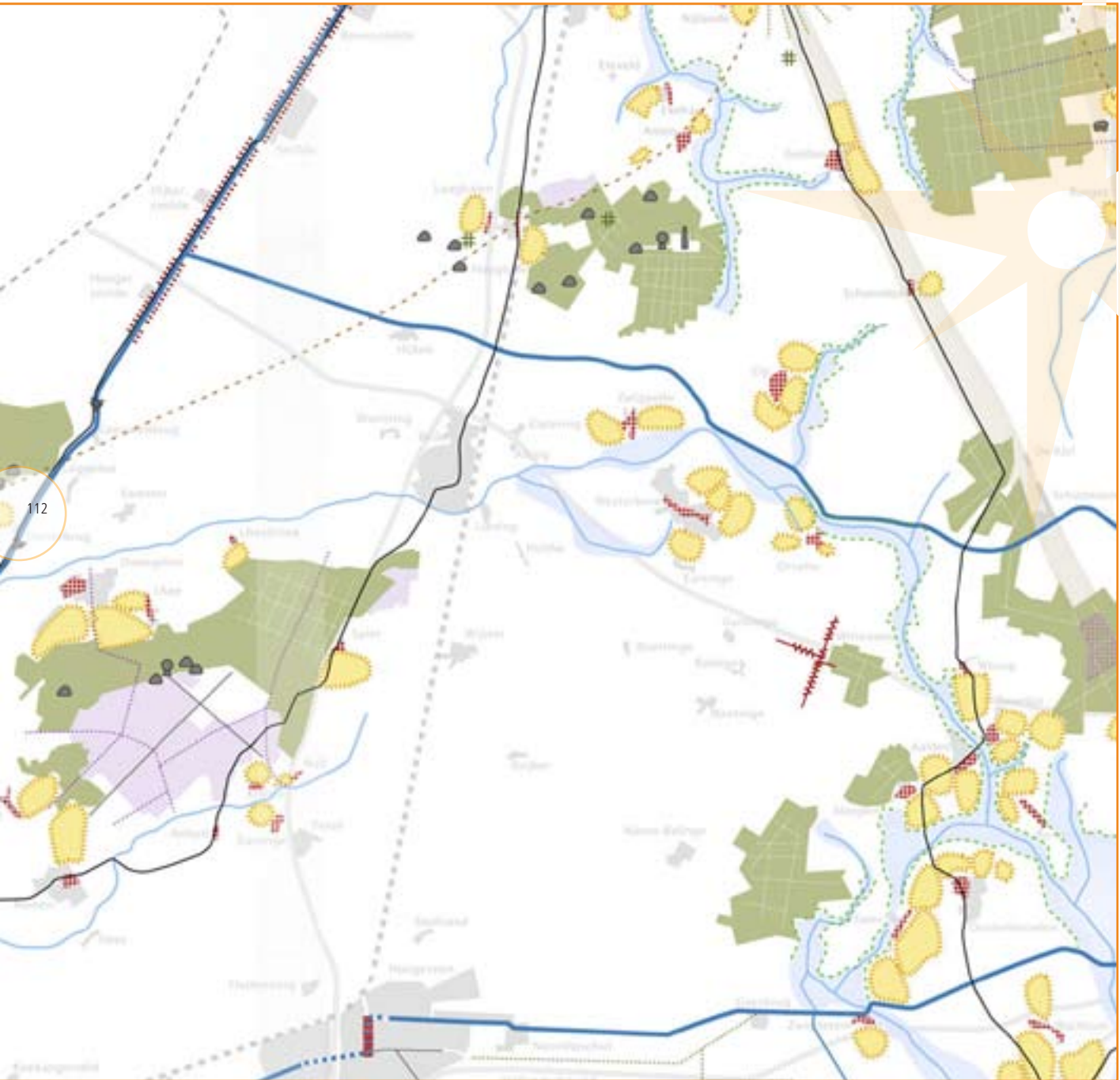
In de Maatschappijen van Weldadigheid van Frederiksoord en Veenhuizen willen wij sturen op:

Het handhaven en verder versterken van de hiërarchische en orthogonale opbouw van de gebieden, zoals die te zien is in vaarten, wegen, beplanting en bebouwing variërend van dienstwoningen tot directeurswoning;

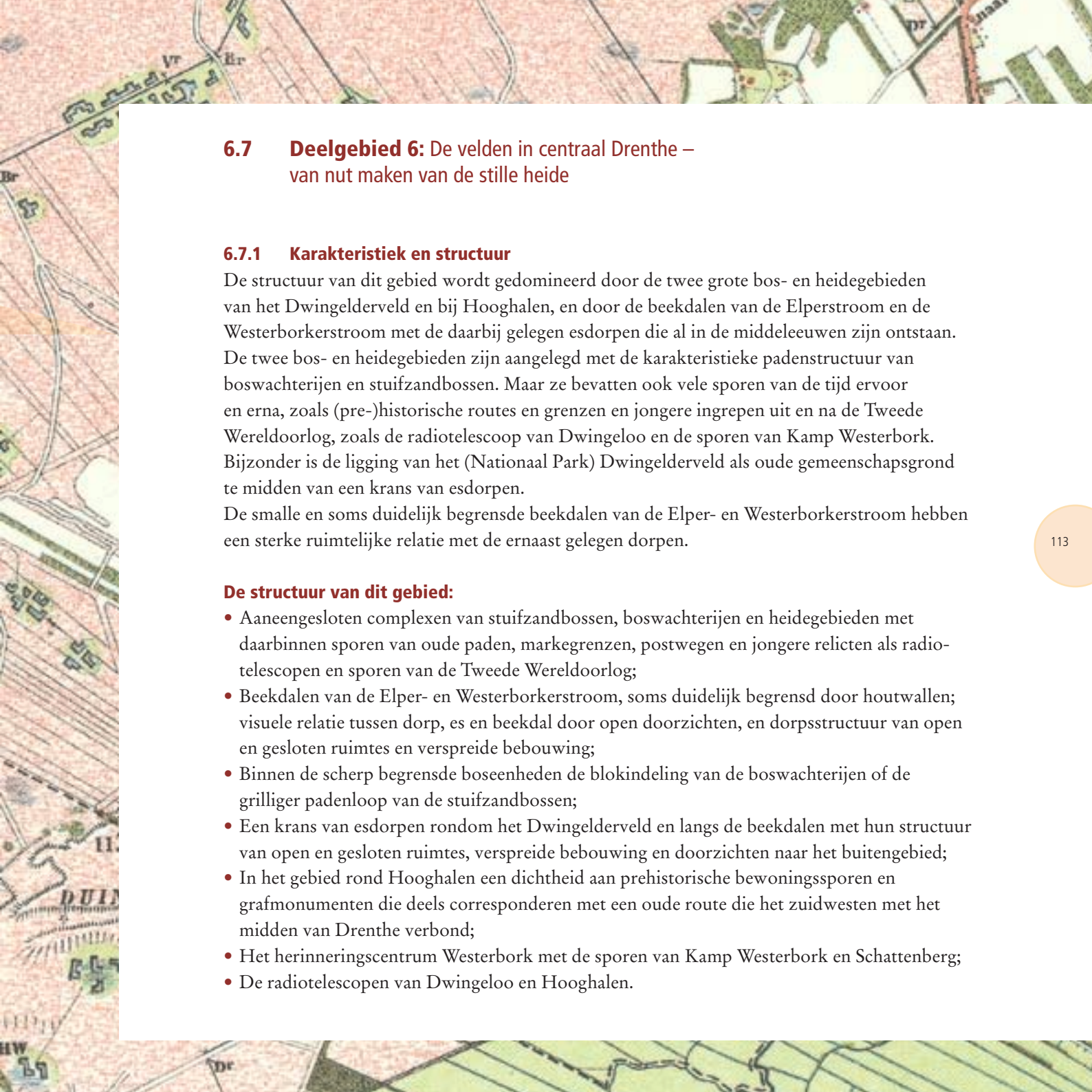
- Het behouden van de afwisseling tussen open gebieden en boscomplexen.

Ten aanzien van de Drentse Hoofdvaart willen wij sturen op:

- Het versterken van het karakter als beelddrager van een ensemble van kanaal, sluis- en brugcomplexen en gerelateerde bebouwing.
- In het veenontginningsgebied sturen wij op:
- Het beleefbaar houden van de typerende lintbebouwing langs de Drentse Hoofdvaart met doorzichten naar het achterliggende gebied.
- In het esdorpenlandschap sturen wij op:
- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen en esrandbosjes. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit vele zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het beter beleefbaar maken van de lange geschiedenis van de Havelterberg door de vele historische sporen vanaf de prehistorie tot aan de Tweede Wereldoorlog te benadrukken;
- Het open houden van de beekdalen met het zicht op de wegdorpen van de randveenontginningen;
- Het met zorg en aandacht verder versterken van het lichtslingerende wegdorp Wapserveen met haar vrijwel eenzijdige bebouwing.

6.7 Deelgebied 6: De velden in centraal Drenthe – van nut maken van de stille heide

6.7.1 Karakteristiek en structuur

De structuur van dit gebied wordt gedomineerd door de twee grote bos- en heidegebieden van het Dwingelderveld en bij Hooghalen, en door de beekdalen van de Elperstroom en de Westerborkerstroom met de daarbij gelegen esdorpen die al in de middeleeuwen zijn ontstaan. De twee bos- en heidegebieden zijn aangelegd met de karakteristieke padenstructuur van boswachterijen en stuifzandbossen. Maar ze bevatten ook vele sporen van de tijd ervoor en erna, zoals (pre-)historische routes en grenzen en jongere ingrepen uit en na de Tweede Wereldoorlog, zoals de radiotelescoop van Dwingeloo en de sporen van Kamp Westerbork. Bijzonder is de ligging van het (Nationaal Park) Dwingelderveld als oude gemeenschapsgrond te midden van een krans van esdorpen.

De smalle en soms duidelijk begrensde beekdalen van de Elper- en Westerborkerstroom hebben een sterke ruimtelijke relatie met de ernaast gelegen dorpen.

De structuur van dit gebied:

- Aaneengesloten complexen van stuifzandbossen, boswachterijen en heidegebieden met daarbinnen sporen van oude paden, markegrenzen, postwegen en jongere relictten als radiotelescopen en sporen van de Tweede Wereldoorlog;
- Beekdalen van de Elper- en Westerborkerstroom, soms duidelijk begrensd door houtwallen; visuele relatie tussen dorp, es en beekdal door open doorzichten, en dorpsstructuur van open en gesloten ruimtes en verspreide bebouwing;
- Binnen de scherp begrensde bosenheden de blokindeling van de boswachterijen of de grilliger padenloop van de stuifzandbossen;
- Een krans van esdorpen rondom het Dwingelderveld en langs de beekdalen met hun structuur van open en gesloten ruimtes, verspreide bebouwing en doorzichten naar het buitengebied;
- In het gebied rond Hooghalen een dichtheid aan prehistorische bewoningssporen en grafmonumenten die deels corresponderen met een oude route die het zuidwesten met het midden van Drenthe verbond;
- Het herinneringscentrum Westerbork met de sporen van Kamp Westerbork en Schattenberg;
- De radiotelescopen van Dwingeloo en Hooghalen.

OLDEN

Havezate Oldengaerde
bij Dwingeloo

6.7.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

Vanaf het eind van de 19e eeuw is in dit deelgebied een grote transformatie ingezet. De uitgestrekte woeste gronden van het middeleeuwse esdorpenlandschap worden beplant en in cultuur gebracht. De latere 20ste eeuwse ruilverkavelingen geven de meeste beekdalen een rechtlijnige, rationele structuur, waardoor een modern, grootschalig buitengebied ontstaat, met daarin de esdorpen als eilanden uit een andere tijdlaag. Het gebied van Elper- en Westerborkerstream behoudt wel zijn samenhang tussen beekdal en esdorpen.

Het huidige Dwingelderveld en het gebied rond Hooghalen zijn voorbeelden van woeste gronden waar vanaf plusminus 1900 de bebossing van de stuifzanden en vervolgens van de heidevelden begint, vooral door Staatsbosbeheer. In de loop van de 20ste eeuw neemt de waardering voor de heide en de bossen toe vanuit natuurbehoud en recreatie. De rust en beslotenheid zullen uiteenlopende functies aantrekken zoals psychiatrische inrichtingen, en de radiotelescopen van Dwingeloo en Hooghalen. Dat de beslotenheid ook een keerzijde kan hebben, wordt op wrange wijze getoond in het kamp Westerbork: vanaf deze plek, ver van de grote steden, worden in de Tweede Wereldoorlog joden en andere door de nazi's "ongewenste" groepen in grote getale gedeporteerd naar de grote vernietigingskampen.

Rond het Dwingelderveld

Het Dwingelderveld is als een van de weinige complexen woeste grond niet in cultuur gebracht. Het huidige bosgebied binnen het Dwingelderveld is vooral aangelegd om het stuifzand te beteugelen en om te voorzien in de houtproductie. Kenmerkend zijn de verschillen in het grillige patroon van de oudere private bebossing tegen de zandverstuiving vooral ten zuiden van Dwingeloo en de rechte patronen van de staatsbossen rond Lhee. In het heidegebied, dat rond 40 % beslaat van het huidige natuurgebied, herinnert een rechte ontginningsas nog aan de aanvankelijke start die gemaakt is met de ontginning. Maar mede door toedoen van Jac. P. Thijssen is het gebied al vanaf de jaren '20 gewaardeerd vanwege zijn natuurwaarden en vervolgens gespaard van verdere ontginning en bebossing. De rust en de ruimte op het Dwingelderveld is ook de belangrijkste reden dat hier één van de grootste radiotelescopen van Europa staat.

In 1991 is het gebied aangewezen als Nationaal Park Dwingelderveld vanwege de omvang en de gaafheid van het heidelandschap. Het Dwingelderveld heeft een sterke aantrekkingskracht op recreanten en toeristen. Hiermee heeft een functionele omkering plaatsgevonden: waren de

116

Radiotelescoop aan rand
Dwingelderveld

esdorpen vroeger vooral gericht op de beekdalen en niet op de woeste gronden, waar weinig mee te beginnen viel, nu zijn diezelfde woeste gronden een belangrijke drager voor de (toeristische) economie in de dorpen.

Door de inrichting als natuurgebied zijn ook verschillende (pre)historische relictten bewaard gebleven. Opvallend zijn de verscheidene groepen grafheuvels en geïsoleerde exemplaren. Ze hangen ongetwijfeld samen met prehistorische bewoning in de nabije omgeving, die waarschijnlijk later een vervolg heeft gekregen in één of enkele van de omliggende esdorpen (Dwingeloo, Lhee). De onderlinge markegrenzen tussen de verschillende esdorpen zijn in het veld nog voor een deel bewaard gebleven in de vorm van afscheidingen tussen ontginningen of als paden. Dwingeloo onderscheidt zich van de andere esdorpen rond het Dwingelderveld door de aanwezigheid van diverse ‘huizen van stand’. In het dorp Dwingeloo bevinden zich meerdere havezaten: Batinge Entinge, Westrup en Oldengaerde. Van Entinge is alleen de huisplaats nog terug te zien. Op het terrein van de havezate Batinge is later een nieuwe woning gerealiseerd. De havezate Westrup is nu een notariswoning in het midden van het dorp. Oldengaerde is, met historisch landhuis en terreinaanleg, sterk beeldbepalend langs het Westeinde, westelijk van Dwingeloo.

Rond Hooghalen

Het dorp Hooghalen en het westelijker gelegen Laaghalen worden aan de oostzijde geflankeerd door een groot bosgebied. Eigenlijk bestaat dit bosgebied uit vier eenheden. Het Heuvingerzand, 't Witte zand en het Gro(o)te zand zijn private bebossingen van rond 1900 om de stuifzanden te beteugelen. In de zuidrand van het Heuvingerzand ligt het landgoed Hiemstrastate. Het landgoedkarakter wordt bepaald door een rechtlijnige lanestructuur en het in 1922 in opdracht van de industrieel Van Dusseldorp door architect Brinkman gebouwde landhuis ‘Dennenrode’. Het vierde gebied is de boswachterij Hooghalen. Dit staatsbos is veelal aangeplant op heidegronden voor de houtproductie. Tegenwoordig hebben de bossen een sterk recreatief karakter.

Het gebied rond Hooghalen is al zeer lang bewoond. Bij het huidige esdorp liggen bewoningsporen uit de prehistorie. De aanwezigheid van (ontmantelde) hunebedden, grafheuvels, een urnenveld en een celtic field duidt op een continue bewoningsgeschiedenis. Een deel van deze relictten flankert een eeuwenoude route die ooit ‘Diever’ met ‘Rolde’ verbond. Op sommige plaatsen zijn nog oude wegsproten zichtbaar, die samenhangen met deze oude verbindingsweg, bijvoorbeeld op het zogeheten ‘Landgoed Hooghalen’. Uit recentere tijden stamt de markegrens

**Luchtfoto voormalig
Kamp Westerbork
met sterrenwacht en
omgeving**

die de boswachterij Hooghalen doorkruist. Een van de grafheuvels is daarbij gebruikt voor het uitzetten van de markegrens.

Een scherp begrensde open vlakte in het bos beslaat het terrein van het voormalige Kamp Westerbork. Aan deze plek is door zijn geschiedenis een zware emotionele lading gekoppeld. Het kamp is oorspronkelijk, kort vóór de Tweede Wereldoorlog aangelegd voor de opvang van joodse vluchtelingen uit Duitsland. De Duitse bezetter heeft het kamp vervolgens in de oorlog uitgebreid en gebruikt als doorvoerkamp voor de grote concentratiekampen in Duitsland. Na de oorlog blijft het kamp met zijn barakken nog tot 1971 in gebruik als opvangplaats voor wisselende groepen. Onder de naam Schattenberg heeft het voornamelijk lange tijd gefunctioneerd als opvangplek en woonoord voor Molukkers, die na de onafhankelijkheid van Indonesië door Nederland hierheen werden gehaald. Uiteindelijk zijn de barakken afgebroken. Van het kamp zelf is het commandanthuis nog aanwezig; het terrein vormt nu, met een aantal kunstwerken, een Nationaal Monument, waarbij de nagedachtenis aan de geschiedenis ook door het Herinneringscentrum Westerbork in ere wordt gehouden.

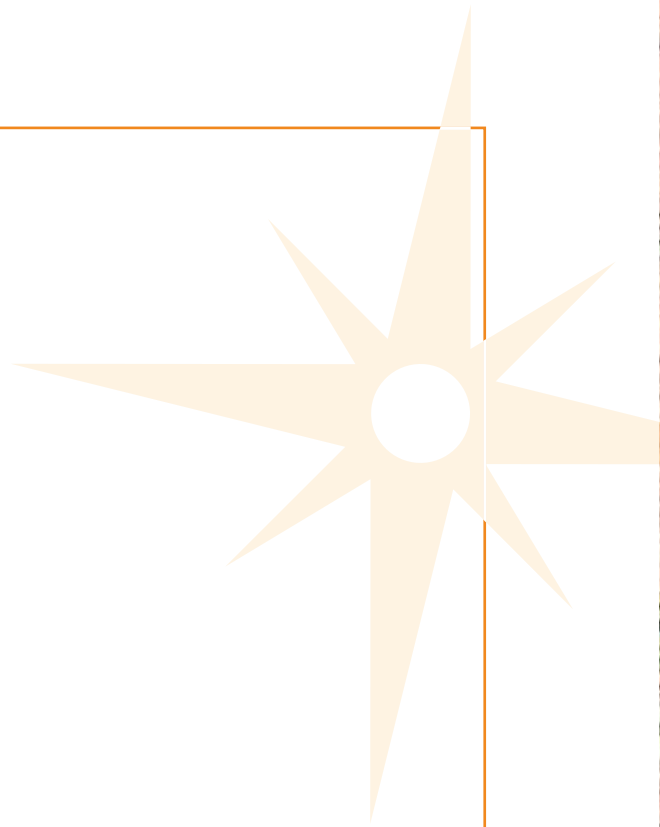
Na de oorlog is in de bossen van Hooghalen een reeks van radiotelescopen geplaatst.

Ruilverkavelingen in het esdorpenlandschap

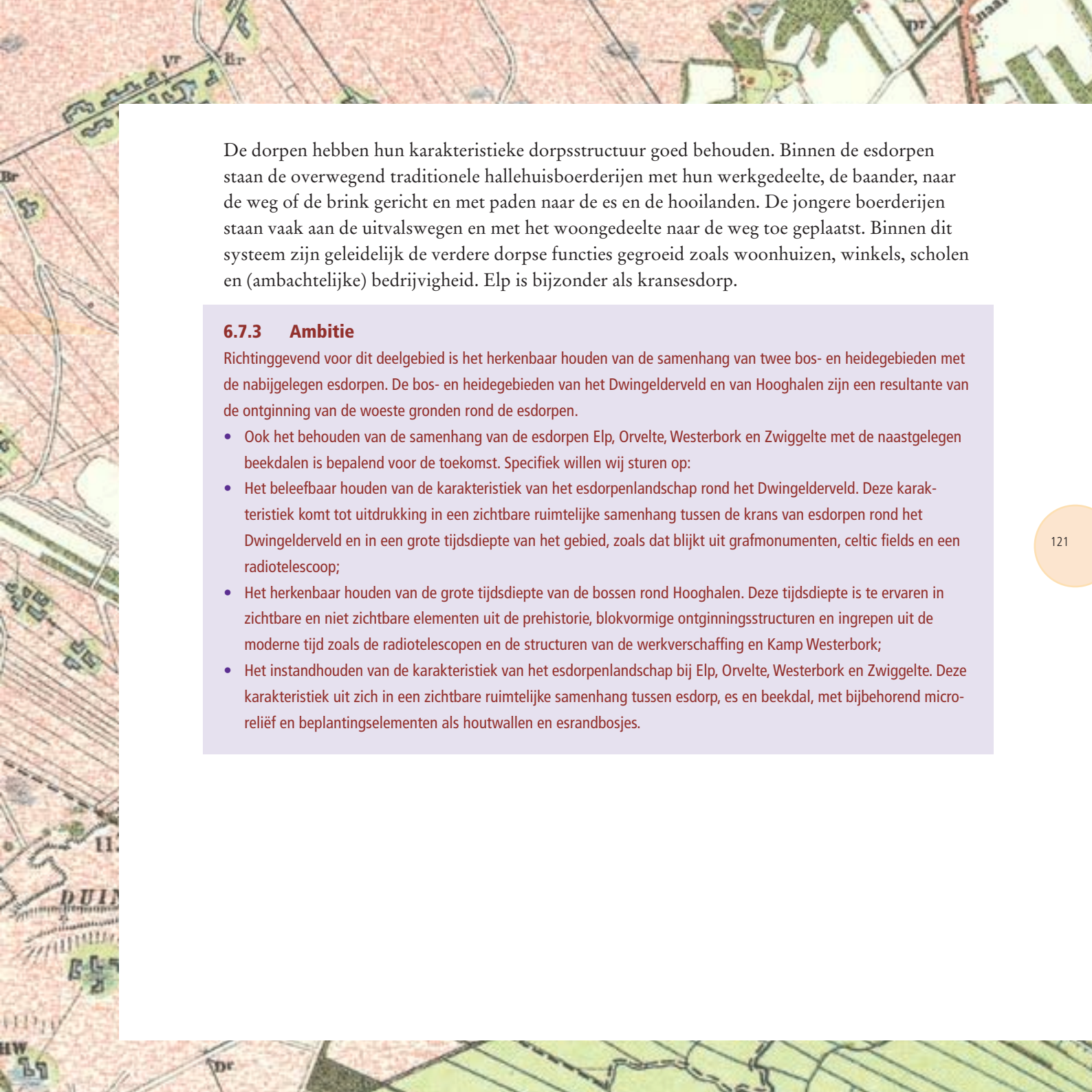
Aan de Beilerstroom en Dwingelderstroom en aan hun zijbeken hebben zich esdorpen ontwikkeld, waarvan de wortels in veel gevallen teruggrijpen tot in de prehistorie. Typerend voor dit gebied is dat in de Middeleeuwen vanuit deze esdorpen veel kleine nieuwe nederzettingen zijn ontstaan. Zo zijn Eursinge, Garminge, Mantinge, Balinge en Bruntinge allemaal vanuit Westerbork gesticht. Aan de naamgeving is dat vaak nog te horen. Eursinge betekent ‘over de es gelegen’ dorp.

In eerste instantie heeft het esdorpenlandschap met het ontginnen van vele woeste gronden een transformatie ondergaan. Belangrijker nog zijn de ruilverkavelingprojecten in dit deel van het gebied die in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw in uitvoering zijn genomen om grote melkveehouderijen een plaats te bieden. Het traditionele boerenlandschap is daarbij grootschalig op de schop gegaan. Met behulp van fikse rijkssubsidies wordt de ontsluiting verbeterd, worden boerderijen verplaatst en worden de perceelsgrootte en -vorm aangepast aan de eisen vanuit de landbouwmechanisatie. Er ontstaat een veel rationeler landschap, waarin de oorspronkelijke samenhang tussen dorpen en omgeving op veel plaatsen is verdwenen.

Elp, Orvelte, Westerbork en Zwiggelte zijn min of meer gespaard gebleven van deze ruilverkavelingdrang. De samenhang tussen deze dorpen, de beekdalen en de essen is duidelijk beleefbaar.

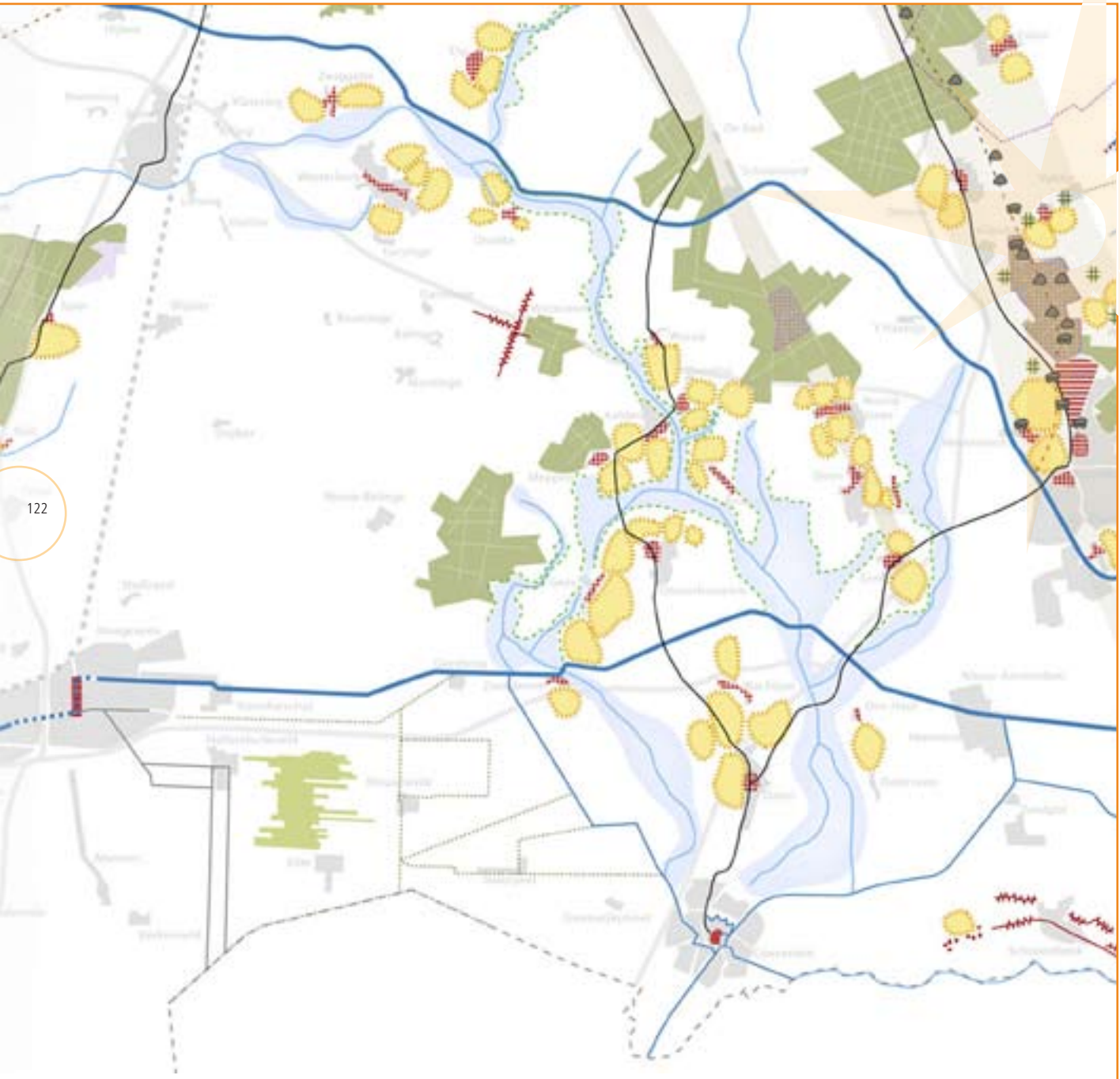

De dorpen hebben hun karakteristieke dorpsstructuur goed behouden. Binnen de esdorpen staan de overwegend traditionele hallehuisboerderijen met hun werkgedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht en met paden naar de es en de hooilanden. De jongere boerderijen staan vaak aan de uitvalswegen en met het woongedeelte naar de weg toe geplaatst. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorpsfuncties gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid. Elp is bijzonder als kransesdorp.

6.7.3 Ambitie

Richtinggevend voor dit deelgebied is het herkenbaar houden van de samenhang van twee bos- en heidegebieden met de nabijgelegen esdorpen. De bos- en heidegebieden van het Dwingelderveld en van Hooghalen zijn een resultante van de ontginning van de woeste gronden rond de esdorpen.

- Ook het behouden van de samenhang van de esdorpen Elp, Orvelte, Westerbork en Zwiggelte met de naastgelegen beekdalen is bepalend voor de toekomst. Specifiek willen wij sturen op:
- Het beleefbaar houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap rond het Dwingelderveld. Deze karakteristiek komt tot uitdrukking in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen de krans van esdorpen rond het Dwingelderveld en in een grote tijdsdiepte van het gebied, zoals dat blijkt uit grafmonumenten, celtic fields en een radiotelescoop;
- Het herkenbaar houden van de grote tijdsdiepte van de bossen rond Hooghalen. Deze tijdsdiepte is te ervaren in zichtbare en niet zichtbare elementen uit de prehistorie, blokvormige ontginningsstructuren en ingrepen uit de moderne tijd zoals de radiotelescopen en de structuren van de werkverschaffing en Kamp Westerbork;
- Het instandhouden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap bij Elp, Orvelte, Westerbork en Zwiggelte. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es en beekdal, met bijbehorend micro-reliëf en beplantingselementen als houtwallen en esrandbosjes.

6.8 Deelgebied 7: Mars en Westerstroom – het keurslijf van de beken

6.8.1 Karakteristiek en structuur

De sterk vertakte beekdalen centraal in dit gebied zijn ordenend voor de organisatie van het esdorpenlandschap dat hier in de Middeleeuwen zijn structuur kreeg: essen, bebouwing en groenlanden liggen dicht op elkaar, waardoor een sterke ruimtelijke relatie bestaat. Het gebied eromheen is een jong ontginningslandschap dat zich kenmerkt door rechte lijnen, waarbinnen Witteveen een specifiek voorbeeld vormt. Naast open ruimtes bevat het jongere landschap ook scherp begrensde boseenheden.

Coevorden heeft zich als marktplaats en vestingstad ontwikkeld op de plek waar een aantal waterlopen samenkomen. Vanaf Coevorden loopt het tracé van de historische postweg naar Groningen. Elementen van de vesting zijn in de binnenstad nog steeds afleesbaar en structurerend.

Structuur

Algemeen

- Centraal deel met compacte esdorpstructuren binnen grillige beekdalen;
- Grootschalige heide- en veenontginningen met rechte lijnen.

Esdorpen

- Essen, beekdal en dorpskernen liggen dicht bijeen gegroepeerd binnen de ruimte van beekdal;
- Visuele relatie dorp, es en beekdal door open doorzichten;
- Beekdalen met percelering en houtwallen;
- Binnen de dorpen afwisseling open en gesloten ruimtes, verspreide bebouwing;
- Variatie in traditionele boerderijen die de historische ontwikkeling toont.

Ontginningen

- Open en doorsneden door rechte lijnen -in de vorm van wegen en beplanting;
- Oranjekanaal als rechte ontginningsas;
- Witteveen als gepland ontginningsdorp, met huizen en boerderijen in vaste ritmiek en plaatsing aan het lint.
- Grote boseenheden, door rechte lijnen begrensd en doorsneden, met daarbinnen (restanten van) heidegebieden;

Gees omringd door
beekdalen

124

Witteveen

Coevorden

- Centrum met radiaal stratenpatroon en kasteel met motte;
- Herkenbaarheid van de loop van de vestingwerken, in water en stedenbouwkundige structuren;
- Tracé van de historische postweg.

6.8.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

In dit gebied zijn twee tijdlagen bepalend geweest voor de huidige structuur: de laatmiddeleeuwse periode waarin de esdorpen zich op een vaste plek vestigden, en de jonge ontginningen van rond 1900. Door de grillige loop van de beekdalen ontwikkelden zich compacte esdorpen. Daaromheen bleven grote complexen woeste gronden liggen, die pas in de periode van de jonge ontginningen en de werkverschaffing aangepakt werden.

Eén plaats in dit verder ontoegankelijke gebied was strategisch als toegang en verdedigingscentrum: zo ontwikkelde Coevorden zich als vestingstad en poort van Drenthe.

Esdorpenlandschap

Centraal in het gebied ligt een esdorpenlandschap met het gave beekdalsysteem van de Mars- en Westerstroom met percelering en houtwallen. In dit deel zijn de elementen van het esdorpenstelsel nog in samenhang aanwezig, waarbij de kleinschaligheid is behouden. De beekdalen vertonen nog veel van de traditionele percelering en afscheiding met houtwallen. Binnen de beperkte ruimte die de beekdalen bieden, liggen essen, groenland en dorp dicht bijeen gegroepeerd en vormen ze ruimtelijk en visueel een eenheid. De esdorpen plooiën zich daarbinnen in een enigszins langgerekte vorm, en door de nabijheid van essen en beekdalen is de relatie hiermee, via de doorzichten, sterk en direct beleefbaar. Ook liggen de dorpen vaak dicht bij elkaar, waardoor de essen, aaneenliggend, vaak de overgang vormen tussen de dorpen. Naar het zuiden toe (grosfweg zuidelijk van de Verlengde Hoogeveense vaart) zijn de beken minder vertakt en hebben de esdorpen zich meer in de ruimte kunnen ontwikkelen.

Binnen de dorpen staan de overwegend traditionele hallehuisboerderijen met hun werkgeedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht, en met paden naar de es en de hooilanden. De jongere boerderijen staan vaak aan de uitvalswegen, en met het woongedeelte naar de weg toe geplaatst. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorpse functies gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid.

Door het gebied loopt een historische (post-)weg van Coevorden naar Groningen via Rolde, die nog steeds een interlokale verbinding vormt. Een aantal dorpen hieraan komt na 1900 ook aan de interlokale tramlijn te liggen die enkele decennia dienst doet. Het zijn deze dorpen, met name Dalen, Oosterhesselen en Aalden-Zweeloo die zich verder ontwikkelen met onder andere grotere naoorlogse uitbreidingen.

Het deel ten zuiden van de Hoogeveensche vaart is, door herinrichting in de jaren '50 met ruilverkaveling en kanalisatie van de beeklopen, rationeler en strakker ingericht. Hier heeft ook vaak een omkeer plaatsgevonden in het grondgebruik. Veel esgronden zijn omgezet in weidegrond en weiden in akkerland.

In de dorpen hebben de boerderijen nu veelal een woonfunctie gekregen; de kleinschaligheid en de historische structuur voor wonen en recreatie zijn aantrekkelijk en vormen een voorwaarde voor het cultuur- en fietstoerisme dat zich in dit gebied heeft ontwikkeld.

Jonge ontginningen

Ten noorden van het centrale deel, grofweg boven het huidige Oranjekanaal, lagen uitgestrekte woeste gronden die na 1900 op rationele wijze ontgonnen zijn, vaak via de werkverschaffing. Zo is de ontginning van Witteveen in 1926 aangepakt, waarbij een nieuw dorp, met arbeidershuizen en boerderijen in het geheel werd gepland. Langs het bewoningslint staan de gelijkvormige huizen, volgens een vaste ritmiek langs de weg geplaatst.

Ook veel boswachterijen zijn via de werkverschaffing aangelegd op voormalige heidevelden. Ze worden doorsneden door rechte lanen, waarbinnen op meerdere plaatsen percelen heide zijn bewaard, of later heraangelegd. Werden de bossen eerst voor de bosbouw aangeplant, na 1950 richtte Staatsbosbeheer ze vooral in als recreatiegebied. De grote bosenheden vormen een sterke begrenzing van het omliggende landschap, door hun massa en oprijzende silhouet. Aan de oostkant van het gebied vormt het Oranjekanaal de hoofdas van de jonge veenontginning waaruit Odoornerveen is ontstaan. Het lint is met omliggende openheid nog herkenbaar.

Coevorden

Bij Coevorden komen het Loodiep, het Drostendiep en het Schoonebekerdiep samen. Al in de prehistorie was deze plek van belang als doorgang en liep vanuit hier de route over de Hondsrug richting Groningen. Op deze strategische locatie werd in de late middeleeuwen een motte aangelegd, met daarop later het Kasteel. Zo ontwikkelde Coevorden zich door tot een vestingstad met een radiaal stratenpatroon en een planmatig aangelegde, stervormige vesting. Hiermee werd haar functie als de poort van Drenthe versterkt. Nadat in 1870 de vesting zijn

De oude lijnen van de vestingstad Coevorden zijn nog steeds te zien in het patroon van de stad

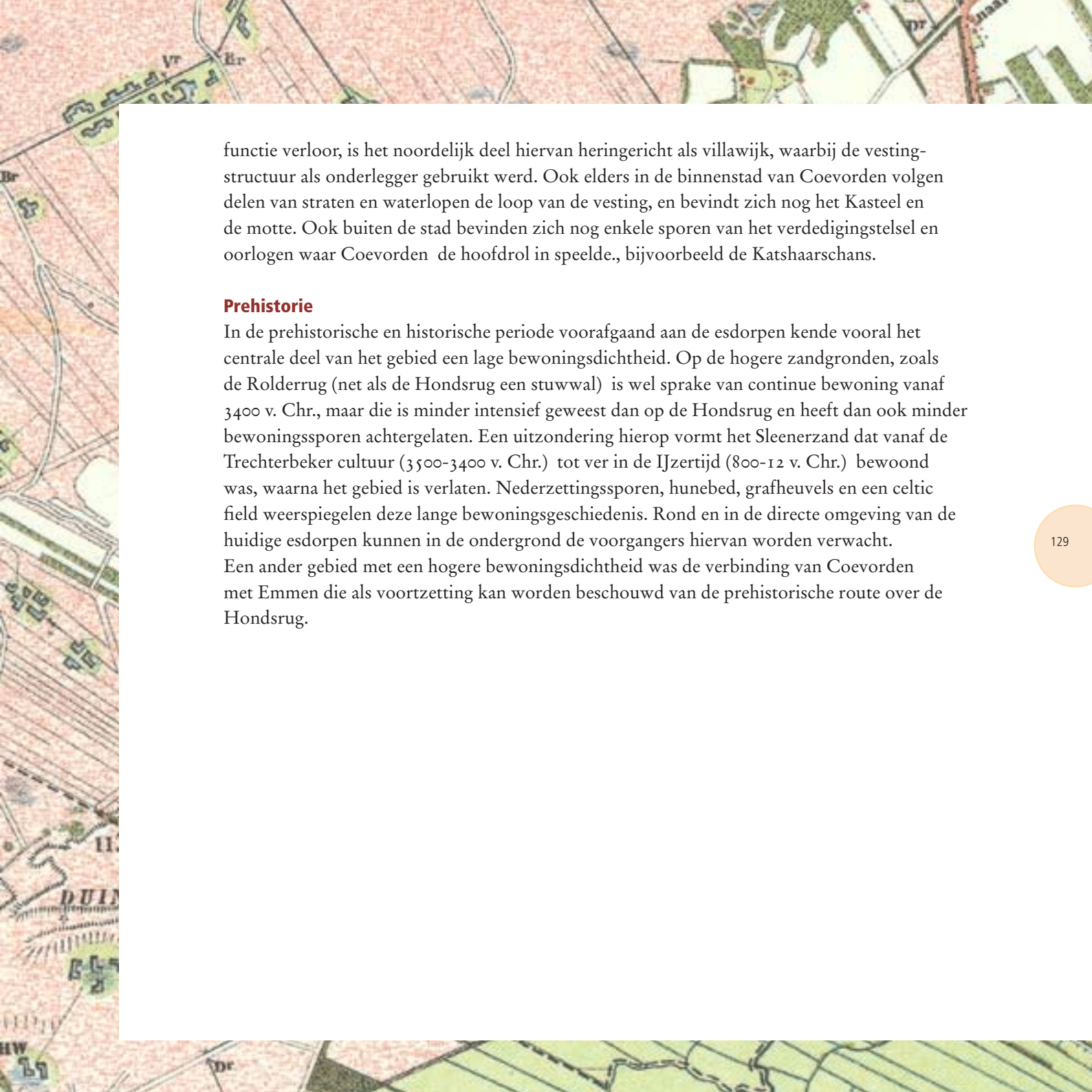
128

Vestingwerken
Coevorden
Van Heutzpark

functie verloor, is het noordelijk deel hiervan heringericht als villawijk, waarbij de vestingstructuur als onderlegger gebruikt werd. Ook elders in de binnenstad van Coevorden volgen delen van straten en waterlopen de loop van de vesting, en bevindt zich nog het Kasteel en de motte. Ook buiten de stad bevinden zich nog enkele sporen van het verdedigingstelsel en oorlogen waar Coevorden de hoofdrol in speelde., bijvoorbeeld de Katshaarschans.

Prehistorie

In de prehistorische en historische periode voorafgaand aan de esdorpen kende vooral het centrale deel van het gebied een lage bewoningsdichtheid. Op de hogere zandgronden, zoals de Rolderrug (net als de Hondsrug een stuwwal) is wel sprake van continue bewoning vanaf 3400 v. Chr., maar die is minder intensief geweest dan op de Hondsrug en heeft dan ook minder bewoningssporen achtergelaten. Een uitzondering hierop vormt het Sleenerzand dat vanaf de Trechterbeker cultuur (3500-3400 v. Chr.) tot ver in de IJzertijd (800-12 v. Chr.) bewoond was, waarna het gebied is verlaten. Nederzettingssporen, hunebed, grafheuvels en een celtic field weerspiegelen deze lange bewoningsgeschiedenis. Rond en in de directe omgeving van de huidige esdorpen kunnen in de ondergrond de voorgangers hiervan worden verwacht. Een ander gebied met een hogere bewoningsdichtheid was de verbinding van Coevorden met Emmen die als voortzetting kan worden beschouwd van de prehistorische route over de Hondsrug.

6.8.3 Ambitie

Bepalend voor dit deelgebied is het zichtbaar houden en verder versterken van de karakteristieke compacte structuren van dit esdorpenlandschap, zoals die tot uitdrukking komt in een centrale positie van de dorpen ingeklemd tussen het beekdal en de essen. Daarom willen wij specifiek sturen op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen en esrandbosjes;
- Het vasthouden en doorzetten van de ruimtelijke, meer langgerekte opzet van de esdorpen door zorgvuldig om te gaan met de vrije ordening van bebouwing en boerderijen, de afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het blijvend zichtbaar onderscheiden van de beekdalen door het grillige verloop en de kleinschaligheid te benadrukken;
- Het in stand houden van het karakter van Coevorden als vestingstad, zowel ondergronds als bovengronds, met alle onderdelen die daaraan refereren, zoals de motte, het kasteel, bastions, kazernes, wapenopslagplaats en radiale wegenstructuren;
- Het herkenbaar houden van de scherpe belijningen van de heideontginningen, waarbij binnen die belijningen variatie kan plaatsvinden;
- Het verder versterken van de oorspronkelijke ritmiek van bebouwing in de linten van Witteveen.

6.9 Deelgebied 8: De Reest en Meppel – alle(s) voer(t) naar Meppel

6.9.1 Karakteristiek en structuur

Bepalend voor de hoofdstructuur van dit gebied is de waaier van waterlopen waartussen de randveenontginningen liggen met hun bebouwingslinten. Waar de waterlopen samenkomen heeft Meppel zich vanaf de middeleeuwen ontwikkeld als handelsstad en doorvoerhaven. De randveenontginningen kenmerken zich door bewonings- en ontginningsassen op smalle zandruggen, met van daaruit smalle, zeer lange verkavelingstroken, en veelal een jongere 2de bewoningsas, zoals bij Ruinerwold. Bij Kolderveen en Nijeveen zijn enkele middeleeuwse griften (turfskanalen) nog aanwezig.

De grillige loop van de Reest is authentiek gebleven als grensrivier met Overijssel, met aan weerszijden zandkoppen waarop losse erven en esgehuchten zich aftekenen als eilanden in een open uitgestrekt beekdal.

De structuur van het gebied kan worden opgedeeld in verschillende onderdelen.

Laagveen/wegdorpen

- Licht slingerend verloop van linten, met een variatie in bebouwingsdichtheid en doorzichten;
- Verschoven linten, zeer lange, smalle opstreckende verkaveling en tussen de linten openheid;
- In Ruinerwold eenzijdige en traditionele bebouwing langs de oude noordelijke as, en tweezijdige en eclectische, rijkversierde bebouwing langs het tweede bewoningslint op de oude dijk;
- In Kolderveen en Nijeveen drie middeleeuwse griften (Kolderveense Ooster- en Westergrift en de Nijeveense Grift) in noord-zuid richting nog goed herkenbaar.

Reestdal

- De Reest met grillig verloop, daarlangs groenlanden en zandkopjes, structurerend voor het hoevenlandschap;
- Wijds en open beekdal met daarin erven en esgehuchten met opgaande beplantingsranden als eilanden in die openheid ;
- Kleinschaligheid van ontginningseenheden doordat bij elk erf eigen es en groenland hoort;
- Van oost naar west een verschuiving van sober naar rijk, door enkele landgoederen, en door een overgang van sobere besloten erven en nutstuinen naar boerenerven met aangebouwde voorhuizen en siertuinen in Engelse landschapsstijl.

134

Dr. Larijweg in
Ruinerwold

Meppel

- Vormende middeleeuwse water- en wegenlopen in het centrum grotendeels aanwezig of herkenbaar;
- De Drentse Hoofdvaart buiten Meppel als sterke zelfstandige beelddrager met haar sluizencomplexen en aanverwante bebouwing;
- De bebouwingsstructuren in het centrum veelal functioneel gekoppeld aan de markt- en havenfunctie, waarbij hoge verwachtingen van interne en ondergrondse sporen van de middeleeuwse stad;
- Villawijken en –park, tuinwijken en havenbebouwing uit de periode 1860-1940 als representanten van de economische bloei en van stedenbouwkundige concepten uit die tijd.

6.9.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

De Middeleeuwen vormen de meest dominante tijdslaag, waarin de ontginningen van het laagveen bij Ruinerwold en Nijeveen/Kolderveen vanuit het klooster van Ruinen en vanuit Steenwijk ter hand zijn genomen en waarin ook de eerste hoven in het Reestdal zijn gesticht. Deze ontwikkelingen zijn vormend: in het laagveen voor de wegdorpen en in het Reestdal met zijn esgehuchten. Meppel ontwikkelt zich in dezelfde periode tot markt- en handelsstad, als centrum in een web van waterwegen.

Een nieuwe impuls voor ruimtelijke ontwikkelingen valt in de periode 1860-1940, tijdens de economische bloei in de zuivelsector en de varkensexport. Binnen de middeleeuwse hoofdstructuur worden andere accenten aangebracht en verschijnen nieuwe elementen: de wegdorpen ontwikkelen een tweede lint, boerderij en erf verrijken, en rechte autonome lijnen van de infrastructuur van spoor en waterwegen brengen in en rond Meppel nieuwe functies en bebouwingsstructuren.

Nijeveen/Kolderveen

Nijeveen en Kolderveen zijn wegdorpen, gelegen op zandruggen en met hun licht slingerende wegpatroon met lange rechte kavels kenmerkend voor de randveenontginningen. Hoewel ze in elkaars verlengde liggen, hebben ze een andere achtergrond. Nijeveen is in de 12de eeuw vanuit Havelte ontgonnen door de monniken van het klooster uit Ruinen. Kolderveen is daarentegen in de 13de eeuw ontgonnen vanuit Overijssel, omdat het onder het kerkelijk rechtsgebied van Steenwijk viel. Beiden zijn ontgonnen voor de turfwinning. Hiertoe is een drietal griften

De Reest bij de
Havixhorst (linksboven)

136

Esgehucht Wildenberg
in het Reestdal

(turfkanalen) gegraven, die nog grotendeels intact zijn. Na de ontginning wordt het land in eerste instantie gebruikt als bouwland, maar vanaf de 19de eeuw overheerst de veeteelt. Dit zorgt voor een open en wijds karakter.

Nijeveen en Kolderveen hebben een tweede lint: Kolderveensche- en Nijeveensche Bovenboer. Deze nieuwe wegdorpen, eveneens op zandruggen gelegen, ontstaan in de 18de eeuw, als de werkafstand van het land tot de boerderij te groot wordt. Men besluit dan om op het eigen perceel een nieuwe boerderij te stichten.

Bij de ruilverkaveling van de jaren zeventig van de vorige eeuw is een derde, moderne as ontstaan met het uitplaatsen van boerderijen noordelijk van de oude wegdorpen. Ondanks de verkorting en verbreding van percelen als gevolg van deze ruilverkaveling zijn in het hele gebied de strokenverkaveling en openheid nog goed herkenbaar.

Ruinerwold en Koekange

Net als Nijeveen hebben de wegdorpen Ruinerwold en Koekange hun ontstaan te danken aan de veenontginningen die vanuit het klooster van Ruinen werden opgezet. De randveenontginning in Koekange is in gang gezet in de 12de eeuw. Ruinerwold stamt ook uit deze periode. De zeer lange, smalle ontginningspercelen lopen vanaf de Wolddijk (die beschermd tegen de Wold Aa) tot aan de noordelijke Leisloot; de boerderijen ontwikkelen zich daartussen op de flank van een zandrug en hebben aanvankelijk elk hun eigen weg naar de Wolddijk. Clustervorming vindt plaats in zogenaamde kluften: Haakswold, Dijkhuizen, Ruigekluft en Kalekluft. Langzamerhand zijn deze aaneengegroeid tot een lang lint en aan de zuidzijde verbonden door een doorlopende weg, de huidige Dr. Larijweg.

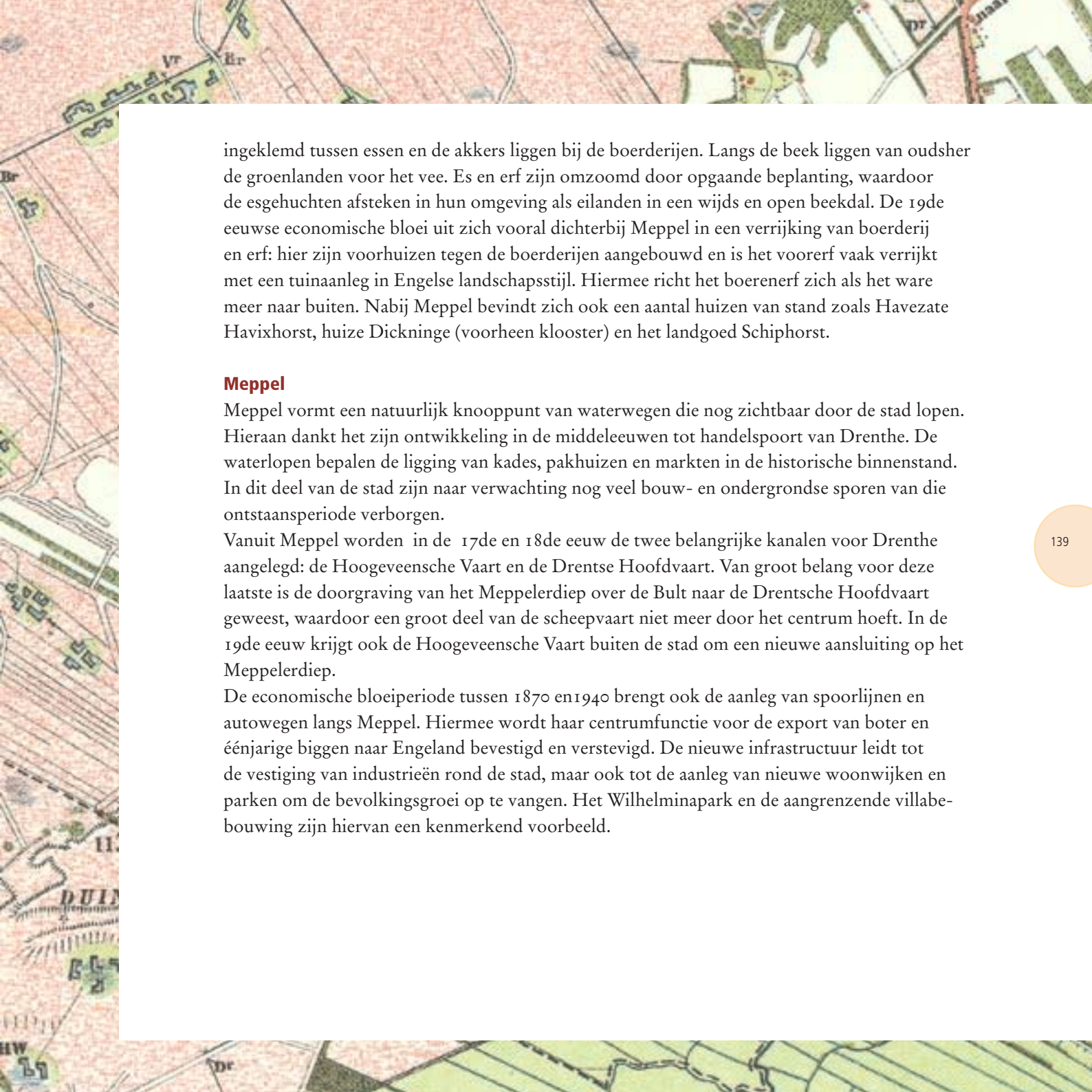
In de bloeiperiode van de veeteelt rond 1900 komt er een tweede bewoningslint aan de Wolddijk, waarbij het tussengelegen gebied open blijft. De nieuwe, rijkversierde boerderijen weerspiegelen de verworven rijkdom in het bijzonder langs het Haakswold, dat de bijnaam ‘Golden Endje’ draagt.

De ruilverkaveling in de jaren 1960-1970 heeft het verkavelingspatroon bij Koekange sterk doorbroken. Bij Ruinerwold is het slagenstelsel ook nu nog wel herkenbaar.

Reestdal

Het Reestdal neemt vanwege haar authenticiteit een bijzonder positie in. Het grensriviertje de Reest heeft nog zijn oorspronkelijke loop en wordt geflankeerd door esgehuchten. Deze esgehuchten bestaan uit één of enkele boerderijen en zijn gesticht op kleine zandopduikingen langs de Reest. Ze zijn een weerspiegeling van het esdorpensysteem in het klein. De erven liggen

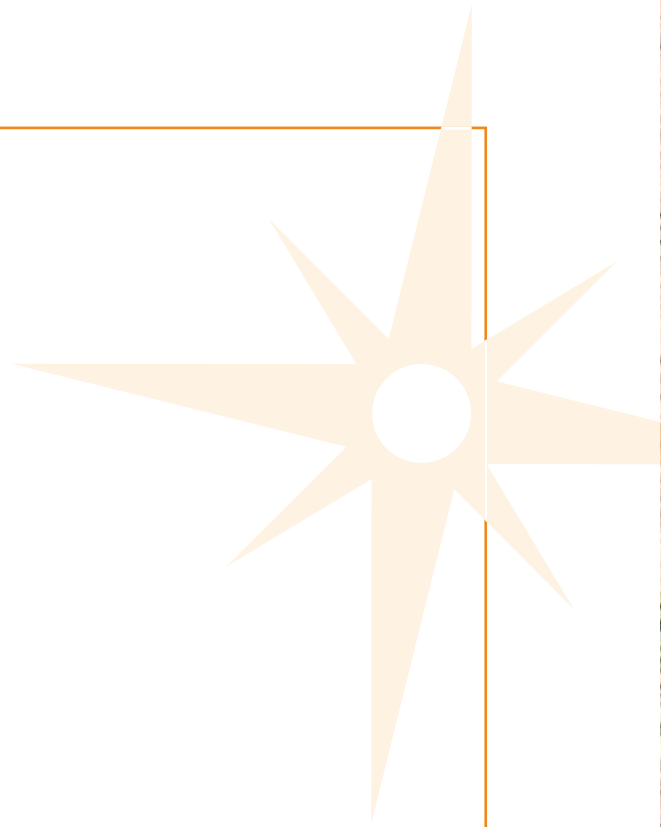
ingeklemd tussen essen en de akkers liggen bij de boerderijen. Langs de beek liggen van oudsher de groenlanden voor het vee. Es en erf zijn omzoomd door opgaande beplanting, waardoor de esgehuchten afsteken in hun omgeving als eilanden in een wijds en open beekdal. De 19de eeuwse economische bloei uit zich vooral dichterbij Meppel in een verrijking van boerderij en erf: hier zijn voorhuizen tegen de boerderijen aangebouwd en is het voorerf vaak verrijkt met een tuinaanleg in Engelse landschapsstijl. Hiermee richt het boerenerf zich als het ware meer naar buiten. Nabij Meppel bevindt zich ook een aantal huizen van stand zoals Havezate Havixhorst, huize Dickninge (voorheen klooster) en het landgoed Schiphorst.

Meppel

Meppel vormt een natuurlijk knooppunt van waterwegen die nog zichtbaar door de stad lopen. Hieraan dankt het zijn ontwikkeling in de middeleeuwen tot handelspoort van Drenthe. De waterlopen bepalen de ligging van kades, pakhuizen en markten in de historische binnenstand. In dit deel van de stad zijn naar verwachting nog veel bouw- en ondergrondse sporen van die ontstaansperiode verborgen.

Vanuit Meppel worden in de 17de en 18de eeuw de twee belangrijke kanalen voor Drenthe aangelegd: de Hoogeveensche Vaart en de Drentse Hoofdvaart. Van groot belang voor deze laatste is de doorgraving van het Meppelerdiep over de Bult naar de Drentsche Hoofdvaart geweest, waardoor een groot deel van de scheepvaart niet meer door het centrum hoeft. In de 19de eeuw krijgt ook de Hoogeveensche Vaart buiten de stad om een nieuwe aansluiting op het Meppelerdiep.

De economische bloeiperiode tussen 1870 en 1940 brengt ook de aanleg van spoorlijnen en autowegen langs Meppel. Hiermee wordt haar centrumfunctie voor de export van boter en éénjarige biggen naar Engeland bevestigd en verstevigd. De nieuwe infrastructuur leidt tot de vestiging van industrieën rond de stad, maar ook tot de aanleg van nieuwe woonwijken en parken om de bevolkingsgroei op te vangen. Het Wilhelminapark en de aangrenzende villabouwing zijn hiervan een kenmerkend voorbeeld.

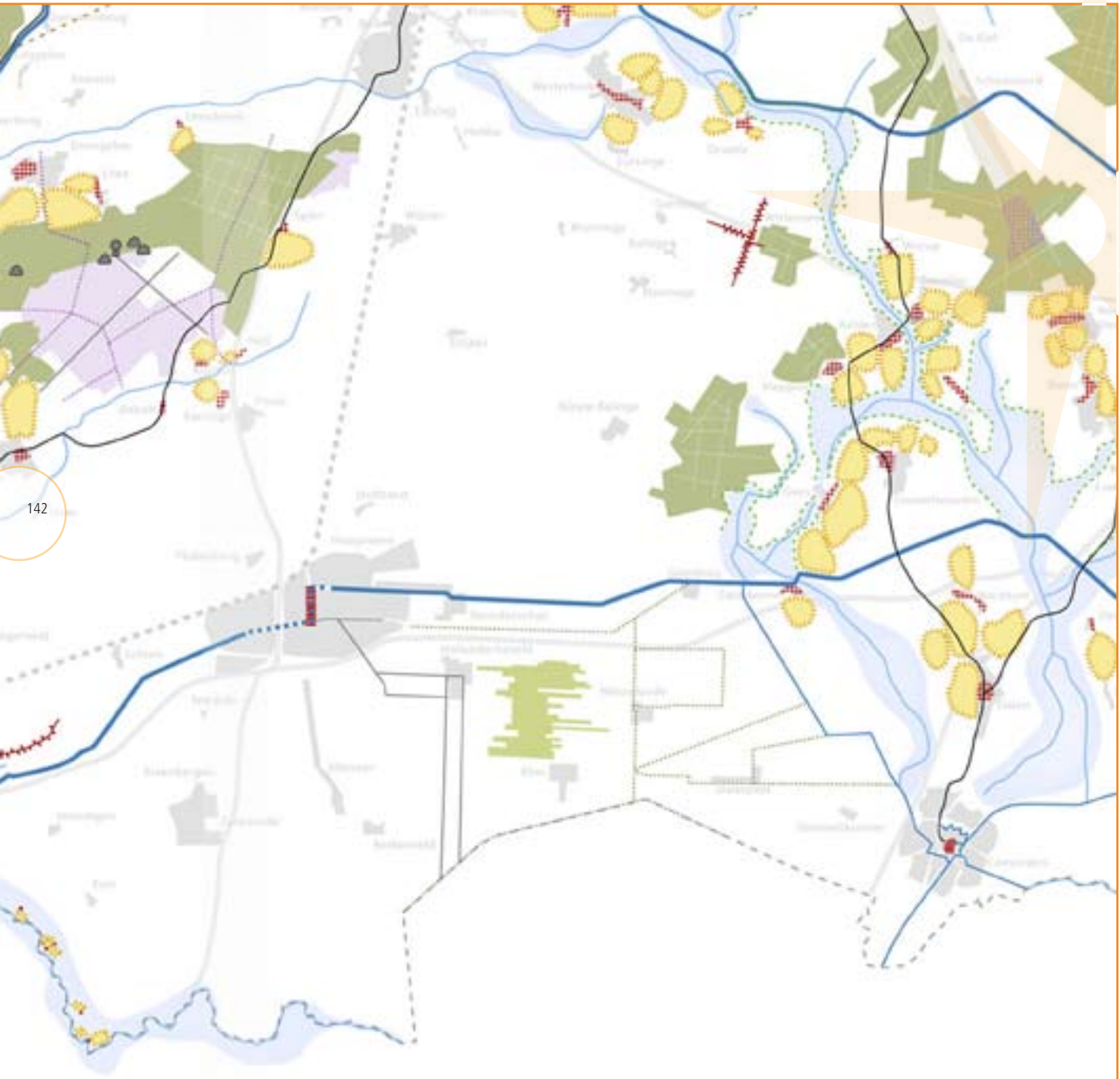

6.9.3 Ambitie

Leidend in dit deelgebied is een samenloop van verschillende waterlopen waartussen en waarlangs verschillende ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. De sturing is verschillend voor elk van deze onderdelen. Wij willen sturen op:

- Het zichtbaar houden van de middeleeuwse griften bij Kolderveen en Nijeveen;
- Het in stand houden van het oude en het nieuwere lint van Ruinerwold en de ligging ervan in de omgeving. Dit doen wij door het herkenbaar houden van de verschillen in positionering, weginrichting en architectuur, door het vasthouden aan de verkavelingstructuren en door het open houden van de ruimte tussen de twee bebouwingslinten;
- Het veilig stellen van het esgehuchtenlandschap van het Reestdal door het benadrukken van de samenhang tussen de erven, essen en groenlanden en de karakteristieke erf- en esbeplanting die de erven en essen markeert in het verder open beekdal van de Reest;
- Het versterken van het karakter van de Drentse Hoofdvaart als beelddrager van een ensemble van kanaal, sluis- en brugcomplexen en gerelateerde bebouwing;
- Het herkenbaar houden van de historische kern van Meppel als markt- en handelsstad, zowel bovengronds als ondergronds, met alle elementen die daaraan refereren, zoals bebouwingsstructuren, waterlopen, pleinen en parken.

6.10 Deelgebied 9: het Hollandscheveld en Hoogeveen – kruising van richtingen

6.10.1 Karakteristiek en structuur

De structuur van dit gebied heeft geen duidelijke drager. Dit komt door de relatief complexe en kleinschalige aanpak van de oudere veenontginningen, vanaf de 17de eeuw.

De (verlengde) Hoogeveense Vaart vormt de basis en verbindende schakel in de veenontginningen. De structuur hiervan is nog steeds herkenbaar aan de “opgaanden”, die als ontginningsassen dienden, en aan de verschillende kavelrichtingen van de –vele- ontginningsblokken, die aan de achtergrenzen bij elkaar komen.

Hoogeveen heeft zich ontwikkeld als stedelijke kern vanuit het kruispunt van twee belangrijke vaarten: de (verlengde)Hoogeveense Vaart en de inmiddels gedempte Zuidwoldiger Opgaande.

De structuur van het gebied:

- Ontginningsassen als lijnen georiënteerd op en verbonden met de (Verlengde) Hoogeveense Vaart;
- Centraal groot ‘blok’ met daaromheen uitwaaierend (latere) blokken, onderling herkenbaar door de assen en de verschillende kavelrichtingen die ‘botsen’ bij de achtergrenzen;
- Bossen bij Hollandscheveld die de smalle kavelstructuur en –richting volgen, met rafelige begrenzingen .

Specifiek voor Hoogeveen:

- “Het Kruis” als ontstaanspunt herkenbaar in het kruispunt van twee –gedempte- vaarten;
- Noordelijk daarvan herkenbare historische percelering en bebouwingsstructuur.

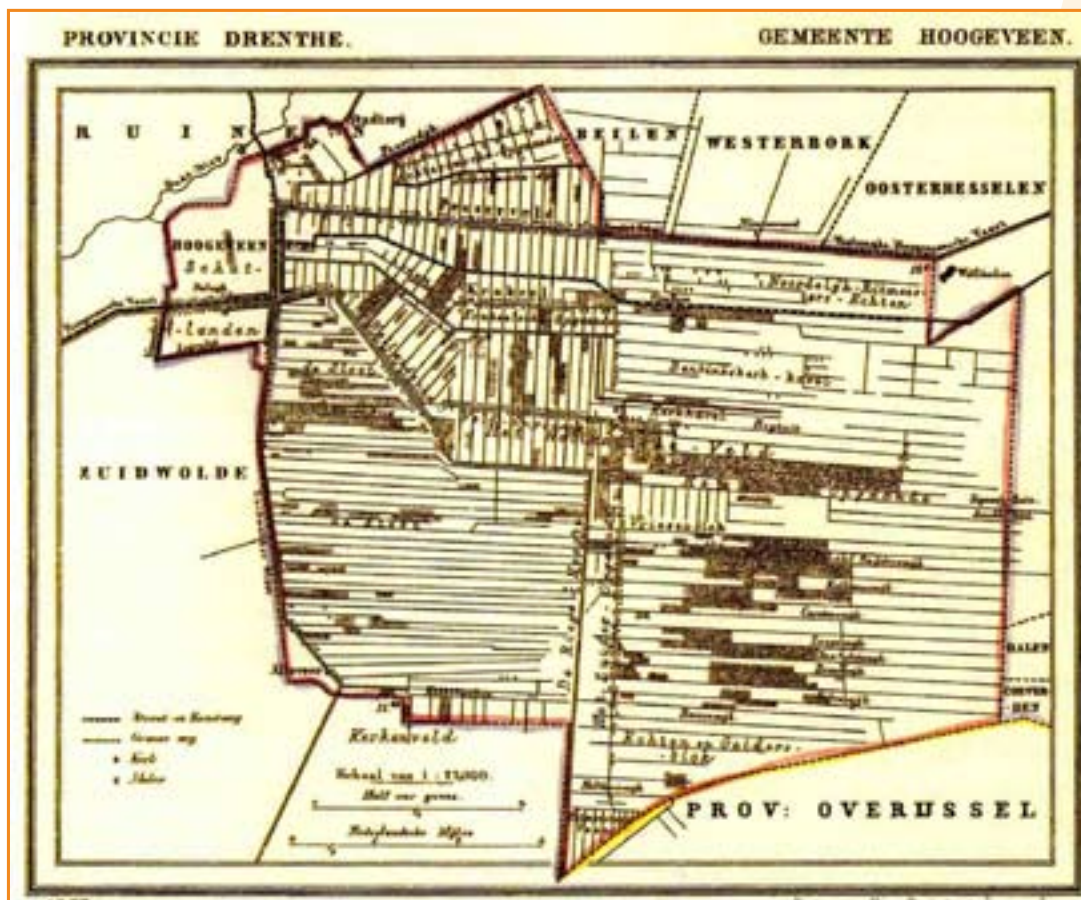
6.10.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

Het veengebied is in twee fasen afgegraven: vanaf 1625 het gebied rond Hollandscheveld en Alteveer vanaf 1625, en later in de 19de eeuw de daaromheen liggende delen, gerelateerd aan de Verlengde Hoogeveense Vaart.

De veenontginningen

De kanalen (opgaanden) die als ontginningsassen dienen, zijn weliswaar verbonden met de (verlengde) Hoogeveense Vaart, maar niet volgens een vast geometrisch systeem daarop

Plan voor de ontginning van het veengebied rond Hogeveen.

georiënteerd. De bebouwingsstructuren in het gebied, langs assen en in clusters rondom verbijzonderingen, zijn geleidelijk gegroeid na de veenaafgraving, met de vestiging van individuele boeren. Veearbeiders vestigen zich overal verspreid in het gebied. Oorzaak voor deze trage ontwikkeling is de arme dalgrond die onbewerkt door de turfgravers werd achtergelaten; gevolg is de tegenwoordige ruimtelijke structuur, die vooral als kleinschalig, open en divers kan worden gekarakteriseerd. De meeste kanalen zijn gedempt. Doordat grootschalige ruilverkaveling in dit gebied is uitgebleven, is de smalle kavelstructuur nog herkenbaar.

In het gebied van het Hollandscheveld tonen de veenbossen en de houtwallen een patroon dat de langgerekte kavelstructuur herkenbaar houdt. De bospercelen volgen de oost-west lopende kavelrichting, de smalle uitlopers vormen een rafelige rand. Ze weerspiegelen de geschiedenis van de periode na de veenaafgraving: in de 18de eeuw komt vanonder het veen de arme zandgrond tevoorschijn, die moeilijk in cultuur te brengen blijkt. Daarom zijn grote delen eerst bebost, om pas veel later perceelsgewijs weer voor landbouw gebruikt te worden.

De karakteristiek van Alteveer, ten zuiden van Hoogeveen, wordt bepaald door de splitsing van de opgaande, in het zuiden. Hier stuitte men bij het graven van het –tegenwoordig gedempte– kanaal op een zandrug.

In de 19de eeuw heeft een tweede ontginningsgolf plaats gevonden. Ten noordoosten van Hoogeveen sluit men aan op de verlengde Hoogeveense Vaart en begint vanuit dit kanaal de ontginning. Bij de aansluitingen ontstaan kernen. Opvallend is dat de oude markegrenzen belangrijke achtergrenzen vormen voor de percelen. Dit geldt ook voor de ontginningen ten oosten van het Hollandscheveld. Dit verklaart de blokvorming en de verspringing van ontginningsassen die op foto's en kaarten nog goed zichtbaar is. Zuidoostelijk in het gebied ligt ook de uit de 16de eeuw stammende randveenontginning Steenwijksmoer.

Hoogeveen

Hoogeveen heeft zich net als de andere dorpen ontwikkeld vanuit een kruispunt van waterwegen. Als spil van waaruit de opgaanden vanaf de vaart het veen in gelegd worden, groeit dit dorp uit tot 'hoofdstad van het veen'. Ook de later opkomende verwante industrie concentreert zich hier. De periode na de Tweede Wereldoorlog levert een aanwijzing als groeikern en economische steun op, waardoor Hoogeveen als een werkstad sterk in oppervlakte is uitgebreid. Van de kenmerkende ontwikkeling en structuur getuigt nog "Het Kruis", zichtbaar als wegstructuur en langs de Hoofdstraat ten noorden van het kruispunt in een historische gevelwand en kleinschalige oost-west parcelering.

De Hoogeveense Vaart

Het Kruis van
Hogeveen

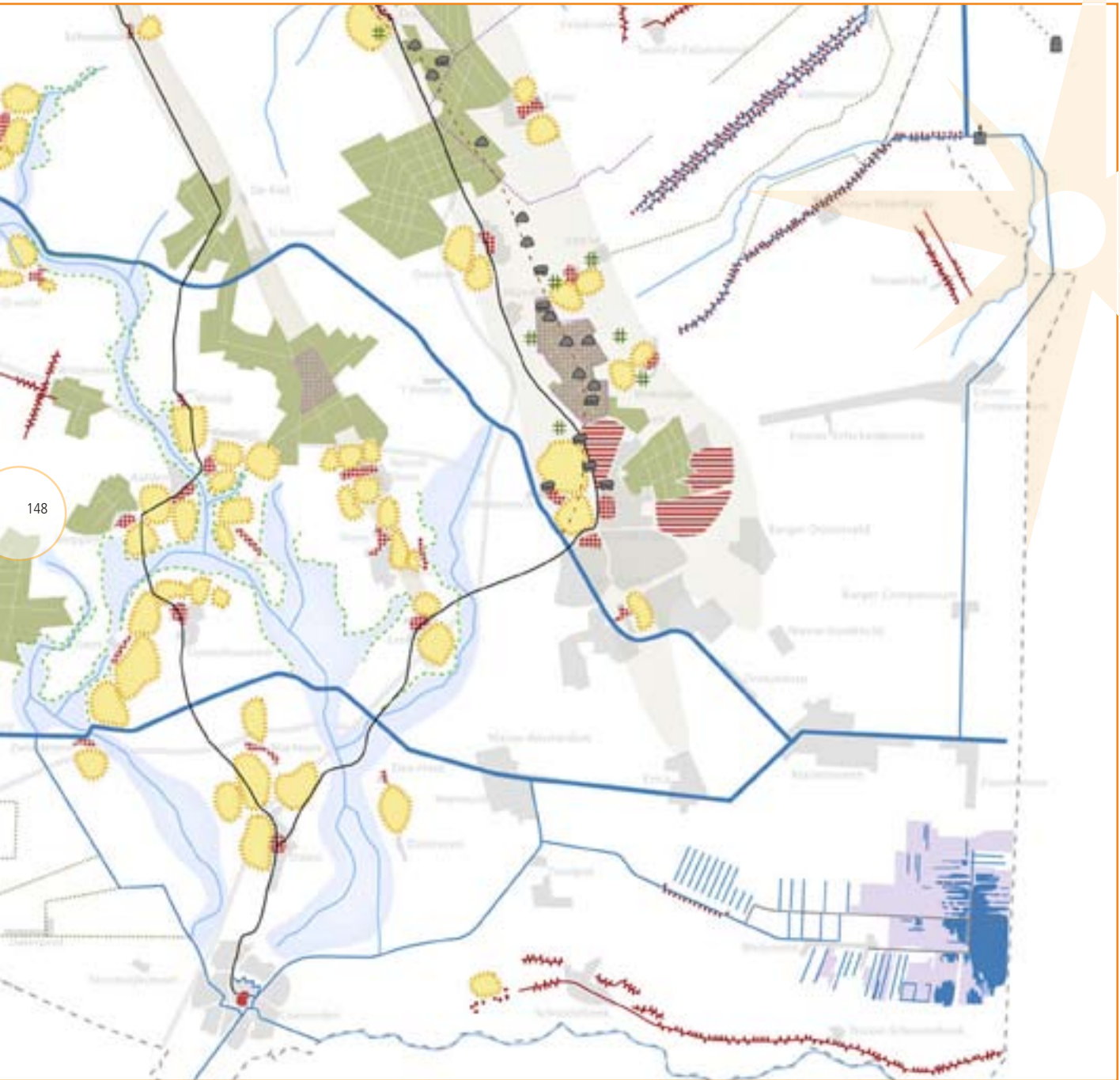
De rug van Zuidwolde

Aan de westrand van dit deelgebied ligt de Zuidwolderrug: een stuwwal, ontstaan in de voorlaatste ijstijd. Door het hoogteverschil met het omliggende gebied is de wal goed zichtbaar in het landschap. De rug vormt al in de prehistorie een verbinding tussen de hogere gronden van Overijssel en die van Drenthe. Vondsten, onder andere uit de Trechterbekertijd, wijzen op een lange menselijke geschiedenis. Vooral enkele clusters grafheuvels in het zuidelijk deel verwijzen hiernaar, evenals de keten van esdorpen die in de middeleeuwen hun vaste plek vonden. De combinatie van gedane vondsten, de hoge ligging en de positie geven het gebied een hoge (archeologische) verwachtingswaarde.

6.10.3 Ambitie

Richtinggevend voor dit deelgebied is het behouden van het onderscheid tussen de verschillende ontginningsblokken in het veengebied. Dit is vooral zichtbaar te maken op de grenzen van de blokken. Wij willen dan ook sturen op:

- Het gebruik maken van de randen en contrasten tussen de verschillende ontginningsblokken bij nieuwe ontwikkelingen, en in het bijzonder de achtergrenzen van de ontginningsblokken, waar verschillende kavelrichtingen bij elkaar komen;
- Het zichtbaar houden van de plaatsing van de bospercelen van het bos bij Hollandscheveld binnen de oude perceelsstructuren, en het in stand houden van de rafelige, verspringende randen van dit bos.

6.11 Deelgebied 10: Emmen en haar venen – planmatige ontwikkeling

6.11.1 Karakteristiek en structuur

Bepalend in dit gebied is de positie van Emmen als naoorlogse stad, in een veengebied dat vrij laat is ontgonnen en nog de concrete sporen toont van de machinale veenontginningen. Emmen, oorspronkelijk een esdorp op een uitloper van de Hondsrug, bezit rondom de oude kern een krans van woonwijken en industriegebieden, die representatief zijn voor de opeenvolgende fasen in het naoorlogse planningsdenken.

Daarbuiten zijn in het gebied van het Amsterdamscheveld de verschillende facetten en fasen van de machinale veenontginning in één gebied zichtbaar.

De zuidelijke strook langs de grens met Duitsland heeft een eigen karakter, gevormd door de randveenontginningen en hun wegdorpen en de esgehuchten.

Voor het gebied als totaal is kenmerkend

- De veelzijdigheid van ruimtelijke inrichting in fasen en in tijd, met structuren van esdorpen, veenontginningen, wegdorpen en naoorlogse planning;
- De verschillende zones die zich door hun autonome ontwikkeling sterk van elkaar onderscheiden.

De karakteristieken van elk van de zones

Emmen

- Hoofdstructuur van naoorlogse uitleg met de functiescheiding wonen, werken, recreatie en verkeer daarbinnen;
- De naoorlogse woonwijken Emmermeer, Angelslo en Emmerhout als gave representanten van stedenbouwkundige concepten;
- De aanwezigheid van (restanten van) esdorpstructuren van (het centrum van) Emmen, Barge en Westenesch en prehistorische sporen die de route van Coevorden naar Groningen over de Hondsrug weerspiegelen.

Veengebied

- Meervoudig systeem van kanalen en wijken;
- Rond het Amsterdamscheveld en het Bargerveen zijn verschillende fasen van veenontginning zichtbaar door strakke interne ontginningslijnen, aan de randen rafelige grenzen tussen wel en niet afgegraven en in cultuur gebracht hoogveen, machinale sporen in het veen en de turfstrooiselfabriek en gerelateerde dorpsbebouwing bij het gebied van Van Griendtsveen.

Randveenontginningen

- Licht slingerend verloop van de weg als ontginningsas parallel aan het Schoonebekerdiep;
- Een onderscheid tussen oost en west in lintdorpen en esgehuchten;
- Een opstreckende verkaveling vanuit het lint.

6.11.2 Achtergrond

Plaatsing in de tijd

De huidige ruimtelijke structuur is vooral bepaald in de 20ste eeuw. Vanaf 1945 groeit Emmen als uitdijend esdorp in enkele decennia uit tot een geplande functionele stad. In dezelfde eeuw wordt het grote veengebied rond Emmen in korte tijd op industriële wijze afgegraven en in cultuur gebracht.

De Hondsrug kent als hooggelegen gebied al sinds de prehistorie bewoning. Onder andere Emmen en Barge zijn voortgekomen uit eerdere bewoningssporen.

Het gebied langs het Schoonebekerdiep is vanaf de 13de eeuw in cultuur gebracht.

Emmen

Emmen is van oorsprong een esdorp dat vanaf eind 19de eeuw zijn eerste groei beleeft tijdens de grote veenontginningen van het achterland. De grote groei vindt echter plaats na 1945, na de aanwijzing tot ontwikkelingsregio. Zo wordt Emmen een naoorlogse, geplande stad rondom een kleine oude kern met kerk en brink. De stadsuitleg is in zijn geheel gepland volgens het heersende principe van functiescheiding: wonen, werken en recreëren worden in aparte, grote eenheden ondergebracht, waarbij de wegenstructuur als verdelend systeem een belangrijke plaats inneemt in het ontwerp.

In Emmen wordt rondom de oude kern een aantal woonwijken en industriegebieden geprojecteerd, met daartussen en aangrenzend de staatsbossen als Emmerdennen en het Valtherbos. Een ringweg omsluit en verbindt de nieuwe uitbreidingen. Het tracé van oude wegen en paden blijft, zij het ondergeschikt, herkenbaar in het stratenpatroon binnen de wijken.

Op basis van dit totaalplan is tussen 1950 en 1980 een viertal woonwijken gerealiseerd die opeenvolgende representanten van het denken over stadsplanning vormen. Wat de wijken gemeen hebben is de vormgeving vanuit de zogenaamde wijkgedachte: een hiërarchische opbouw van sociale eenheden, vanaf het niveau van de woning, via woonstraat of -erf, naar buurt, wijk en stad. Woonerven en buurten groeperen zich in of rond het groen, verbindingswegen koppelen de buurten aan de hoofdtoegangswegen, die weer plaats bieden aan voorzie-

Turfstrooiefabriek
Amsterdamscheveld

ningen. Hoogbouw markeert grenzen en hoofdwegen. Ook het opnemen van bestaande landschappelijke structuren –en in Angelslo van archeologische relictten- in het ontwerp is kenmerkend.

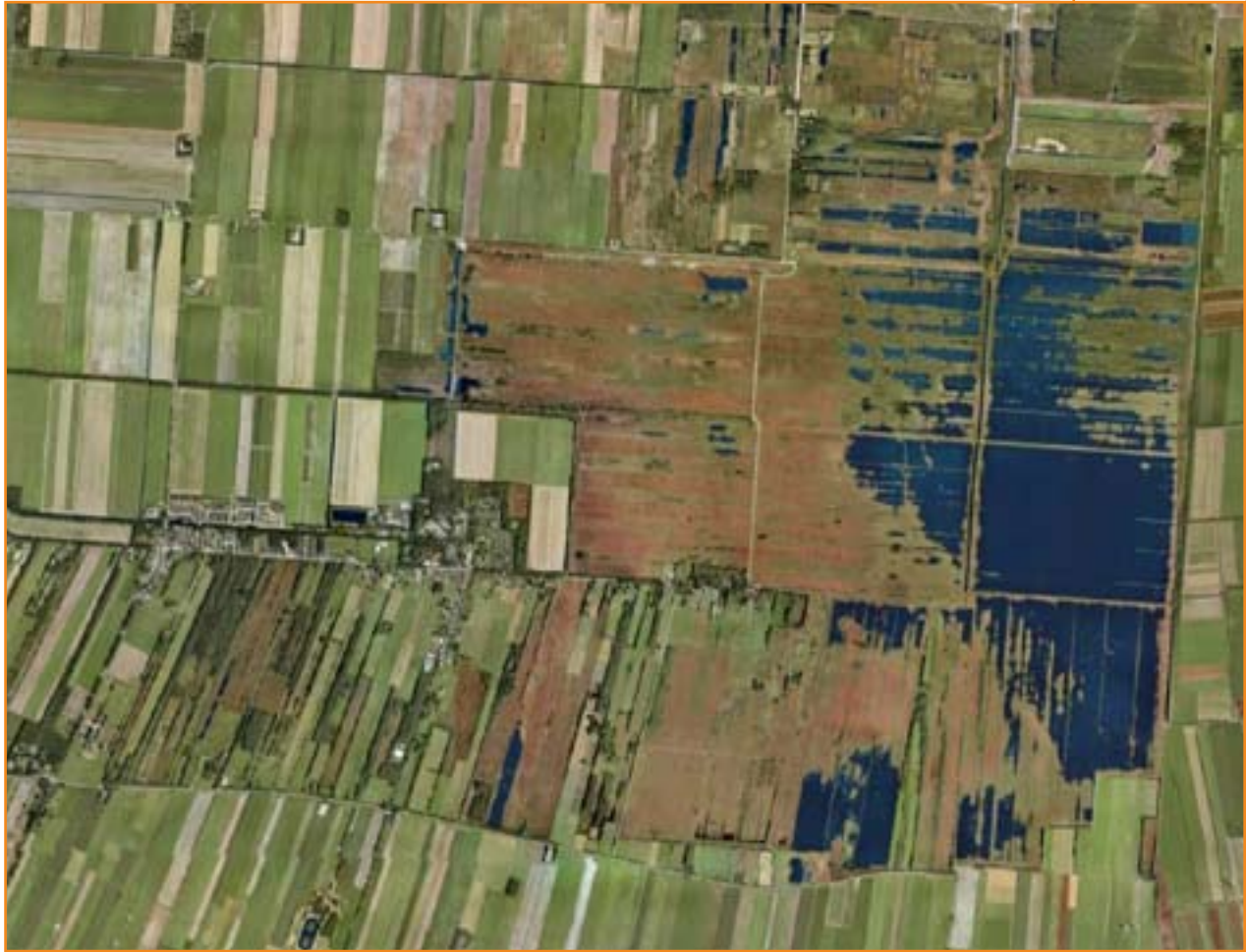
De eerste wijk, Emmermeer (1947-1960), is nog niet als geheel gepland en is te karakteriseren als een proeftuin voor experimenten met etagebouw en woningtypen in een ruime stedenbouwkundige opzet. Vervolgens worden de wijken Angelslo (1956-1969) en Emmerhout (1961-1974) elk wel als geheel ontworpen door de stedenbouwkundige Niek de Boer. Beide tonen een consequente uitwerking van de wijkgedachte, met de introductie van woonstraten (Angelslo) en woonerven (Emmerhout). In de wijk Bargeres (1967-1983) worden de woonbuurten - zogenaamde brinken - door een ringweg ontsloten in een meer onregelmatig patroon. De wijk wordt doorsneden door het Oranjekanaal.

Na Bargeres zijn ook andere wijken en industriegebieden gerealiseerd, over het algemeen in dezelfde traditie van totaalplanning. De uitbreiding en toekomstige verplaatsing van het Noorderdierenpark naar de Noordbargeres vormt een nieuwe stap.

De westflank van het oorspronkelijke Emmen blijft grotendeels vrij van de stadsuitbreidingen. Dit zuidelijke en hoogste deel van de Hondsrug heeft in de prehistorie zeer intensieve bewoning gekend. Nederzettingen, grafheuvels en hunebedden markeren en flankeren de prehistorische weg die hierlangs vanuit Coevorden over de Hondsrug richting Groningen heeft gelopen. In het Valtherbos zijn deze sporen nog duidelijk zichtbaar aanwezig. In dit gedeelte is tevens de structuur van het esdorpenlandschap zichtbaar gebleven in het dorp Westenesch en deels in Noord-Barge, met de tussenliggende essen. Binnen de dorpen staan de overwegend traditionele hallehuisboerderijen met hun werkgedeelte, de baander, naar de weg of de brink gericht en met paden naar de es en de hooilanden. De jongere boerderijen staan vaak aan de uitvalswegen, en met het woongedeelte naar de weg toe geplaatst. Binnen dit systeem zijn geleidelijk de verdere dorps functies gegroeid zoals woonhuizen, winkels, scholen en (ambachtelijke) bedrijvigheid.

Veengebied

De systematische turfwinning van het laatste Drentse veengebied is aan het eind van de 19de eeuw in gang gezet en tot ver na 1945 doorgegaan. Vanuit drie hoofdrichtingen is het veen vergraven: vanuit het noordwesten met het Oranjekanaal, vanuit het westen met het doortrekken van de Verlengde Hoogeveense Vaart, en vanuit het noorden door een aftakking vanuit het Groninger Stadskanaal. De meervoudige richting van de hoofdkanalen vertakt zich nog verder in vele kleinere wijken en vaarten. In het landschap zijn deze verschillende ontginningen nog steeds goed zichtbaar in de verspringende kavelrichtingen.

**Het ontgonnen
Amsterdamscheveld links
en het niet ontgonnen
hoogveen van het
Bargerveen rechts**

Met een grootschalige, machinale aanpak wordt in korte tijd een zeer groot gebied opengelegd en afgegraven. De directe exploitatie staat hierbij centraal, waardoor de industriële verwerking van de turf vaak ter plekke wordt opgezet. Zo ontstaat een industrieel veenontginningslandschap, waarbij de overgang naar landbouw in het gebied geleidelijk en via particuliere vestiging is gebeurd.

Terwijl de afgraving van het veen nog volop in bedrijf is, vindt een economische omslag plaats door de opkomst van de goedkopere steenkool. Turf heeft als brandstof geen concurrerende waarde meer, waardoor het zuidoosten van Drenthe in een economische crisis raakt. Deze crisis is zo omvattend, dat de regio na 1945 opgenomen wordt in de grote projecten van de Marshallhulp. Emmen en omgeving wordt als ontwikkelingsgebied aangewezen. Dit resulteert in een snelle uitbreiding van de dorpen met industrie en woonwijken, vaak geconcentreerd rondom kruispunten van wegen en waterwegen. Ook de glastuinbouw wordt sterk gesteund en uitgebreid, in het bijzonder ten noorden van Klazienaveen en bij Erica.

Een ander fenomeen dat veroorzaakt is door het snelle verval van de turfwinning, is het grote gebied, nu bekend als het Bargerveen, waar de veenaafgraving middenin het proces is gestopt. Nog steeds is de centrale oost - west ontginningsas herkenbaar, met daarlangs de rafelige afwisseling tussen afgegraven en niet afgegraven veen. Langs de randen liggen nog steeds de sporen van het machinale afgraven, zoals het smalspoor en kiepbakken.

Bargerveen vormt een mooi contrast met het aangrenzende Amsterdamscheveld. Dit gebied is nog wel systematisch afgegraven. De turfstrooiefabriek van Van Griendtsveen, het achterliggende veld met het smalspoor en de bedrijfswoningen langs het kanaal zijn nog in samenhang aanwezig. Het Amsterdamscheveld en het Bargerveen laten samen de verschillende fasen in de machinale veenontginning zien.

Langs het Schoonebekerdiep

Parallel aan het Schoonebekerdiep, een beek die ook de grens met Duitsland vormt, ligt een weg met een bewoningslint, waarvan het oostelijk deel zich enigszins anders heeft ontwikkeld dan het westelijke. In het hele gebied zijn de Duitse invloeden zichtbaar, door het gebruik van Bentheimer zandsteen in de boerderijen en door een relatief groot aantal katholieke kerken. In het oostelijk deel ligt op een reeks zandruggen een lint van wegdorpen, ontstaan binnen de randveenontginningen, die hier vanaf plusminus. 1250 starten. Het landschap toont de kenmerkende, diepe strokenverkaveling, waarbij in dit gebied de afstand tussen de weide en boerderij zo groot is, dat midden in het landschap tal van zogenaamde booën zijn gebouwd. Dit zijn

stallen waar de herder en zijn vee, voornamelijk jonge ossen, konden overnachten. Van deze booën is nu nog een replica over.

Een bijzondere plek nemen de buurtschappen Oostersebos, Middendorp en Westersebos bij Schoonebeek in. Zij vormen linten ten noorden van en evenwijdig aan de hoofdweg, waarvandaan elke boerderij een eigen toegangsweg heeft gehad.

Ten westen van Schoonebeek bestaat de bebouwing uit esgehuchten die zich ontwikkeld hebben op zandopduikingen. Padhuis en Vlieghuis zijn hiervan voorbeelden. In de nabijheid van deze gehuchten ligt de Katshaarschans die onderdeel was van de veenlinie die Drenthe en Coevorden moest beschermen.

Schoonebeek zelf heeft een aparte positie. Na 1950 is dit wegdorp van de randveenontginningen flink gegroeid. Aan het eind van de jaren '40 van de vorige eeuw start de NAM met aardoliewinning in het gebied en worden in het dorp wijken voor de arbeiders aangelegd. Het landschap is tot in de negentiger jaren gedomineerd door jaknikkers. Aan het einde van de oliewinning zijn deze industriële relictten volgens afspraak weer verwijderd. In het centrum van Schoonebeek staat nog een jaknikker als herinnering. De jaknikkers aan de Duitse zijde geven een beeld van hoe het aan Nederlandse zijde heeft uitgezien.

6.11.3 Ambitie

Bepalend voor dit deelgebied is de stad Emmen als naoorlogse groeikern op de rand van de Hondsrug met een omringend veengebied.

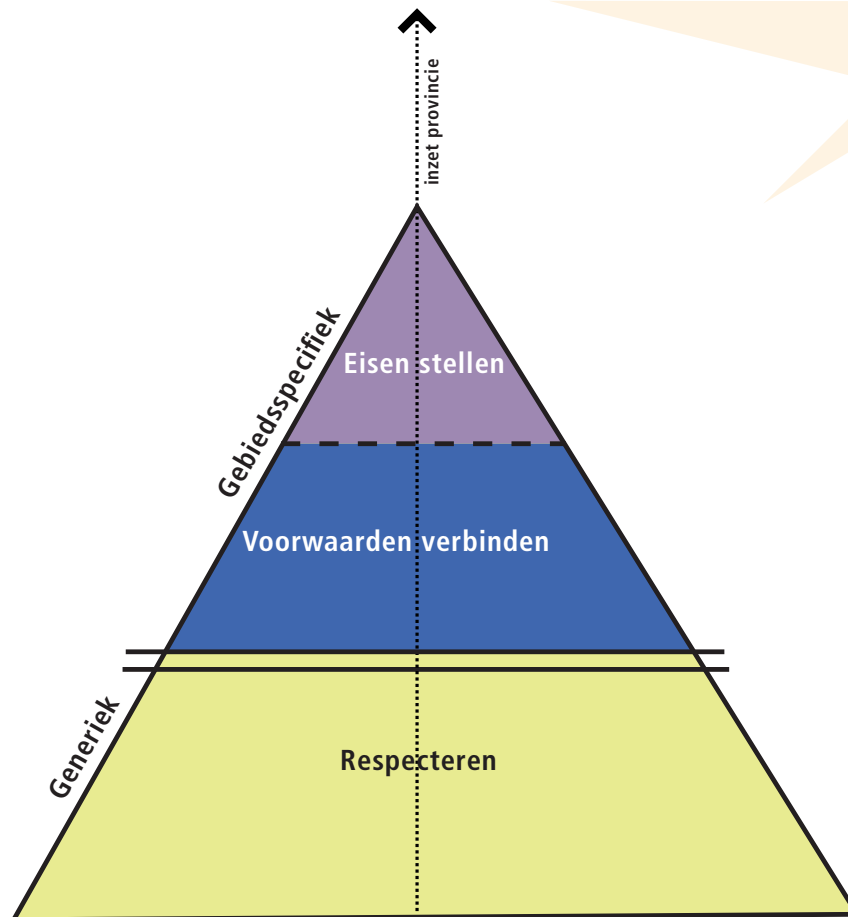
In dit deelgebied willen we specifiek sturen op:

- Het behouden van de kenmerkende stedenbouwkundige concepten van de naoorlogse wijken van Emmen als representanten van opeenvolgende fasen in het denken over wonen en de stad;
- Bij nieuwe ontwikkelingen van Emmen consequent vasthouden aan het wijkontwerp als totaalbeeld en als uitdrukking van een vernieuwend denkbeeld over de wijze van wonen;
- Het zichtbaar houden van de machinale veenwinning en veenverwerking op het Amsterdamscheveld en het Bargerveen, zowel in het landschap als in de bebouwing;
- Het benadrukken van het lineair patroon van hunebedden, grafheuvels en andere zichtbare en onzichtbare prehistorische relictten die samenhangen met de prehistorische route over de Hondsrug;
- Het herkenbaar houden van de lintstructuur van de randveenontginningen met een variatie aan bebouwing langs de slingerende oost-west georiënteerde wegen.

Deel 4

H
No 163

Onderverdeling sturings-
categoriën in
generiek beleid en
gebiedsgericht beleid.
Met de zwaarte van de
sturing neemt de inzet
van de provincie toe

7 Beleidsvisie

7.1 Waarom beleid?

Beleed maken we om onze ambities te realiseren of anders gezegd resultaten te boeken. We willen interventies kunnen plegen om goed lopende ontwikkelingen te stimuleren en om ongewenste ontwikkelingen te corrigeren. Die ambities zijn voor de verschillende deelgebieden beschreven.

Dit deel van de nota geeft aan hoe wij verwachten het gewenste beeld, zoals dat tot uitdrukking komt in onze ambities, te realiseren. Het vertrekpunt is daarbij dat het beleid kaders en ruimte biedt voor ontwikkelingen. Dit dwingt ons en andere betrokken partijen om een heldere koers uit te zetten die antwoord geeft op het dilemma tussen ruimte voor ontwikkelingen bij het veilig stellen van de cultuurhistorische waarden en het veilig stellen van cultuurhistorische waarden bij het bieden van ruimte voor ontwikkelingen. In deze benadering ligt nadrukkelijk een uitdaging voor alle partijen om daar verder vorm en inhoud aan te geven.

We maken beleid omdat we verwachten dat onze gewenste cultuurhistorische toekomst niet zomaar werkelijkheid wordt. Vele grote en kleine ontwikkelingen beïnvloeden de huidige cultuurhistorische hoofdstructuur. Die hoofdstructuur bestaat uit waarden die we van provinciaal belang achten. Deze waarden zijn in hun onderlinge samenhang zodanig bijzonder dat we ze in ieder geval willen veilig stellen voor de toekomst.

Afhankelijk van de te verwachten veranderingen en de grootte van de cultuurhistorische samenhang en ingegeven door strategische keuzes, hebben we hiervoor drie sturingscategoriën ontwikkeld. Deze sturingscategoriën verwoorden de mate van inzet van alle betrokken partijen. Sommige gebieden vragen eenmaal meer inspanning om de cultuurhistorische waarden voor de toekomst te waarborgen.

In deze nota maken we onderscheid tussen generiek beleid en gebiedsspecifiek beleid. Het generieke beleid vormt de basis van onze beleidsinzet. Het is bedoeld om de cultuurhistorische samenhang, zoals die is vastgelegd in de hoofdstructuur, te borgen. Hiervoor is de sturingscategorië "respecteren" benoemd.

De intensiteit van onze provinciale inzet ligt sterk bij het uitvoeren van het gebiedsspecifieke beleid. De keuze om gebiedsspecifiek beleid te ontwikkelen is gebaseerd op de grootte van de

cultuurhistorische samenhang en de dynamiek in de verschillende gebieden. Als de cultuurhistorische samenhang bijzonder groot is en bovendien onder druk staat van veranderingen, vinden wij het gewenst om specifiek voor het betreffende gebied beleid te ontwikkelen. Binnen het gebiedsspecifieke beleid onderscheiden we vervolgens nog twee sturingscategorieën: voorwaarden verbinden en eisen stellen. Het belangrijkste verschil tussen deze twee categorieën is de gewenste mate van inzet van ons als provincie en van andere betrokkenen. Eisen stellen we in cultuurhistorische “topgebieden”, waar wij verwachten dat de zwaarste inspanning nodig is om de cultuurhistorische samenhang voor de toekomst te behouden. Dat deze inschatting niet geheel rationeel kan zijn, moge duidelijk zijn.

7.1.1 Generiek beleid: respecteren

Respecteren geldt voor alle onderdelen van de cultuurhistorische hoofdstructuur. De cultuurhistorische samenhang, zoals die in de hoofdstructuur is verwoord en verbeeld, is van provinciaal belang. Daarom willen we die cultuurhistorische samenhang veilig stellen voor de toekomst. De categorie is vooral van toepassing in gebieden waar de ontwikkelingen meer kleinschalig zijn en in een laag tempo zich voltrekken.

Bij ontwikkelingen ligt de inzet bij het waarborgen van de cultuurhistorische samenhang voor de toekomst. Initiatiefnemers hebben de verantwoordelijkheid om de cultuurhistorische hoofdstructuur als inspiratiebron te benutten voor ontwikkelingen. Als provincie zullen wij plannen en initiatieven daar op beoordelen. Onze ambities daarin hebben we verwoord in hoofdstuk 6, bij de verschillende deelgebieden.

7.1.2 Gebiedsspecifiek beleid: voorwaarden verbinden

Voorwaarden verbinden we aan gebieden waar de cultuurhistorische samenhang groot is en de dynamiek groter is, zich in een hoger tempo voltrekt en mogelijk planmatig wordt opgezet door meerdere partijen. De schaal van de ontwikkelingen varieert. Wij menen dat de cultuurhistorische samenhang voor deze ontwikkelingen en veranderingen een randvoorwaarde zal moeten zijn.

Initiatiefnemers hebben daarmee de verantwoordelijkheid om vroegtijdig in het planproces inzichtelijk te maken op welke wijze ze de cultuurhistorische samenhang als één van de (ruimtelijke) onderleggers voor nieuwe plannen benutten. Hierop is de inzet van de partijen gericht. Als provincie zetten wij in op / zijn we beschikbaar voor begeleiding van het planvormingsproces, waarbij de kansen vanuit de cultuurhistorische samenhang uitgangspunt zijn.

7.1.3 **Gebiedsspecifiek beleid: eisen stellen**

Gebieden waar we eisen stellen kenmerken zich in het algemeen door grotere en meer planmatige ontwikkelingen. Bovendien zijn dit gebieden waar de cultuurhistorische samenhang zeer groot is. In deze gebieden willen we de ontwikkelingen in de vanuit cultuurhistorie gewenste richting kunnen (bij)sturen.

Van de initiatiefnemer verwachten wij dat de cultuurhistorische samenhang als dé drager voor nieuwe plannen wordt gebruikt. Ontwikkelingen bouwen voort op de bestaande cultuurhistorische samenhang.

Als provincie zullen wij daarbij vanaf het begin een plek bedingen in het planvormingsproces. Het zorgvuldig en verantwoord omgaan met de cultuurhistorische samenhang vormen het vertrekpunt van onze inzet.

7.2 **Beleid maken op cultuurhistorie en ruimte**

De cultuurhistorische hoofdstructuur geeft de samenhangende cultuurhistorische waarden weer die van provinciaal belang worden geacht. Bij het vastleggen van de onderdelen van het beleid wordt deze samenhang als uitgangspunt genomen. Daarmee overstijgt het beleid het niveau van het object. Het gaat dus niet primair om individuele objecten of monumenten maar om gebieden / zones/ ensembles van bovenlokaal schaalniveau of anders gezegd ‘van provinciaal belang’.

7.3 **Kaartbeeld**

Bij deze beleidsvisie hoort een kaartbeeld. Dit vrij abstracte kaartbeeld laat vlakken zien die over de hoofdstructuur zijn gelegd. De kleurstelling van de vlakken laat de sturingscategorie zien die aan het gebied is gekoppeld. De begrenzing van de vlakken is afgestemd op de onderdelen van de hoofdstructuur en is begrensd op een topografische kaart.

7.4 Middelen en instrumenten

Voorwaarde voor het goed uitvoeren van de gemaakte beleidskeuzes is dat aan de gekozen sturingsvormen ook een passend instrumentarium wordt gekoppeld. De keuze voor het instrumentarium is afhankelijk van de rol en de verantwoordelijkheid van ons als provincie. Vanwege de sterke koppeling van het instrumentarium tussen de in ontwikkeling zijnde provinciale structuurvisie en de nota Cultuurhistorisch Kompas, kunnen wij op dit moment nog geen concrete uitspraken doen over het toewijzen van het instrumentarium. De eerste denkrichting willen wij hier echter al wel geven.

Verschillende typen instrumenten

Uitgangspunt van het Cultuurhistorisch Kompas is dat het een kader biedt voor ontwikkelingen met daarin ruimte voor inspiratie en eigen afwegingen van partijen. Die ruimte betekent dat het Cultuurhistorisch Kompas er in eerste instantie op gericht is dat alle partijen die betrokken zijn in de ruimtelijke ordening (zoals gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders en de provincie zelf) de samenhangende cultuurhistorische waarden als uitgangspunt gaan gebruiken voor ruimtelijke ontwikkelingen. Niet omdat het moet, maar omdat het inspirerend is, omdat respectvol omgaan met cultuurhistorische waarden aansluit bij de wensen van de inwoners, en omdat deze waarden van cruciale betekenis zijn voor de Drentse economie. De betekenis van cultuurhistorie is onomstreden en deze koesteren is in een ieders belang.

Het woord kader duidt erop dat de provincie in de praktijk wel gericht wil sturen met het cultuurhistorisch KOMPAS. De samenhangende cultuurhistorische waarden van de hoofdstructuur vinden we zo belangrijk, dat we van anderen verwachten die te respecteren en in het geval van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, deze als drager te gebruiken. Hierbij gaan we altijd uit van een integrale aanpak en integrale afwegingen van belangen.

In algemene zin proberen we ‘vooraan in het proces’ zo duidelijk mogelijk te zijn over onze ambities en de instrumenten vooral daar op te richten. Hiermee willen we andere partijen inspireren en uitnodigen tot eigen beleid op cultuurhistorie en ruimte. Bovendien willen we daarmee het corrigeren achteraf met instrumenten als zienswijzen en reactieve aanwijzingen proberen te beperken. Onze ambitie is om verreweg de meeste energie te gaan steken in stimulerende en faciliterende instrumenten zoals planbegeleiding, overleg en communicatie en de minste energie in het corrigerende instrumentarium.

Stimulerende en faciliterende instrumenten

Ons belangrijkste instrument is overleg. Waar wij gebiedsspecifiek beleid ontwikkelen, willen wij aan tafel om mee te denken en mee te sturen op cultuurhistorie. Hierbij kunnen wij ook zaken inzetten als planbegeleidig, relatiebeheer, convenanten, subsidiëring via bijvoorbeeld de culturele en museale agenda en PMJP/ILG-gelden en communicatie. Ook is de inzet van de cultuurhistorische databank hier belangrijk en de aanspraak die met name gemeenten kunnen doen op de cultuurhistorische expertise van Drents Plateau. Daarnaast stimuleren wij gemeenten via culturele allianties (Studio 13) bij het opzetten of verder ontwikkelen van gemeentelijk beleid op het gebied van cultuurhistorie en archeologie.

Om de kansen die de cultuurhistorische hoofdstructuur biedt voor de ruimtelijke ordening te laten zien willen we voorbeeldprojecten opzetten. Hierbij denken wij aan thematische opgaven voor bijvoorbeeld esdorpen, de Drentse steden en natuurgebieden. Zie hiervoor de inzet op de pagina 167.

Dirigerende instrumenten

Dirigerende instrumenten zijn met name de pro-actieve aanwijzing en een verordening. Omdat we het belangrijk vinden vooraan in ruimtelijke processen duidelijkheid te verschaffen, overwegen wij een aantal zaken in een provinciale verordening te zetten, gekoppeld aan de drie sturingscategorieën van beleid.

Voor de beleidscategorie ‘respecteren’ (1, generiek) geldt dat we gemeenten vragen de waarden van de cultuurhistorische samenhang in algemene zin op te nemen in bestemmingsplannen en structuurvisies. We willen hier vooral het proces monitoren: hoe geven andere partijen invulling aan de cultuurhistorische hoofdstructuur in ruimtelijke plannen en ontwerpen.

Voor de beleidscategorieën ‘voorwaarden verbinden’ en ‘eisen stellen’ (2 en 3, gebiedsspecifiek), denken we eraan om de bijbehorende gebiedsspecifieke ambities, zoals die zijn verwoord in hoofdstuk 8, op te nemen in de provinciale verordening. De ambities zijn zo geformuleerd dat er wel beleidsruimte voor de provincie zelf en voor andere partijen overblijft. Tegelijkertijd zijn de ambities zo duidelijk gesteld dat ze ook een bepaalde ondergrens vastleggen. Onze bedoeling is dat deze ambities doorwerking krijgen in gemeentelijke structuurvisies en bestemmingsplannen. Hiermee wordt geborgd dat op de cultuurhistorische draagkracht van de beleidsmatig belangrijkste gebieden uit de provinciale cultuurhistorische hoofdstructuur gericht kan worden gestuurd. Bovendien biedt dit mogelijkheden voor die enkele situaties dat overleg en stimuleringsbeleid niet leiden tot de gewenste resultaten.

Een ander provinciaal beleidsinstrument is de provinciale monumentenlijst. Deze lijst is gericht op het daadwerkelijk beschermen van cultuurhistorische pareltjes van provinciale betekenis. Dit is een concreter schaalniveau dan die van het Cultuurhistorisch Kompas. Op grond van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Wamz) staat ons het instrument archeologisch attentiegebied ter beschikking, gericht op het binnen een vastgestelde termijn aanpassen van bestemmingsplannen op archeologische waarden. Dit instrument kan op grond van een provinciale omgevingsverordening worden ingezet. Hoewel wij verantwoordelijkheid hebben voor de doorwerking van de Wamz in gemeentelijke plannen, vinden wij het op dit moment echter een (te) zwaar instrument. We gaan er vooralsnog vanuit dat gemeenten hun eigen verantwoordelijkheden voor archeologie goed zullen oppakken.

Corrigerende instrumenten

Corrigerende instrumenten zijn de zienswijze en reactieve aanwijzing. Als het provinciaal belang cultuurhistorie geschaad wordt, kunnen wij deze inzetten. In dit Cultuurhistorisch Kompas is het provinciale cultuurhistorische belang goed geduid.

Mogelijke thematische opgaven

Esdorpen

Esdorpen zijn onlosmakelijk met het beeld en de identiteit van Drenthe verbonden. De esdorpen hebben een grote waarde vanwege hun lange bewoningsgeschiedenis die zich uit in een karakteristieke ruimtelijke opzet van de dorpen. Door uitbreidingen en inbreidingen van woningbouw staat de kenmerkende structuur van esdorpen echter onder druk. Wij willen daarom inspirerende voorbeelden ontwikkelen van verantwoorde inpassingen en uitbreidingen. Hierbij gaat het vooral om het doorvertalen van historische, landschappelijke, stedenbouwkundige en architectonische uitgangspunten tot nieuwe vormen en ontwerpstructuren.

Drentse steden

De Drentse steden hebben elk hun eigen karakter en daarmee hun eigen identiteit. Dit karakter is in de loop van de eeuwen ontstaan en gegroeid. Zo is Assen bestuursstad geworden, is Meppel handelsstad, Coevorden een vestingstad, Hoogeveen industriestad en is Emmen de naoorlogse woonstad.

Door vooral grootschalige, uniforme ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog is het onderscheid tussen de steden echter vervaagd. De groei en herstructurering van de steden heeft zich vaak vanuit onvoldoende bewustzijn van de identiteit van de stad voltrokken.

Wij willen in samenwerking met de steden projecten opzetten die de eigen identiteit van de stad centraal stellen en versterken. Wij streven daarbij naar het herkenbaar houden van en refereren naar typerende bebouwingsstructuren, straatpatronen, objecten en architectonische vormgeving.

Natuurgebieden

Kenmerkend voor natuurgebieden is dat er relatief weinig menselijke ingrepen zijn geweest zoals ontginningen of afgravingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in deze natuurgebieden veel cultuurhistorische sporen zijn terug te vinden als grafheuvels, karresporen en postwegen.

In de laatste decennia is echter een sterk natuurbesef gegroeid, waarbij de nadruk ligt op het beschermen en waar mogelijk verder ontwikkelen van bestaande natuurwaarden. De status als natuurgebied legt de grootste prioriteit bij natuurontwikkeling. Deze natuurontwikkeling wordt vaak monothematisch aangepakt, waarmee het op gespannen voet komt te staan met het veilig stellen van cultuurhistorische waarden.

Als provincie willen wij gemeenten, terreinbeheerders en andere betrokkenen uitdagen om cultuurhistorie te betrekken in hun planvorming. Cultuurhistorie kan een goede meerwaarde vormen en extra onderscheidend vermogen bieden aan een natuurgebied. Dat biedt ook kansen voor een grotere toeristisch-recreatieve aantrekkingskracht. Wij willen daar gezamenlijk en vanuit ieders verantwoordelijkheid voorbeelden voor ontwikkelen.

LEGENDA

Gebiedsspecifiek beleid: eisen stellen

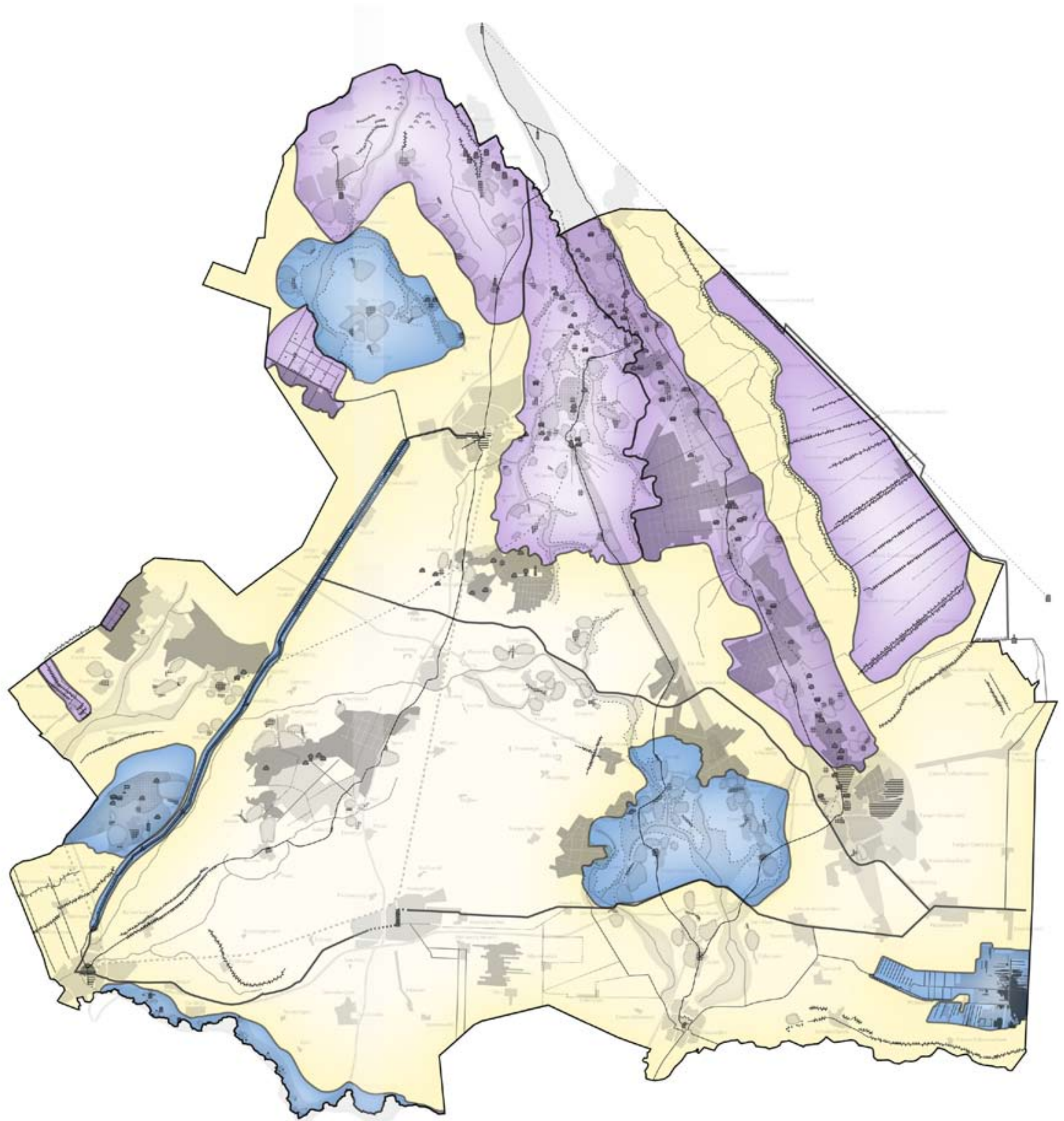
Gebiedsspecifiek beleid: voorwaarden verbinden

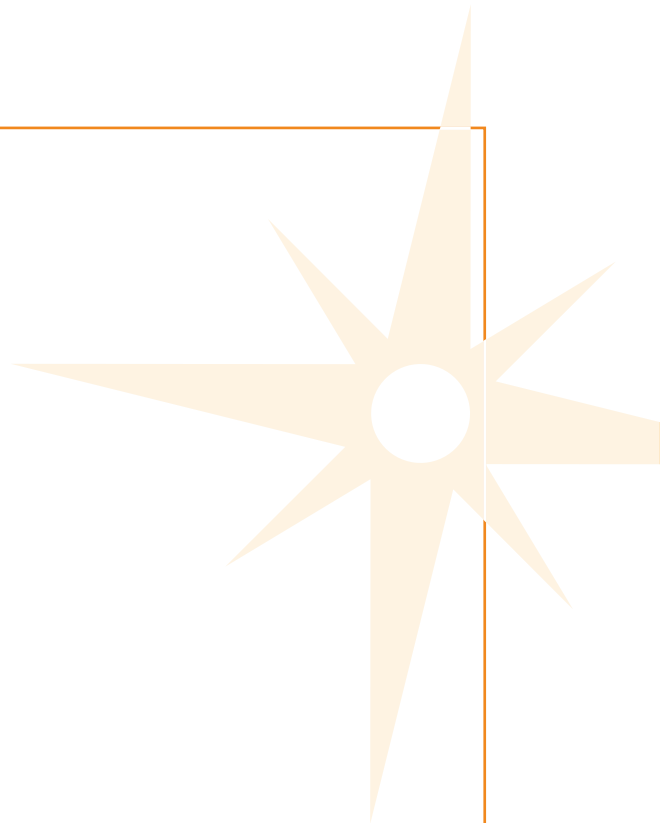

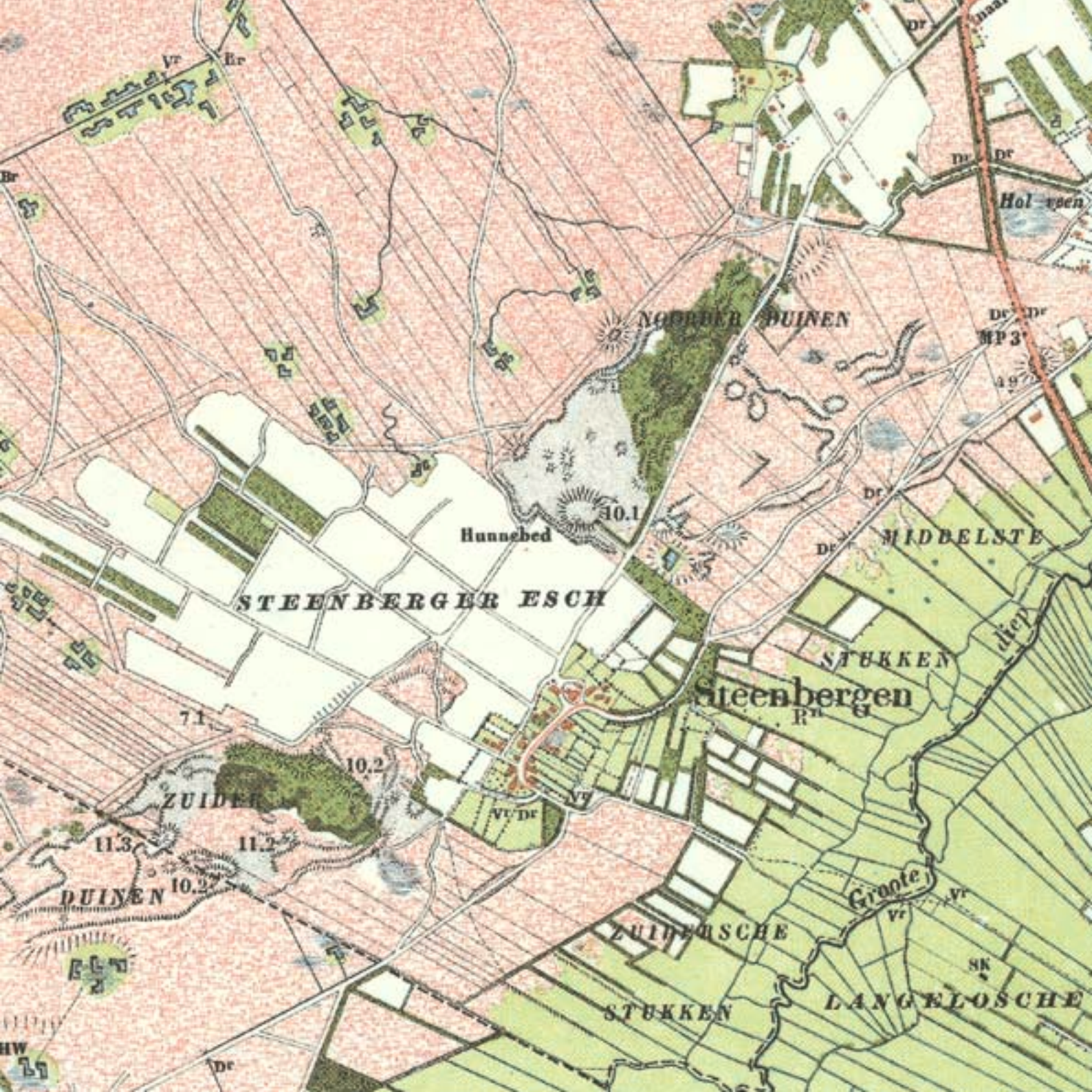
Generiek beleid: respecteren

Beleidskaart Cultuurhistorisch Kompas

Hol-spen

NAGDER DUINEN

Dr Dr
MP 3'

Hunnebed

10.1

MIDDELSTE

STEENBERGER ESCH

STUKKEN

Steenbergen

7.1

10.2

ZUIDER

11.3

11.2

DUINEN

10.2

ZUIDERSCHE

Groote

STUKKEN

LANGELOESCHE

HW

11 Verschillende
gebieden

8 Gebiedsspecifieke sturing op cultuurhistorie

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden toegelicht waar wij onze gebiedsspecifieke sturing inzetten en op welke manier wij als provincie verwachten onze ambities voor cultuurhistorie en ruimte te realiseren. Hierbij worden eerst de gebieden behandeld die onder de categorie voorwaarden verbinden vallen en daarna de gebieden waar eisen worden gesteld.

Per gebied zal de cultuurhistorische waarde worden gekenschetst en de verwachte ontwikkelingen. Daarna wordt aangegeven hoe wij als provincie daar mee om willen gaan. Tot slot wordt kort stilgestaan bij de belangrijkste opgave voor het gebied.

In dit hoofdstuk wordt alleen de gebiedsspecifieke sturing behandeld. Voor de hele hoofdstructuur geldt het generieke “respecteren” beleid. Hoe wij in die gevallen om willen gaan met de cultuurhistorische hoofdstructuur en wat wij daarbij verwachten van andere partijen staat beschreven in paragraaf 7.1.1.

8.2 Gebieden in de categorie “voorwaarden verbinden”

8.2.1 Gebied 1: het esdorpenlandschap rond Norg

Het esdorpenlandschap rond Norg staat als bijzonder waardevol gebied bekend. De authenticiteit van het gebied is in alles herkenbaar: essen, beekdalen, dorpen en oude veldgronden.

Door de aantrekkingskracht van het landschap is het gebied geliefd om te wonen en te recreëren. Woningbouw en ontwikkelingen in de recreatiesector kunnen echter ook een bedreiging vormen voor de kwaliteiten van het gebied. Daarnaast zorgen ontwikkelingen op het terrein van landbouw en natuur voor verandering in het gebied.

Met het verbinden van voorwaarden aan ontwikkelingen willen we als partner deelnemen in het planvormingsproces om de kansen van de cultuurhistorische samenhang van het gebied optimaal te kunnen benutten. Hierbij ligt onze focus op het instandhouden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Onze ambities (zoals ook verwoord in paragraaf 6.2.3) richten zich op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen, esrandbosjes en middeleeuwse gebruiksbossen. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields. Dit wordt in het bijzonder op het Noordscheveld weerspiegeld;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het behouden van de openheid van de brede beekdalen als contrast met hun scherpe begrenzingen in de vorm van houtwallen en bossen.

Opgave

De cultuurhistorische kwaliteiten van dit gebied worden nog niet voldoende benut en op waarde geschat. De belangrijkste opgave voor dit gebied ligt dan ook in het meer benadrukken van de mogelijkheden die cultuurhistorie biedt. Wij willen daar samen met andere betrokkenen graag aan vormgeven, waarbij het motto veilig stellen en ontwikkelen is, passend binnen de landschappelijke en cultuurhistorische karakteristiek.

8.2.2 Gebied 2: Drentse Hoofdvaart

Met een reeks aan sluizen, sluisgebouwen en bijbehorende bebouwing is de Drentse Hoofdvaart een kenmerkende cultuurhistorische lijn door het Drentse landschap. Naast een recreatieve vaarverbinding is de naastgelegen weg bovendien een belangrijke schakel in de Drentse infrastructuur. De rol van de Drentse Hoofdvaart als verbindingsas staat daardoor in sommige gevallen op gespannen voet met de aanwezige cultuurhistorische samenhang. Door voorwaarden te verbinden willen wij bewerkstelligen dat de cultuurhistorische samenhang van de Drentse Hoofdvaart consequent als één van de vertrekpunten wordt meegenomen in de planvorming. Wij willen ons daar enthousiasmerend en meedenkend in opstellen. Onze ambitie (zoals ook verwoord in paragraaf 6.6.3) richt zich op:

- Het versterken van het karakter als beeldrager van een ensemble van kanaal, sluis- en brugcomplexen en gerelateerde bebouwing.

Opgave

Ontwikkelingen vanuit de recreatieve en infrastructurele sector zetten de cultuurhistorische kansen onvoldoende in. Als potentiële sterke drager voor toeristische ontwikkelingen is het wenselijk een integraal plan voor een samenhangend systeem van de vaart en de cultuurhistorische bebouwing te ontwikkelen. Cultuurhistorie, verkeer, water en economie zijn hierin belangrijke partners.

8.2.3 Gebied 3: de Havelterberg

De Havelterberg is een bijzonder cultuurhistorisch gebied. Dit uit zich vooral in een grote tijdsdiepte met zichtbare sporen uit de prehistorie tot aan de Tweede Wereldoorlog. Een groot deel van de Havelterberg heeft ook een status als Natura2000-gebied. Dit betekent dat natuurontwikkeling en -versterking hoge prioriteit heeft in het gebied. Dit kan ten koste gaan van de aanwezige cultuurhistorie.

Door voorwaarden te verbinden aan ontwikkelingen op de Havelterberg willen wij de cultuurhistorische samenhang onderdeel maken van de planvorming. Daarbij is onze inzet cultuurhistorie als één van de uitgangspunten te gebruiken om een meerwaarde te creëren in nieuwe plannen. Onze focus ligt bij het beter beleefbaar maken van de grote geschiedenis en tijdsdiepte van het gebied. Onze ambitie (zoals ook verwoord in paragraaf 6.6.3) richt zich op:

- Het beter beleefbaar maken van de lange geschiedenis van de Havelterberg door de vele historische sporen vanaf de prehistorie tot aan de Tweede Wereldoorlog te benadrukken.

Opgave

De Havelterberg is een gebied met veel cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten. Hierdoor heeft het gebied ook een bijzondere aantrekkingskracht op recreanten en toeristen. De belangrijkste opgave ligt in het bundelen van deze kwaliteiten en het verder ontwikkelen daarvan om de uniciteit van het gebied nog beter te kunnen uitdragen.

8.2.4 Gebied 4: het esdorpenlandschap rond Mars en Westerstroom

Dit gebied wordt getypeerd door een gaaf en kleinschalig esdorpenlandschap, waar de beekdalen dominant aanwezig zijn. Vooral het gebied rond Oosterhesselen is van cultuurhistorische waarde.

De authenticiteit van het landschap heeft een grote aantrekkingskracht op recreanten en toeristen. De nabijheid van Coevorden en Emmen zorgen voor een beperkte stedelijke (uitbreidings)druk op het gebied. Voor de beekdalen wordt een waterbergingsopgave verwacht.

Als provincie willen wij voorwaarden verbinden aan ontwikkelingen in het gebied. Daarbij ligt onze inzet bij het instandhouden van de kenmerken van het esdorpenlandschap. Onze ambities (zoals ook verwoord in paragraaf 6.8.3) richten zich op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantings-elementen als houtwallen en esrandbosjes;
- Het vasthouden en doorzetten van de ruimtelijke, meer langgerekte opzet van de esdorpen door zorgvuldig om te gaan met de vrije ordening van bebouwing en boerderijen, de afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het blijvend zichtbaar onderscheiden van de beekdalen door het grillige verloop en de kleinschaligheid te benadrukken.

Opgave

De bijzondere kwaliteiten van dit gebied worden nog niet voldoende herkend en erkend. De belangrijkste opgave voor dit gebied ligt in het promoten en beter uitdragen van de waarden van het gebied. Wij willen daar samen met andere partijen graag aan vormgeven, waarbij het motto veilig stellen en ontwikkelen is, passend binnen de landschappelijke en cultuurhistorische karakteristiek.

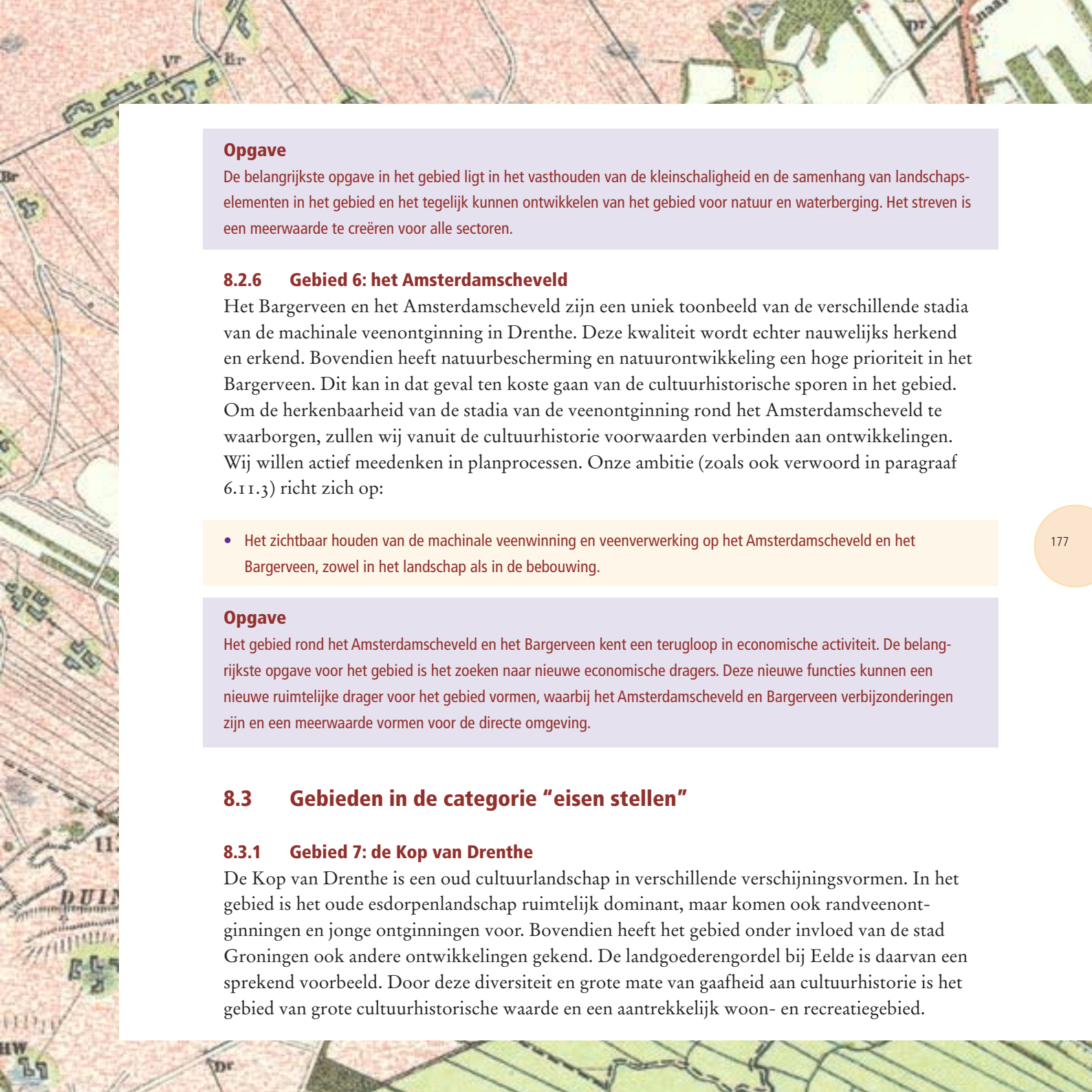
8.2.5 Gebied 5: de Reest

Het stroomgebied van de Reest wordt gekarakteriseerd door een kleinschalig maar kwetsbaar esgehuchtenlandschap. In het gebied worden geen grote veranderingen verwacht. Er doen zich wel autonome ontwikkelingen voor zoals de groei van boerderijen en boerenerven. In het beekdal van de Reest spelen natuurontwikkeling en waterberging een rol.

Vanwege de bijzondere en unieke waarde van het gebied willen wij als provincie voorwaarden verbinden aan ontwikkelingen. Wij willen de cultuurhistorische samenhang één van de uitgangspunten laten zijn in de planvorming. Onze ambitie (zoals ook verwoord in paragraaf 6.9.3) richt zich op:

- Het veilig stellen van het esgehuchtenlandschap van het Reestdal door het benadrukken van de samenhang tussen de erven, essen en groenlanden en de karakteristieke erf- en esbeplanting die de erven en essen markeert in het verder open beekdal van de Reest.

Opgave

De belangrijkste opgave in het gebied ligt in het vasthouden van de kleinschaligheid en de samenhang van landschapselementen in het gebied en het tegelijk kunnen ontwikkelen van het gebied voor natuur en waterberging. Het streven is een meerwaarde te creëren voor alle sectoren.

8.2.6 Gebied 6: het Amsterdamscheveld

Het Bargerveen en het Amsterdamscheveld zijn een uniek toonbeeld van de verschillende stadia van de machinale veenontginning in Drenthe. Deze kwaliteit wordt echter nauwelijks herkend en erkend. Bovendien heeft natuurbescherming en natuurontwikkeling een hoge prioriteit in het Bargerveen. Dit kan in dat geval ten koste gaan van de cultuurhistorische sporen in het gebied. Om de herkenbaarheid van de stadia van de veenontginning rond het Amsterdamscheveld te waarborgen, zullen wij vanuit de cultuurhistorie voorwaarden verbinden aan ontwikkelingen. Wij willen actief meedenken in planprocessen. Onze ambitie (zoals ook verwoord in paragraaf 6.11.3) richt zich op:

- Het zichtbaar houden van de machinale veenwinning en veenverwerking op het Amsterdamscheveld en het Bargerveen, zowel in het landschap als in de bebouwing.

Opgave

Het gebied rond het Amsterdamscheveld en het Bargerveen kent een terugloop in economische activiteit. De belangrijkste opgave voor het gebied is het zoeken naar nieuwe economische dragers. Deze nieuwe functies kunnen een nieuwe ruimtelijke drager voor het gebied vormen, waarbij het Amsterdamscheveld en Bargerveen verbijzonderingen zijn en een meerwaarde vormen voor de directe omgeving.

8.3 Gebieden in de categorie “eisen stellen”

8.3.1 Gebied 7: de Kop van Drenthe

De Kop van Drenthe is een oud cultuurlandschap in verschillende verschijningsvormen. In het gebied is het oude esdorpenlandschap ruimtelijk dominant, maar komen ook randveenontginningen en jonge ontginningen voor. Bovendien heeft het gebied onder invloed van de stad Groningen ook andere ontwikkelingen gekend. De landgoederengordel bij Eelde is daarvan een sprekend voorbeeld. Door deze diversiteit en grote mate van gaafheid aan cultuurhistorie is het gebied van grote cultuurhistorische waarde en een aantrekkelijk woon- en recreatiegebied.

De Kop van Drenthe is echter ook een gebied dat continu aan verandering onderhevig is. Het deel tussen Roden, Eelde en Assen is onderdeel van de Regiovisie Assen – Groningen, waardoor een grote druk van economische ontwikkelingen (wonen, werken, verkeer) op het gebied ligt. Bovendien krijgen natuurontwikkeling en waterberging kansen in het gebied. Cultuurhistorie speelt in deze ontwikkelingen nog onvoldoende een rol en kan juist een meerwaarde vormen. Als provincie zullen wij daarom eisen stellen aan ontwikkelingen in dit gebied van de Regiovisie, zodat de cultuurhistorische samenhang in het gebied als belangrijkste vertrekpunt wordt meegenomen in ontwerp- en beleidsprocessen. Wij zullen ons daar actief en meedenkend in opstellen.

Wij sturen daarbij op het herkenbaar houden van kenmerken van het esdorpenlandschap en de randveenontginningen. Onze ambities (zoals ook verwoord in paragraaf 6.2.3) richten zich op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld, met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen, esrandbosjes en middeleeuwse gebruiksbossen. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields. Dit wordt in het bijzonder op het Noordscheveld weerspiegeld;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het behouden van de openheid van de brede beekdalen als contrast met hun scherpe begrenzingen in de vorm van houtwallen en bossen;
- Het veilig stellen van de karakteristiek van de randveenontginningen, door het behouden van licht slingerende wegdorpen en verder versterken van de houtwalpatronen en de opstreckende verkaveling in het buitengebied;
- Het blijvend zichtbaar onderscheiden van de reeks van landgoederen rond Eelde en Paterswolde. Deze reeks wordt gekenmerkt door een karakteristieke tuin- en parkaanleg, ingebed in landschappelijke structuren, met een variatie in maat en schaal en een doorlopende afwisseling van open en besloten ruimtes.

Opgave

Voor dit cultuurhistorisch waardevolle gebied zijn potentiële economische ontwikkelingen voorzien, evenals ontwikkelingen ten aanzien van natuur en waterberging. De belangrijkste opgave voor dit gebied ligt dan ook in het samenbinden van alle belangen. Het doel daarvan is de verwachte ontwikkelingen te gebruiken om een verdere vervlakking van het kleinschalige cultuurlandschap te voorkomen en om te buigen naar een cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteitsimpuls. Cultuurhistorie zal in dit proces een belangrijke plek in moeten nemen.

8.3.2 Gebied 8: Drentsche Aa

De kleinschaligheid en authenticiteit van het cultuurlandschap rond de Drentsche Aa maakt het gebied cultuurhistorisch bijzonder waardevol.

Het cultuurlandschap staat aan de randen echter onder druk van verstedelijking en toeloop vanuit de as Groningen – Assen. Ook natuurontwikkeling en waterberging zorgen voor veranderingen in dit gebied.

Omdat de cultuurhistorische waarden zo groot zijn, zullen wij als provincie eisen stellen aan ontwikkelingen in dit gebied, zodat de cultuurhistorische draagkracht van het gebied gewaarborgd blijft en uitgangspunt is bij ontwikkelingen. In deze sturing zullen wij ons richten op alle onderdelen van de cultuurhistorie die de samenhang en de karakteristiek van het gebied onderschrijven. Onze ambities (zoals verwoord in paragraaf 6.3.3) richten zich op:

- Het in stand houden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp, es, beekdal en veld met bijbehorend microreliëf en beplantingselementen als houtwallen en esrandbosjes. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit vele zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied;
- Het behouden en herstellen van de oorspronkelijke beekloop in de beekdalen met hieraan gekoppeld de historische percelering, de houtwallen en houtsingels en de reliëfranden;
- Het zichtbaar houden en beter beleefbaar maken van de historische en prehistorische route, waar karresporen, voorden, grafheuvels en andere prehistorische relictten een unieke verzameling archeologische sporen vormen, in het bijzonder op het Balloërveld.

Opgave

Vanuit de cultuurhistorische sector is de belangrijkste opgave om cultuurhistorie een vast onderdeel en afwegingskader te laten zijn in alle planprocessen in dit gebied. Wij willen daarom als provincie al vanaf het begin van processen betrokken zijn om inspirerende, cultuurhistorische kaders te kunnen stellen bij ontwikkelingen in dit gebied.

8.3.3 Gebied 9: Maatschappij van Weldadigheid

Aan de randen van de provincie bevinden zich de gebieden van de Maatschappij van Weldadigheid van Veenhuizen en van Frederiksoord/Wilhelminaoord. Deze gebieden kenmerken zich door een sterke orthogonale opzet en een duidelijke samenhang tussen terreininrichting en bebouwing.

Leegstand, achteruitgang en het verdwijnen van economische functies bedreigen echter de ontwikkeling van het gebied. Bovendien wordt de kenmerkende ruimtelijke opzet van de Maatschappijen niet altijd herkend en erkend.

Als provincie zullen wij daarom eisen stellen aan ontwikkelingen in deze gebieden.

Cultuurhistorie is de leidraad en de inspiratiebron om deze gebieden van de Maatschappijen van Weldadigheid duurzaam te ontwikkelen. Wij willen als provincie direct bij de planontwikkeling betrokken zijn vanuit een meedenkende en meeontwikkende rol. Hierbij ligt het accent op het vasthouden aan en doorzetten van de hiërarchische en orthogonale opbouw van het gebied. Dit uit zich in vaarten, wegen, beplanting en bebouwing, variërend van directeurswoning tot dienstwoning. Onze ambities (zoals verwoord in paragraaf 6.6.3) richten zich op:

- Het handhaven en verder versterken van de hiërarchische en orthogonale opbouw van de gebieden, zoals die te zien is in vaarten, wegen, beplanting en bebouwing variërend van dienstwoningen tot directeurswoning;
- Het behouden van de afwisseling tussen open gebieden en boscomplexen.

Opgave

De belangrijkste opgave voor de Maatschappijen van Weldadigheid ligt in het leefbaar houden van de gebieden en het zoeken en inpassen van nieuwe economische impulsen. De invulling hiervan kan zich voltrekken volgens een duidelijke ontwikkelingsfilosofie, waarbij de cultuurhistorische samenhang leidend is. De herkenbaarheid en karakteristiek van de gebieden kan hierdoor worden versterkt.

8.3.4 Gebied 10: de Hondsrug

Het deelgebied van de Hondsrug bestaat uit drie onderdelen: de Hondsrug, het Hunzedal en een lint van randveenontginningen. De Hondsrug is van bijzondere cultuurhistorische waarde. Deze cultuurhistorie is een belangrijke basis voor het aantrekkelijke (vestigings)klimaat van de Hondsrug. Door de vele potenties van de Hondsrug staat het gebied echter onder druk van recreatieve, economische en natuurfuncties. Vanwege de grote, bovengemeentelijke (cultuurhistorische) samenhang van het gebied willen wij als provincie eisen stellen aan ontwikkelingen in dit gebied. De cultuurhistorische draagkracht van het gebied is daarbij leidend.

Eveneens bepalend voor de karakteristiek van de Hondsrug is de bewoningsgeschiedenis waarvan de sporen teruggaan tot de prehistorie. Daarmee heeft de Hondsrug een

hoge archeologische verwachtingswaarde. Een deel van deze sporen is zichtbaar. Deze sporen willen wij in stand houden. Een belangrijk deel van de sporen is echter (nog) ondergronds. Hieraan koppelen wij een onderzoeksopgave om de kwaliteit van onderzoek te waarborgen. Onze ambities (zoals ook verwoord in paragraaf 6.4.3) richten zich op:

- Het behouden van de karakteristiek van het esdorpenlandschap. Deze karakteristiek uit zich in een zichtbare ruimtelijke samenhang tussen esdorp en es, waarbij de esdorpen en essen als een keten op de Hondsrug liggen, afgewisseld met scherp begrensde boswachterijen. Bovendien kent het esdorpenlandschap een grote tijdsdiepte, wat blijkt uit vele zichtbare en onzichtbare (pre)historische bewoningssporen als nederzettingen, grafmonumenten en celtic fields;
- Het benadrukken van het lineair patroon van hunebedden, grafheuvels en andere zichtbare en onzichtbare prehistorische relictten die samenhangen met de prehistorische route over de Hondsrug;
- Het vasthouden en zorgvuldig doorzetten van de ruimtelijke opzet van de esdorpen. Deze opzet wordt getypeerd door een vrije ordening van bebouwing en boerderijen, afwisseling tussen bebouwde plekken en open ruimtes (in het bijzonder de brinken) en doorzichten naar het omliggende buitengebied.

Opgave

De belangrijkste opgave voor de Hondsrug is het ontwikkelen van een integraal gebiedsperspectief om de aantrekkelijkheid van het gebied als woon- en werkplek en toeristische trekker te waarborgen voor de toekomst. De grote cultuurhistorische samenhang levert daar een belangrijke bijdrage aan. Daarom willen wij samen met andere overheden en disciplines, publieke partijen en verantwoordelijke organisaties dit integrale gebiedsperspectief opstellen.

8.3.5 Gebied 11: de Monden

Het gebied van de Monden kenmerkt zich door een sterk hiërarchisch en orthogonaal stelsel van ontginningen. Dit stelsel is de belangrijkste drager voor de ordening en de samenhang in het gebied. Vooral ontwikkelingen in de landbouwsector en woningbouw kunnen de draagkracht van het stelsel op de proef stellen. Mede omdat de cultuurhistorische waarde van het gebied (nog) niet altijd wordt erkend en herkend, zullen wij als provincie eisen stellen aan ontwikkelingen in dit gebied.

Hierbij sturen wij vooral op het zichtbaar houden van het ontginningssysteem van het Annerveenschekanaal en de monden als belangrijkste ontginningssassen. Onze ambities (zoals verwoord in paragraaf 6.5.3) richten zich op:

- Het zichtbaar houden van de ordening en samenhang tussen de ontginningssassen, die tot uitdrukking komt in enkele en dubbele lintdorpen en bebouwde en onbebouwde ontginningssassen;
- Het herkenbaar houden van de ordening en samenhang binnen een lintdorp, zoals boerderijen en woningen die elk aan één zijde van het kanaal staan.

Opgave

De belangrijkste algemene opgave in dit gebied is het vasthouden van bestaande functies en het zoeken naar nieuwe economische dragers voor dit gebied. Deze bestaande en nieuwe functies moeten zich voegen in de ordening en samenhang van het ontginningstelsel als ruimtelijke en cultuurhistorische drager van het gebied of daar een bijdrage aan kunnen leveren. Cultuurhistorie en economie zullen als partners samenwerken om de kwaliteiten van het gebied veilig te stellen en te benutten.

9 Koppeling en relatie met ander beleid en andere beleidsvelden

9.1 Provinciaal omgevingsbeleid

De provincie heeft in het Provinciaal OmgevingsPlan 2004 (POP II) vastgelegd dat een cultuurhistorische waardenkaart te zijner tijd zal worden toegevoegd als provinciaal beleidsinstrument (C 10.2). Met de komst van de nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening (nWro) per 1 juli 2008 is de rol van de provincie echter veranderd. In plaats van achteraf toetsing van ruimtelijke plannen, moet de provincie van tevoren aangeven welke onderdelen zij belangrijk vindt. Dat geldt voor alle aspecten van de ruimtelijke ordening, inclusief cultuurhistorie.

Daarom is op dit moment de provinciale structuurvisie in ontwikkeling. De cultuurhistorische hoofdstructuur zal als één van de dragers van deze structuurvisie functioneren.

9.2 Overig (cultuurhistorisch) provinciaal beleid

Het *Cultuurhistorisch Kompas* is de leidende en integrale hoofdnota voor het provinciale beleid ten aanzien van het fysiek cultureel erfgoed in de provincie. De nota vormt het kader voor het overige provinciale beleid op cultuurhistorie en ruimte. Aan het *Cultuurhistorisch Kompas* zijn andere (sectorale) beleidsstukken gekoppeld. Op dit moment wordt een provinciale monumentenlijst opgesteld. Deze lijst bevat objecten, structuren en gebieden die door de provincie als provinciaal monument worden aangewezen.

Het van kracht worden van de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) en de nWro maken actualisatie nodig van het bestaande archeologiebeleid. In de nieuwe structuurvisie wordt aangegeven hoe de provincie haar kaderstellende rol en taken in het kader van de Wamz invulling gaat geven, wat zij als haar provinciaal archeologiebelang definieert in de zin van de nWro en hoe zij het aspect archeologie gaat beoordelen in ruimtelijke plannen (beoordelingskader). De reikwijdte van het archeologiebeleid in de nieuwe structuurvisie betreft de provinciale wettelijke taken uit de Wamz en het provinciaal archeologiebelang in de zin van de nWro.

9.3 Relatie met rijksbeleid

Nota Belvédère

Nederland is een cultuurland bij uitstek. Ordenen, inrichten en bebouwen van de ruimte leidt tot (nieuwe) culturele kwaliteit, maar kan oude cultuurhistorische waarden ook bedreigen. De Nota Belvédère geeft een visie op de wijze waarop met cultuurhistorische kwaliteiten van het fysieke leefmilieu in de toekomstige inrichting van het Nederlandse landschap kan worden omgegaan.

Naast deze beleidsvisie zijn 70 gebieden aangewezen die op basis van hoge gecombineerde, dan wel sectorale cultuurhistorische waarden bijzondere aandacht verdienen.

Een deel van de voor Drenthe aangewezen gebieden is provinciegrensoverstijgend. Het gaat om de gebieden Eelde-Paterswolde, Noordenveld, Drentsche Aa en Hondsrug, Oude Veenkolonies, Ravenswoud – Veenhuizen, Frederiksoord – Willemsoord, Zuidwest-Drenthe, Aalden en omgeving, zuidelijke Hondsrug en Schoonebeek – Bargerveen. Assen is als cultuurhistorisch waardevolle stad benoemd.

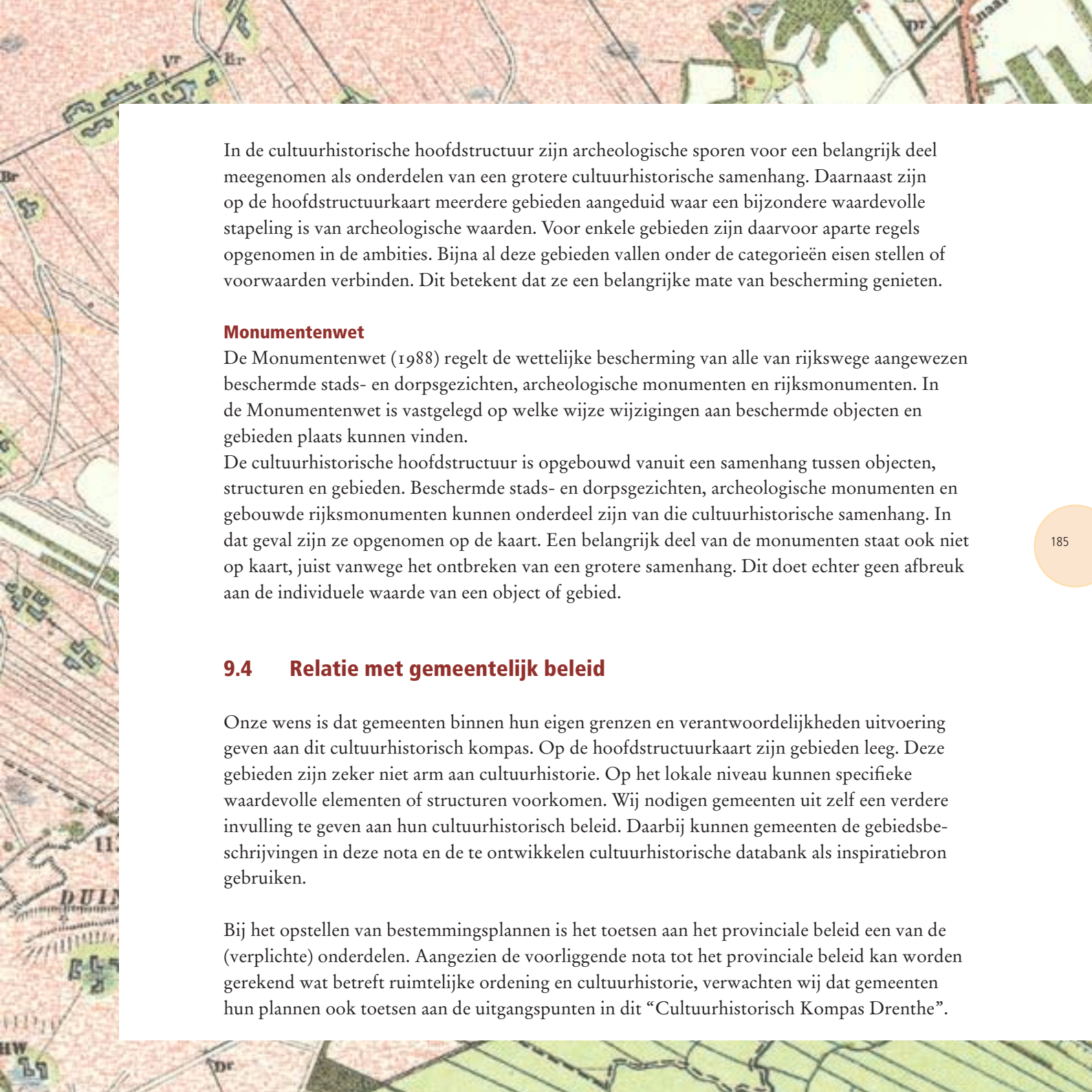
Dit “*Cultuurhistorisch Kompas Drenthe*” is feitelijk een uitwerking van de Nota Belvédère op het provinciale schaalniveau. Het is daarom logisch dat de provinciale cultuurhistorische hoofdstructuur zich niet beperkt tot de van rijkswege aangewezen Belvédèregebieden, maar ook andere structuren en gebieden van provinciaal belang acht.

Op de beleidskaart komen alle Belvédèregebieden terug als gebieden waar we als provincie eisen willen stellen of voorwaarden willen verbinden. Dit betekent dat de cultuurhistorische waarden in die gebieden zijn geborgd in ruimtelijke planvormingsprocessen.

Verdrag van Valletta (Malta)

De afgelopen tien jaar is het provinciaal archeologiebeleid bepaald door het Europese Verdrag van Valletta (Malta) dat de basis vormt van de nieuwe Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz, in werking 2007) en de lange, eigen provinciale traditie van archeologische monumentenzorg. Met behoud in situ (in het landschap/de bodem) van het archeologisch erfgoed als uitgangspunt, zijn gemeenten verplicht om in hun bestemmingsplannen rekening te houden met zowel de bekende archeologische waarden op de Archeologische Monumentenkaart van Drenthe (AMK) als de archeologische verwachtingsgebieden op de Indicatieve kaart van archeologische waarden (IKAW).

In de cultuurhistorische hoofdstructuur zijn archeologische sporen voor een belangrijk deel meegenomen als onderdelen van een grotere cultuurhistorische samenhang. Daarnaast zijn op de hoofdstructuurkaart meerdere gebieden aangeduid waar een bijzondere waardevolle stapeling is van archeologische waarden. Voor enkele gebieden zijn daarvoor aparte regels opgenomen in de ambities. Bijna al deze gebieden vallen onder de categorieën eisen stellen of voorwaarden verbinden. Dit betekent dat ze een belangrijke mate van bescherming genieten.

Monumentenwet

De Monumentenwet (1988) regelt de wettelijke bescherming van alle van rijkswege aangewezen beschermde stads- en dorpsgezichten, archeologische monumenten en rijksmonumenten. In de Monumentenwet is vastgelegd op welke wijze wijzigingen aan beschermde objecten en gebieden plaats kunnen vinden.

De cultuurhistorische hoofdstructuur is opgebouwd vanuit een samenhang tussen objecten, structuren en gebieden. Beschermde stads- en dorpsgezichten, archeologische monumenten en gebouwde rijksmonumenten kunnen onderdeel zijn van die cultuurhistorische samenhang. In dat geval zijn ze opgenomen op de kaart. Een belangrijk deel van de monumenten staat ook niet op kaart, juist vanwege het ontbreken van een grotere samenhang. Dit doet echter geen afbreuk aan de individuele waarde van een object of gebied.

9.4 Relatie met gemeentelijk beleid

Onze wens is dat gemeenten binnen hun eigen grenzen en verantwoordelijkheden uitvoering geven aan dit cultuurhistorisch kompas. Op de hoofdstructuurkaart zijn gebieden leeg. Deze gebieden zijn zeker niet arm aan cultuurhistorie. Op het lokale niveau kunnen specifieke waardevolle elementen of structuren voorkomen. Wij nodigen gemeenten uit zelf een verdere invulling te geven aan hun cultuurhistorisch beleid. Daarbij kunnen gemeenten de gebiedsbeschrijvingen in deze nota en de te ontwikkelen cultuurhistorische databank als inspiratiebron gebruiken.

Bij het opstellen van bestemmingsplannen is het toetsen aan het provinciale beleid een van de (verplichte) onderdelen. Aangezien de voorliggende nota tot het provinciale beleid kan worden gerekend wat betreft ruimtelijke ordening en cultuurhistorie, verwachten wij dat gemeenten hun plannen ook toetsen aan de uitgangspunten in dit “Cultuurhistorisch Kompas Drenthe”.

9.5 Relatie met andere beleidsvelden

Bij het opstellen van deze nota hebben wij regelmatig contact gezocht met andere beleidsvelden als landschap, economie, water, natuur en recreatie. Wij willen stimuleren dat andere sectoren dit cultuurhistorisch beleid meenemen en meewegen in hun eigen afwegingsprocessen. Uit gesprekken en ervaringen is gebleken dat cultuurhistorie en andere beleidsvelden als recreatie of landschap elkaar vaak kunnen versterken. Op deze manier kan een meerwaarde worden gegenereerd voor elkaars plannen. Zo biedt bijvoorbeeld het doorontwikkelen van de Drentse Hoofdvaart als toeristische vaarverbinding mogelijkheden om ook de cultuurhistorische elementen te versterken. Bovendien wordt de recreatieve aantrekkelijkheid van de vaart op deze wijze vergroot.

10 Hoe nu verder?

10.1 Besluitvorming

Deze nota is in relatief korte tijd ontwikkeld met medewerkers binnen het provinciehuis en externe deskundigen. Tijdens het opstellen van de nota is op een eerste startbijeenkomst toegelicht wat de rol van deze nota zal zijn en hoe wij als provincie daar mee omgaan. Bij het afronden van de nota is met Drentse gemeenten een gesprek geweest over de cultuurhistorische hoofdstructuur, de wederzijdse verwachtingen daarbij en de vervolgstappen.

De ontwerpnota zal worden vastgesteld door Gedeputeerde Staten van Drenthe. Vervolgens zullen wij als provincie een actief communicatietraject ingaan om alle betrokken partijen (van gemeenten tot waterschappen, grote terreineigenaren en adviesbureaus) voor te lichten over de cultuurhistorische hoofdstructuur. Hierbij richten wij ons allereerst op het breed informeren van de betrokkenen. Daarnaast willen wij in overleg over de opgestelde hoofdstructuur en de beleidsambities.

Voor zover dat nodig zal zijn zullen wij de reacties en opmerkingen verwerken in de eindnota. De eindnota zal onderdeel worden van de provinciale structuurvisie (omgevingsbeleid) en in dit kader definitief worden vastgesteld.

10.2 Voortschrijdend inzicht

Wij zijn ons er van bewust dat ontwikkelingen “in het veld” aan veranderingen onderhevig zijn. Op de langere termijn kan dit leiden tot nieuwe inzichten in de gekozen beleidsstrategie. Deze onvoorziene ruimtelijke veranderingen en resultaten van voorbeeldprojecten kunnen aanleiding geven deze nota op onderdelen te actualiseren in de loop van de jaren. Wij verwachten echter dat de kern van dit *Cultuurhistorisch Kompas* overeind zal blijven.

Colofon

Deze nota is opgesteld door de provincie Drenthe in samenwerking met Drents Plateau, bureau Land-ID en BügelHajema Adviseurs

Projectgroep

Jan Bouman (procesmanager)
Saskia van Dijk
Janneke Grasman
Marieke van der Heide
Sake Jager
Johan Kruiger
Alexandra Mars
Wendy Schutte (opdrachtgever namens provincie)
Willem Vletter

Fotografie

BügelHajema Adviseurs - p. 150 boven
Saskia van Dijk - p. 136
Paul Paris - p. 30
Hans Dekker - overige foto's
Luchtfoto's van Google Earth

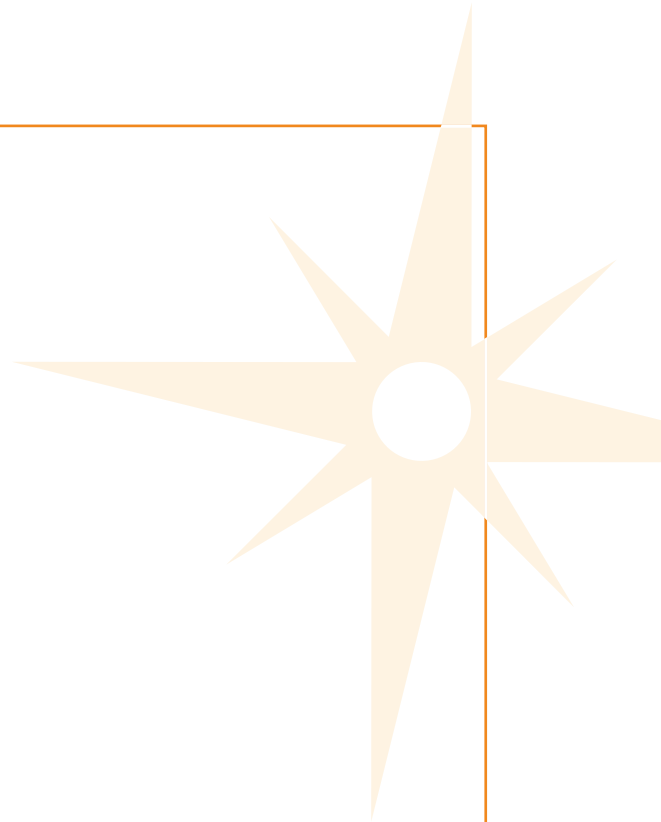
Opmaak, schema's en vormgeving

Janneke Grasman

Grafische Verzorging

Docucentrum provincie Drenthe

Assen, juni 2009

STEEBERG